

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ
И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Мр Љепосава М. Илијић

УТИЦАЈ ОБРАЗОВАЊА И
ПРОФЕСИОНАЛНОГ
ОСПОСОБЉАВАЊА НА РЕДУКЦИЈУ
РИЗИКА РЕЦИДИВИЗМА КОД
ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2016.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION**

Mr Ljeposava M. Ilić

**INFLUENCE OF EDUCATION AND
PROFESSIONAL TRAINING ON
REDUCTION OF RECIDIVISM RISKS OF
SENTENCED PERSONS**

DOCTORAL DISSERTATION

Belgrade, 2016.

МЕНТОР:

- Др Горан Јованић, доцент
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Универзитета у Београду

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

- Проф. др Зоран Илић, редовни професор
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Универзитета у Београду
- Др Зоран Стевановић, виши научни сарадник
Института за криминолошка и социолошка истраживања
у Београду

ДАТУМ ОДБРАНЕ: _____

УТИЦАЈ ОБРАЗОВАЊА И ПРОФЕСИОНАЛНОГ ОСПОСОБЉАВАЊА НА РЕДУКЦИЈУ РИЗИКА РЕЦИДИВИЗМА КОД ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

Апстракт

Образовни третман који подразумева основношколско образовање и професионално оспособљавање представља врло важну карику у ланцу успешно спроведеног третмана, који значајно доприноси адекватној социјалној реинтеграцији бивших осуђеника. Научна литература бележи резултате који указују да је управо учествовање у образовним активностима, као и професионална обука прилагођена потребама појединца и тржишта рада, снажан фактор који може да редукује рецидивизам. У светлу кризе затвора, повећања броја затворске популације и све већег броја оних који се опет у затвор враћају, аутор у овој дисертацији наглашава важност коју образовни процес има на ефикасност извршења затворске казне. У циљу свеобухватног сагледавања повезаности и утицаја процеса основношколског образовања и професионалног оспособљавања на редукацију ризика рецидивизма и постизање позитивних промена у понашању осуђених, као општи циљеви и задаци докторске дисертације наводе се: утврђивање разлика у нивоу ризика у зависности од укључености у образовни процес; утврђивање директних и индиректних веза између образовног нивоа и ризика од рецидивизма; утврђивање директних и индиректних веза између укључености у образовни процес и ризика рецидивизма; утврђивање директних и индиректних веза и утицаја образовних процеса на постизање позитивних промена у понашању осуђених. Узорак истраживања чине подаци прикупљени из Упитника за процену ризика и потреба осуђених преко три године, личних листова и Извештаја стручних служби о понашању и владању осуђених. Из Упитника за процену ризика и потреба, прикупљани су подаци из свих четрнаест одељака, примарним и секундарним мерењем, односно, пре укључивања у образовни процес и након завршеног образовног процеса (*образовне групе*) групе која је

укључена и приликом рекласификације и ревидирања Упитника групе која није била укључена у образовни процес (*контролна група*).

Резултати истраживања указују на постојање разлика у скору ризика рецидивизма у зависности од укључености у образовни процес. Група испитаника која је учествовала у образовном процесу, генерално има мањи скор ризика од групе која није учествовала у образовном процесу. Секундарним мерењем скорa ризика рецидивизма, утврђене су промене код обе групе. Група која је учествовала у образовном процесу бележи пад скорa ризика рецидивизма, док група која није била укључена у образовни процес бележи благи пораст скорa ризика рецидивизма. Наведене разлике су статистички значајне. У погледу модификације понашања, утврђено је да образовна група остварила одређени напредак који се огледа у позитивним променама у понашању према другима, већем залагању током обуке, на основу чега је више пута награђивана, чешће је рекласификована у повољнији третман и мање дисциплински кажњавана. Наведени резултати указују да је образовни процес остварује позитивне ефекте који се огледају у редукцији ризика рецидивизма и позитивним променама у понашању осуђених.

Кључне речи: *осуђени, затвор, образовни процес, основношколско образовање, професионално оспособљавање, ризик рецидивизма, ресоцијализација, реинтеграција.*

Научна област: Специјална едукација и рехабилитација

Ужа научна област: Теоријски и методски приступи у превенцији и третману поремећаја понашања

INFLUENCE OF EDUCATION AND PROFESSIONAL TRAINING ON REDUCTION OF RECIDIVISM RISKS OF SENTENCED PERSONS

Abstract

Educational treatment, comprised of primary education and professional training, represents a very important link in the chain of a successfully conducted treatment, which significantly contributes to adequate social reintegration of former convicts. Scientific literature records show that the participation in educational activities, as well as professional training customised to fit the needs of an individual and the job market, represent a powerful factor that could reduce recidivism. In the light of prison crisis, the increase in numbers of convicted persons, along with the increased number of those who return to prison, the author of this dissertation emphasizes the importance of the educational process in effectiveness of a prison sentence. In order to get a full insight into the connection and the influence of the primary education process and professional training to the reduction of recidivism risks and accomplishing positive changes in a sentenced persons' behaviour, the general objectives and goals of the PhD thesis are: ascertaining differences in a risk level, depending on the inclusion in the educational process; establishing direct and indirect connections between educational level and risks of recidivism; establishing direct and indirect influences and connections of educational processes on positive changes in the behaviour of convicted persons. Research sample is comprised of data collected from the Questionnaire for Risk and Needs Assessment of persons convicted to three or more years in prison, personal files and the Report of expert services regarding behaviour and conduct of the convicts. The Questionnaire for Risk and Need Assessment served as a source of data from all fourteen departments, and by primary and secondary measurement, i.e. before the inclusion in the educational process and after the completion of the educational process (*educational groups*) of the group

included and during reclassification and revision of the Questionnaire of the group that was not included in the educational process (*control group*).

The results of the research indicate that there is a difference in the recidivism risk score, depending on the inclusion in the educational process. The group of examinees, which participated in the educational process by and large, has a lower score risk than the group, which did not participate in the educational process. Secondary measurement of the recidivism risk score established changes in both groups. The group, which participated in the educational process, records a decrease of score of recidivism risk, while the group, which did not participate in the educational process, records a slight increase of score of recidivism risk. The aforementioned differences are statistically significant. In terms of behaviour modification, it has been established that the educated group achieved certain progress visible in the positive changes in the behaviour towards others; greater commitment during the training, owing to which they were awarded several times; it was more often reclassified into the more favourable treatment and was less subjected to disciplinary measures. These results show that the educational process produces positive effects visible in the reduction of recidivism risk and positive changes in the behaviour of the convicted persons.

Keywords: *convicts, prison, educational process, primary education, professional training, recidivism risk, resocialisation, reintegration.*

Scientific department: Special Education and Rehabilitation

Field of Academic Expertise: Theoretic and methodical approach in prevention and treatment of behavioural disorder.

САДРЖАЈ

ТЕОРИЈСКИ ДЕО

1. О ОБРАЗОВАЊУ И ПРОФЕСИОНАЛНОМ ОСПОСОБЉАВАЊУ ОСУЂЕНИХ ЛИЦА.....	2
1.1. образовање и професионално оспособљавање као саставни део третмана.....	7
1.1.1. Увођење и развој образовања и професионалног оспособљавања у казнено-поправним заводима у Србији.....	10
1.2. Улога и значај образовања осуђених лица.....	12
1.3. Улога и значај професионалног оспособљавања.....	16
1.3.1. Образовне потребе осуђеника.....	22
1.3.2. Не/укљученост осуђених у образовне програме.....	26
1.4. Законска одређеност процеса образовања и професионалног оспособљавања у казнено-поправним заводима.....	30
1.4.1. Европска затворска правила.....	30
1.4.2. Препорука комитета министара Савета Европе о образовању у затвору.....	31
1.4.3. Прва законска одређеност образовних процеса у казнено-поправним заводима у Југославији.....	33
1.4.4. Нова законска одређеност процеса образовања у казнено-поправним заводима у Републици Србији.....	35
1.5. Основни принципи програмирања ефективних корективних програма.....	36
1.6. образовање и професионално оспособљавање осуђених у свету-најучесталији општи образовни програми.....	40
1.7. Савремени трендови у области образовања одраслих осуђених.....	44
1.8. Стање у Србији: проблеми и перспективе у сфери организације процеса образовања и професионалног оспособљавања осуђених лица.....	48
2. ПРОЦЕНА РИЗИКА ОД РЕЦИДИВИЗМА.....	50
2.1. Савремене психолошке тенденције-о концепту процене ризика.....	50
2.2. Развој инструмената за процену ризика и потреба.....	55
2.3. Појам рецидивизма и проблеми његовог дефинисања.....	62
2.3.1. Размере рецидивизма.....	64
2.4. О процени ризика рецидивизма и теоријским објашњењима утицаја образовних процеса на ризик рецидивизма.....	65
2.5. Приказ резултата истраживања утицаја процеса професионалног оспособљавања на предикцију рецидивизма.....	73

ЕМПИРИЈСКИ ДЕО

1. ХИПОТЕТИЧКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	78
1.1. Приступ истраживању.....	78

1.2. Значај истраживања.....	80
1.3. Предмет истраживања.....	81
1.4. Циљ и задаци истраживања.....	81
1.5. Хипотезе.....	83
1.6. Методе истраживања-узорак истраживања.....	83
1.7. Варијабле истраживања.....	85
1.8. Инструменти истраживања.....	87
1.9. Поступак истраживања.....	102
1.10. Анализа и обрада података.....	103
2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА.....	104
1. ОПИС УСТАНОВЕ У КОЈОЈ ЈЕ ВРШЕНО ИСТРАЖИВАЊЕ.....	104
2. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСПИТИВАНОГ УЗОРКА.....	107
2.1. Структура испитаника према старости.....	107
2.2. Структура испитаника на основу врсте кривичног дела.....	109
2.3. Структура испитаника према дужини изречене казне.....	111
3. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ СТАВОВА.....	113
3.1. Структура испитаника на основу става-одговорности.....	113
3.2. Структура испитаника на основу става-разумевања мотива.....	114
3.3. Структура испитаника на основу става-свести о жртви.....	115
3.4. Структура испитаника на основу става према казни и законском поступку.....	115
3.5. Структура испитаника на основу става према ауторитетима.....	116
3.6. Структура испитаника на основу става према затворском особљу.....	117
3.7. Структура испитаника на основу мотивације да се суочи са кривично-кажњивим понашањем.....	118
3.8. Структура испитаника у погледу става према криминалу.....	119
3.9. Структура испитаника на основу става према друштву-заједници.....	119
4. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ОБРАЗОВАЊА.....	121
4.1. Структура испитаника на основу похађања школе/историје школовања.....	121
4.2. Структура испитаника према нивоу стручне спреме-верификоване или на нивоу вештина.....	122
4.3. Структура испитаника на основу става према образовању и стручној обуци.....	123
5. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ТРЕНУТНЕ СИТУАЦИЈЕ СА ЗАПОШЉАВАЊЕМ.....	126
5.1. Структура испитаника на основу односа на послу.....	127
5.2. Структура испитаника на основу става према запослењу.....	128
5.3. Структура испитаника на основу става према радном ангажовању током извршења казне.....	128
6. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ РАСПОЛАГАЊА НОВЦЕМ И ПРИХОДИМА.....	130

6.1. Структура испитаника на основу нивоа самосталности-ослањања на породицу/друге/пријатеље	131
7. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ЖИВОТНОГ СТИЛА И СОЦИЈАЛНИХ КОНТАКАТА.....	132
7.1. Структура испитаника на основу друштвене изолованости	132
7.2. Структура испитаника на основу интегрисаности у заједницу	133
7.3. Структура испитаника на основу односа према другим затвореницима	134
7.4. Структура испитаника према утицају који други криминалци врше на испитаника.....	134
8. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ЗЛОУПОТРЕБЕ ДРОГА	136
9. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ПОНАШАЊА ПРЕМА ДРУГИМА.....	138
9.1. Структура испитаника према степену сналажења у односу са другима.....	138
9.2. Структура испитаника у односу на непријатељски став	139
9.3. Структура испитаника према испољавању агресивног понашања	140
10. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ НАЧИНА РАЗМИШЉАЊА.....	141
10.1. Структура испитаника на основу способности уочавања проблема	141
10.2. Структура испитаника на основу способности решавања проблема	142
10.3. Структура испитаника на основу развијене свести о последицама	143
10.4. Структура испитаника на основу постизања циљева	143
10.5. Структура испитаника на основу способности разумевања гледишта других	144
10.6. Структура испитаника на основу импулсивности	145
11. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ УКУПНОГ СКОРА РИЗИКА	146
11.1. Структура испитаника на основу укупног скорa-процене вероватноће понављања кривичног дела.....	148
11.2. Структура испитаника на основу укупног скорa-клиничке процене ризика.....	149
12. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ШКОЛСКЕ И СТРУЧНЕ СПРЕМЕ.....	150
13. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ РЕЦИДИВИЗМА	152
13.1. Структура испитаника на основу раније осуђиваности-легалног рецидивизма	152
13.2. Структура испитаника на основу ранијих боравака у затвору-пеналног рецидивизма	153

14. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ПРИМАРНЕ РАСПОРЕЂЕНОСТИ.....	155
15. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ НАГРАЂИВАНОСТИ.....	157
16. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ДИСЦИПЛИНСКЕ КАЖЊАВАНОСТИ.....	159
17. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ УКЉУЧЕНОСТИ У ОБРАЗОВНИ ПРОЦЕС.....	161
17.1. Структура испитаника на основу укључености у основношколско образовање.....	161
17.2. Структура испитаника на основу укључености у професионално оспособљавање.....	162
18. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ РЕКЛАСИФИКАЦИЈЕ.....	164
19. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ УСПЕШНОСТИ ОБРАЗОВНОГ ПРОЦЕСА.....	166
20. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ СЕКУНДАРНЕ КАТЕГОРИЗАЦИЈЕ НИВОА РИЗИКА.....	167
21. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ АНАЛИЗИРАНИХ ПРОМЕНА У ПОСМАТРАНИМ ОДЕЉЦИМА.....	169
21.1. Структура испитаника на основу промена у залагању на раду и у току обуке.....	169
21.2. Структура испитаника на основу промена у понашању према другима.....	170
21.3. Структура испитаника на основу промена у погледу злоупотребе дрога.....	171
21.4. Структура испитаника на основу промена у ставу испитаника према кривичном делу.....	172
21.5. Структура испитаника на основу промена у погледу располагања новцем и приходима.....	173
21.6. Структура испитаника на основу промена у погледу животног стила и социјалних контаката.....	174
21.7. Структура испитаника на основу промена у погледу начина размишљања.....	175
21.8. Структура испитаника у погледу условног отпуста.....	176
3. РЕЗУЛТАТИ КОРЕЛАЦИОНЕ И МУЛТИФАКТОРСКЕ АНАЛИЗЕ.....	178
3.1. Резултати двофакторске анализе скорa ризика рецидивизма.....	178
3.2. Резултати ANOVA теста-анализа поређења посматраних група (<i>K</i> и <i>O</i>) и промена у понашању.....	181
ЗАКЉУЧАК.....	188
ПРЕДЛОЗИ И ПРЕПОРУКЕ.....	197

ЛИТЕРАТУРА	201
ПРИЛОГ	214
БИОГРАФИЈА	253

*"Онај који отвори врата школе уједно
је и затворио врата затвора"*

Victor Hugo

ТЕОРИЈСКИ ДЕО

1. О ОБРАЗОВАЊУ И ПРОФЕСИОНАЛНОМ ОСПОСОБЉАВАЊУ ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

Колико год је увођење казне лишења слободe у први час значило напредак у поређењу са претходним начином реаговања заједнице према прекршиоцима друштвених норми, задовољство новом казном трајало је релативно кратко. Целокупан затворски систем је у XIX веку, подвргнут научној критици, јер *"не даје очекиване резултате"* (Brinc, 1987: 6; Стевановић, 2006).

Врло брзо се дошло до сазнања да затворска казна, која треба да чува друштво од извршилаца кривичних дела, реално то слабо чини, јер се осуђени након истека казне на слободу враћају исти какви су били и пре, или ради неодговарајуће околине у казним установама, још и слабији него што су били. Напредак друштва и развој друштвених наука, довели су до, тада спасоносног решења, које се огледало у усвајању концепције ресоцијализације и припреме осуђених за живот на слободи, након истека казне. Кривичном праву, кажњавању и извршењу казни лишења слободe дата је одговорност за преваспитање и поправљање људи (Brinc, 1987: 6). Два века после, затворски систем се суочава са готово идентичним дилемама. Како изградити механизам кажњавања починиоца кривичних дела и на који начин извршавати казну лишења слободe, да би се постигла генерална и специјална превенција и заштита друштва од све драстичнијег повећања криминалитета (Стевановић, 2006).

Од седамдесетих година прошлог века у већини западних земаља и код нас на удару критике нашао се и концепт ресоцијализације, јер се сматра да није довео до укупног смањења стопе криминалитета и рецидивизма (Кнежић, 2011а: 336). Ипак,

изостанак добро организованих програма ресоцијализације неизбежно јача репресивну улогу затворске казне, а показало се да ни најстрожије казне кроз историју, нису имале успеха у смањењу стопе криминала (Кнежић & Савић, 2012: 179).

Добро пројектована концепција ресоцијализације, базирана на промени понашања која треба да има трајнији карактер и да елиминише рецидивизам, имала је позитивну основу, како у смислу хуманизације пеналног третмана, тако и у постпеналној користи за осуђеног и друштво у целини. Честа појава рецидивизма, која за последицу има поновно затварање, сведочи да се пројектоване концепције не остварују, да постоји проблем у самој њиховој замисли, у обезбеђивању предуслова за њихову реализацију или у начину спровођења. Критике упућене на рачун саме замисли, ретко уважавају чињеницу да се концепт ресоцијализације у пракси најчешће одвија на нивоу прокламације, без суштинског садржаја и стварног напора у правцу обезбеђивања неопходних услова (Јованић, 2010: 261).

Као основно питање извршења казне лишења слободе, од њеног увођења, па до данас, јесте одабир најефективнијег програма поступања-третмана, са осуђеним лицима (Стевановић, 2006: 582).

Настојање да се оствари успешна ресоцијализација осуђених и учини ефикаснија превенција рецидива и у будућности ће представљати основне стандарде у концепцији реформе затворског система (Стевановић, 2006: 582).

Као што је већ раније напоменуто, у институционални третман шездесетих и седамдесетих година XX века полагање су велике наде и очекивања, јер је сматран и моћним механизмом у погледу специјалне превенције криминалитета, а највећи проблем у пракси представљало је прилагођавање третмана појединцу и његовим индивидуалним потребама. Додатни проблем представљао је и низ других неповољних околности које постоје у казнено-поправним заводима, као што су криминална инфекција и прозонација, али и перманентна контроверза између надзора, чувања и кажњавања, са једне стране, и настојања у правцу ресоцијализације, са друге стране. Значајан број истраживача у својим студијама о ефикасности, сакупио је аргументе који су ишли у прилог неефикасности

ресоцијализације, а као најважнији, наводе се повећање стопе криминалитета и рецидивизма (Стевановић, 2009: 151).

Иако се сматра да је термин "корекција" буквално преузет из литературе, у већини западних земаља XX века, означавао је да они који су прекршили закон, треба да буду рехабилитовани тј. да њихово понашање треба кориговати (Chavez & Dawe, 2007). Од 1970. године, па на даље, криминолози и остали стручни радници довели су у питање одрживост и ефективност овог облика лечења преступника, подстакнути од стране Мартинсона (Martinson, 1974) чије име је постало синоним за доктрину "да ништа не функционише". Овај наслов дошао је из врло често цитираног чланка *What works? Questions and answers about prison reform*, у којој је поменути аутор анализирао студију о 231 затворском програму рехабилитације и закључио да су поменути програми лечења и рехабилитације учинилаца кривичних дела неефикасни. Утицај ове доктрине на праксу, последње четири деценије, очитовао се кроз повећање казног аспекта корекције, а овај приступ, прихваћен од јавности у Сједињеним Америчким Државама и Аустралији, најбоље се рефлектује кроз употребу притвора као једног од начина контроле криминалитета, који је значајно порастао у протеклих деценија, али и обавезне минималне политике кажњавања која је стекла широку популарност (Dawe, 2007). Мартинсонова студија оставила је образовне, али и друге програме третмана без легитимности, а закључак "да ништа не даје резултате" задао је тежак ударац пројекту казног модернизма (Garland, 1990, према Robinson, 2008).

Велики број истраживача из северне Америке (Palmer, 1975; Genderau & Ros, 1979, 1980) критикује Мартинсонову доктрину и оспорава његове претпоставке и емпиријске доказе, а накнадном анализом истих података, указују да неки програми дају резултате, иако тако није приказано у оригиналној студији (Palmer, 1975). До сличних налаза дошли су и други истраживачи (Genderau & Ros, 1979, 1980) који наводе позитивне исходе примењених програма. Обимно и свеобухватно образовање, повезано је са смањењем рецидивизма (Schnur, 1948; Glasser, 1966), а програми образовања морају "захтевати од починиоца активно учешће у својој рехабилитацији", јер само у таквом моделу могу се очекивати промене у понашању

(Allison, 1993). Под утицајем ових нових налаза и сам Мартинсон је кориговао раније тврдње, наводећи да су претходни налази имали одређене недостатке, те да неки програми третмана ипак оставарују позитивне ефекте у процесу ресоцијализације (Brewster & Sharp, 2002).

С правом можемо закључити, да иако одавно одбачена, Мартинсонова тврдња (Flanagan, 1994) је оставила велики траг у пракси третмана и у том смислу, што је навела стручну јавност на стално преиспитивање и евалуацију корективних програма, трагајући, до данас, за онима који дају најбоље резултате како у погледу корекције понашања преступника и заштите друштва (Brewster & Sharp, 2002) са једне, тако и трошкова реализације третманских програма са друге стране (Tracy, Smith, & Steurer, 1998).

Упоредо са развојем бројних мишљења и истраживања о не/успешности третмана на ресоцијализацију преступника, развијали су се, у већини западних земаља и различити ставови о томе колико уопште успешна затворска казна редукује криминално понашање.

Између ставова да су затвори врло ефикасни у сузбијању криминалног понашања, до оних да затвори интензивирају криминално понашање, посебно се издвајају ставови о минималном ефекту затварања на понашање преступника. Резултати свеобухватне мета-анализе рецидива објављене 1999. године (Gendreau, Goggin, & Cullen) која је имала за циљ да утврди да ли затвор смањује криминално понашање или рецидив, указују да између рецидива и дужине боравка у затвору постоје незнатне корелације у поређењу са стопом рецидива оних који казну издржавају у заједници. Затвор производи незнатно повећање рецидива, с тенденцијом да осуђеници из категорије ниског ризика, имају нешто веће шансе за рецидив, од оних који су издржали у заједници. Овом студијом обухваћено је 336.052 преступника из Северне Америке и Велике Британије, у периоду од 1958. до 1990. године, а идентификовано је укупно 325 корелација између рецидива и дужине боравка у затвору и рецидива и извршења казне у заједници. Gendreau, Goggin, & Cullen (1999) дошли су до закључка да:

- Затворску казну не би требало користити са великим очекивањима у погледу редукације криминалног понашања;
- Прекомерна употреба притвора има велике импликације;
- Је дужност стручног особља да спроводи свеобухватне процене ставова, вредности и понашања делинквената; и
- На крају да примарна оправданост затворске казне лежи у "онеспособљавању" преступника са високим нивоом ризика на одређени период.

Када је у питању образовање и професионално оспособљавање осуђених лица, не постоји јединствена и општа сагласност око потребе таквог начина деловања на осуђене, нити јединствено мишљење.

Различити ставови по овом питању резултат су заступања различитих модела рада, па тако, са једне стране, протагонисти ретрибутивног извршења казне, чија се функција испуњава простим чувањем, негирају потребе осуђених за образовањем и професионалним оспособљавањем, док са друге стране, заговорници идеја о корекцији, процес образовања виде као његов саставни део, истичући значај укључивања осуђених у ове процесе, зарад касније успешне социјалне реинтеграције (Јованић, 2010: 262).

Ипак успоставља се компромис између ових страна, који се своди на констатацију да неке форме третмана могу редуковати рецидивизам одређених група преступника, што значи да је ресоцијализација могућа (Стевановић, 2009: 152).

Непостојање усаглашеног става стручних истраживача о ефикасности образовних програма и о нивоу позитивних промена који ови процеси не/остварају на каснију социјалну реинтеграцију, не може да оспори чињеницу да су образовни програми састави дио процеса третмана од његовог настанка, о чему ће се говорити с већом пажњом у наредном наслову.

1.1. образовање и професионално оспособљавање као саставни део третмана

Историјски посматрано, васпитни рад са осуђеним лицима, који се испољава преко њиховог образовања-општег и професионалног (Стевановић, 2006: 124) прешао је дуг развојни пут и различите фазе, које су се мењале у зависности од степена развоја друштва, продора идеја о сврси кажњавања и разумевања природе човека и његовог понашања.

Образовање осуђених спада у један од најстаријих облика рада са преступницима, јер се дуго сматрало да су необразованост и незнање један од узрока преступништва (Сулејмановић, 1996, према Константиновић-Вилић & Костић, 2006; Николић, 2009). Због тога је још од почетка извршења казне затвора, започето са неким видовима образовања осуђених. Свакако, овај облик рада заснивао се на елементарном описмењавању неписмених осуђеника, али и на њиховом стручном оспособљавању. Ти елементарни видови су, у нашој земљи, били познати као аналфабетски течајеви, али се веома брзо прешло и на потпуно основно образовање осуђених, а према прописима који су у образовној сфери важили за сво становништво. Стручно оспособљавање је такође, пратило карактеристике истог таквог оспособљавања на слободи, а његове карактеристике су у време занатских радова, биле занатске, а у време индустријске производње-индустријске (Николић, 2009: 187).

Харер (Hager, 1995) наводи да су програми образовања у затворским установама од суштинског значаја јер нуде затворенику и олакшање од затворских патњи (призонизације и депривација) и лакше усвајање просоцијалних норми. Поменути аутор истиче да су још у време Аристотела, научници и филозофи заступали став да образовање ствара друштвено добро, тј. моралну особу, која има способност знања и правилног резонувања, која је синоним за истински слободно морално људско биће. С друге стране, необразоване, асоцијалне/антисоцијалне особе су неспособне за морално расуђивање и они су истински затворени (Hager, 1995).

Иако се зачеци образовања које има рехабилитацијски карактер јављају још у периоду примене Обурнског система извршења затворске казне (Стевановић, 2012: 33), савремени облици васпитног деловања путем образовања и професионалног оспособљавања, тековина су развијеног друштва XIX века.

Ипак, увођење образовања у затворске оквире није новина. Још на првом конгресу Међународне комисије за кривично право и казнене заводе, одржаном у Лондону 1872. године, на дневном реду била је проблематика образовања осуђених лица. На трећем конгресу, који је одржан у Риму 1885. године, донети су закључци о плану и програму учења затвореника. Закључено је да затвореници треба да уче писање, читање, али и да поред тога сваког осуђеника треба обучавати неком занату, како би након изласка могао да нађе посао (Јованић, 2008). Четврти конгрес је потврдио закључке о учењу разноврсних заната, а на Петом конгресу је констатовано да циљ занатских школа за осуђенике не треба да буде само учење заната већ и морално образовање (Константиновић-Вилић, Ђурђић, & Петрушић, 2001: 77).

Васпитни рад са осуђеним сагледан кроз процесе образовања и професионалног оспособљавања, прилагођавао се и модификовао заједно са друштвеним променама, и прешао је дуг развојни пут од елементарног описмењавања осуђених кроз аналфабетске течајеве, до организованих форми образовања у затворским одељењима, под покровитељством локалних основних и средњих школа. Као што наводи Кнежић (1998: 13) сем класичних, институционалних облика образовања, теорија и пракса образовања одраслих, па према томе и осуђених, познаје мноштво облика и начина неформалног образовања, који не завршавају дипломама, али дају субјективно поткрепљење. Предавања, трибине, разговори с поводом, течајеви и сл. погодни су облици неформалног образовања и за затворску популацију.

Идеја о примени општег и стручног образовања према осуђеним лицима тековина је реформаторског покрета XVIII века. Прве трагове примене образовања налазимо у "Дечијем заводу Светог Михајла" у Риму, где су децу учили да пишу и читају верске књиге. Наставу за осуђенике организовале су у XVIII веку реформаторке и хуманисткиње Елизабет Фреј и Сара Мартин, а у француским

затворима је 1885. године уведена обавеза похађања школе (Константиновић-Вилић и сар. 2001: 77).

Упоредо са јављањем реформаторских идеја о потреби образовног деловања на осуђена лица и увођењем обавезног похађања школе, одржавани су и Међународни конгреси за кривично право и казнене заводе, који су званично прокламовали идеју реализовања програма образовања у затворима, дајући смернице и упутства и у погледу конкретног, стручног оспособљавања за одређене занате.

Несумњиво, данас је у педолошкој пракси прихваћено схватање да је васпитно-образовни процес неопходан облик третмана осуђеника. Досадашња истраживања су показала да код већине осуђеника постоји образовни дефицит, да имају одбојност према школи и учењу, али и да нису способни за самостално учење. Ниво образовања, писмености и стручне оспособљености осуђених лица, нижи је од образовног нивоа опште популације (Greenberg, Dunleavy, & Kunter, 2007; Norwegian Ministry of Education and Research, 2004; Кнежић, 2011б, Сулејманов, 1996, према Константиновић-Вилић & Костић, 2006). Имајући у виду наведене податке, истиче се неопходност спровођења континуираних поступака у циљу подизања образовног нивоа свих осуђеника.

Специфичност затворских услова и затворског окружења, такође може бити велика препрека како за испољавање образовних потреба, тако и за мотивацију и учествовање у организованим облицима образовног процеса у заводу. Образовање као саставни део третмана осуђеника, има неколико својих основних функција: стицање знања и умења из различитих области; промена негативних навика и способности; формирање правилног погледа на свет; изграђивање и формирање одређеног друштвено прихватљивог понашања, а основа сваког образовања, поготово образовања осуђеника, јесте унутрашње мењање личности и њеног понашања (Константиновић-Вилић и сар. 2001).

1.1.1. Увођење и развој образовања и професионалног оспособљавања у казнено-поправним заводима у Србији

Први покушаји да се осуђеници образују у установама за извршење казне лишења слободе у Југославији, настали су у другој половини 1945. године након доношења *Привременог упутства о извршењу казни*. У овом упутству се наглашава: *"Похађање школе у затворима, казнено-поправним домовима и заводима за принудни рад, као и ванишколски културно-просветни рад обавезан је за све осуђенике. Извођење наставног плана, културно-просветног рада као и постављање учитеља и васпитача, поверава се земаљским министарствима унутрашњих послова и просвете"*. Значајан документ за одређивање облика наставно-васпитног рада у установама, представљало је *Упутство о наставно-васпитном и културном раду у казним установама* из 1947. године. Ово Упутство је предвиђало да су облици наставно-васпитног рада: алфабетски течајеви, стручни курсеви, предавања и индивидуална усавшавања. За организовање наставно васпитног рада били су задужени помоћници управника казнено-поправних завода, а могли су да им помажу референти са одговарајућом стручном спремом, па чак и осуђеници са одговарајућом стручном спремом, који су својим радом и држањем показали да заслужују такво поверење (Константиновић-Вилић и сар. 2001: 78).

Као што је већ напоменуто, алфабетски течајеви као први облици наставно-образовног рада са осуђеницима почели су се спроводити још 1946. године у већим казнено-поправним установама. Основна школа у оквиру КПЗ није постојала, па су се сви осуђеници описмењавали на просветном течају или вишем просветном течају који се реализовао по доста скраћеном програму за школовање одраслих. За велики број неписмених осуђеника, ови течајеви су имали веома значајну улогу у описмењавању, а до 1950. године постојало је на десетине просветних и виших просветних течајева за описмењавање и основно школско образовање.

Алфабетски течајеви су организовани до 1954. године, када је отворена четвороразредна основна школа за одрасле, такође по скраћеном наставном плану и

програму и трајала је две године. Социјална структура осуђених (неквалификовани радници, службеници без школске спреме) била је таква да је било неопходно, поред аналфабетских течајева, организовати и стручне курсеве за полуквалификоване, квалификоване и висококвалификоване раднике. Доминирала су занимања металске струке, а реализовали су се и књиговодствени-виши и нижи курсеви, планерски, евидентичарски и др. Курсеви за стручно оспособљавање реализовани су кроз: столарске, металске, електричарске, болничарске, комерцијалистичке и више просветне обуке, а похађање је било обавезно. Период до 1954. године, односно до почетка рада Школе ученика у привреди, може се назвати периодом експанзије курсева, јер су у том десетогошњем периоду њиховог реализовања многи осуђеници стекли стручно образовање и кавалификацију (Константиновић-Вилић и сар. 2001).

Крајем педесетих година долази до развоја индустрије и индустријске производње, па се и обука осуђених у затворима усмерава ка организовању индустријских школа. Карактеристично за период краја педесетих година јесте и чињеница да су обавезним основношколским образовањем били обухваћени сви осуђеници до 45 година који нису били писмени, а преко 45 година само они који су желели.

Крајем седамдесетих година, течајеви за описмењавање све ређе се реализују, док се интензивира основношколско (осмогодишње) образовање, којим су били обухваћени и неписмени осуђеници. Школовањем су били обухваћени осуђеници до 38 година, за које је програмом поступања одређено образовање као део укупног третмана. Настава се изводила редовно, уз испуњавање обавезе минимума часова по наставним предметима (Константиновић-Вилић и сар. 2001).

Све до средине деведесетих година у казнено-поправним установама су постојале основне школе за образовање одраслих осуђеника, као и стручно оспособљавање, које је реализовано кроз обуке за бројне машинске, индустријске и пољопривредне раднике.

1.2. Улога и значај образовања осуђених лица

Примена образовања у пеналним условима има вишезначне циљеве (Јованић, 2010: 261). Оно не само што обезбеђује одређена знања, подиже културни ниво, већ истовремено припрема осуђено лице за успешнију социјалну реинтеграцију у друштвену средину након извршене санкције. Опште образовање се јавља као значајан фактор васпитања, односно формирања таквих личних квалитета као што су дисциплинованост, сврсиходност и способност за конструктивно коришћење слободног времена. С друге стране, оно обезбеђује повољне услове за примену других средстава васпитања, преваспитања и поправљања (Јашовић, 2000: 169). Улога образовања у промени понашања појединца комплексна је и разноврсна колико и сама природа човекове личности и његовог понашања (Кнежић, 2001).

Дуго се у стручним круговима полемисало око става да ли је путем образовања могуће мењати одређена својства личности, која су битна као чинилац ресоцијализације? Кнежић (2001) истиче да је одговор на претходно питање позитиван, ако је циљ ресоцијализације осуђеника да се, уз остале чиниоце, образовањем помогне појединцима да превазиђу испољене негативности у емоционалним и рационалним интересима, реакцијама и ставовима према друштвеним нормама и важећем систему вредности; да се ослободе и напусте она убеђења, веровања, знања и облици понашања, која нису друштвено прихватљива и оправдана. Она својства која се могу мењати под утицајем образовања су норме, вредности, ставови, навике, начин живота, начин понашања и социјалне улоге које се путем образовања и институционалне ресоцијализације уче и усвајају. То учење могуће је под принудом и притиском, пасивно и активно, спонтано и организовано (Кнежић, 2001: 102).

Важност и значај образовања осуђених лица, посебно је препозната од стране међународних организација *United Nations* и *UNESCO* које наглашавају да је образовање једно од основних људских потреба, али и људско право, које је од суштинског значаја за лични развој и учешће у друштву. Концепт доживотног

образовања, такође је релевантан са становишта људских права. Још од раних седамдесетих, међународне образовне организације, али и образовни кадар, прихватиле су холистички поглед на образовање, по коме је образовна делатност део доживотног процеса. Полазећи од овог становишта, нема разлога да образовни процес буде прекинут извршењем затворске казне (United Nations, UNESCO Institute for Education, 1995).

Снага образовног процеса почива на развијању способности суђења, на подизању опште културе, на стварању могућности за материјалном егзистенцијом, на задовољавању низа других потреба и мотива појединца, али вероватно највише на стварању таквог система вредности који постаје она инстанца у личности, која одређује шта јесте, а шта није друштвено дозвољено понашање (Радовановић, 1988: 76).

У којој мери образовни програми позитивно утичу на личност осуђеника, најбоље илуструје изјава једног осуђеника:

"Програм образовања ми је помогао у мом животу и инспирисао да следим и постижем достигне циљеве, а то је опет довело до повећања мог самопоуздања, самопоштовања, поштовања других и враћања осећања постојања сврхе у животу. Поред тога, програми образовања у којима сам учествовао, научили су ме како да искористим своје вештине преживљавања, како да реагујем на најбољи могући начин у невољама и да преузем одговорност за своје поступке. Коначно, сви ти часови и програми, помогли су ми како да postanем позитиван узор својој деци, породици, пријатељима и заједници" (The Importance to Education in Prison System, 2010).

Највећи број иностраних студија усмерен је на истраживање ефеката одређеног нивоа образовног процеса (основног или средњег стручног) који се спроводи у казнено-поправним установама, на каснији живот на слободи, најчешће на рецидивизам (*посматран као поновно враћање у установу у периоду од три до пет година*) (Gaes, 2008). Носиоци образовних програма истичу да је приметно и смањење насиља, као и опште побољшање затворске дисциплине, који су такође резултат укључености осуђеника у ове процесе (Evaluating Correctional Education,

1997). Промене у понашању, могу се приписати и бољим когнитивним способностима, као и чињеницом да се затвореној особи пружа прилика да се поново осећа као човек, управо укључивањем у активности као што је одлазак на часове или на посао (Correctional Association of New York, 2009).

Затворска казна сама по себи не може да осигура да не дође до поновног извршења кривичних дела, те се најцелисходнијим чини да време проведено у затвору треба искористити на најбољи могући начин у погледу решавања кључних фактора ризика који могу утицати на рецидив, као што су: ниво образовања, радни статус, ставови и самоконтрола, употреба дрога и алкохола, животне вештине, породична мрежа итд. (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Образовање је један од кључних аспеката које има важну улогу у рехабилитацији и врло често индиректну улогу у многим другим рехабилитационим процесима у којима је укључен осуђеник у установи. Оно има капацитет да формира степеник на путу ка социјалној инклузији за затворенике, посебно за оне који се суочавају са социјалном искључености, често и пре него што дођу и затвор, као и након изласка из затвора. Пружајући позитивно окружење за учење, затвори могу да утичу на осуђеника да паметно искористе време проведено у установи, попуне празнине у њиховом знању, учењу и навикама, али и да побољшају могућности за запошљавање по изласку из установе (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013). Сви ови фактори могу смањити шансе за рецидив. Истраживања указују да се код осуђеника који су обухваћени процесом образовања, предвиђају и позитивне промене у понашању у смислу ређег кршења правила кућног реда завода, у односу на осуђенике који нису укључени у поменуте процесе (Evaluating Correctional Education, 1997). С друге стране, приступ образовању је основно људско право, а према Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, затвореницима не би треба да буде ускраћена прилика да остваре ово право.

Образовање у затворским условима представља, сем основне функције у подизању нивоа знања, уједно и израз хуманизације извршења затворске казне и покушај да се остваре корективни ефекти на осуђена лица (Јованић, 2010: 261). У том процесу, осуђени стичу знања која их оспособљавају за разумевање услова живота у

којима се налазе, за схватање разних спољних агенаса и конфликта који на њих криминогено делују, али и за изналагање путева друштвено усклађеног понашања (Милутиновић, 1977). Позитивни ресурси личности који треба у процесу третмана да се јачају, у великој мери треба да се ослоне управо на укључивање у процес образовања, стицање квалификација као и радну ангажованост.

Са аспекта осуђених лица, оно обезбеђује стицање одређеног образовног нивоа који је пропуштен у ранијем школовању, пружа непроцењиво радно искуство, развија радне и моралне навике, али и подиже ниво самопоштовања, те на тај начин, доприноси успешнијој социјалној реинтеграцији и лакшем укључивању у процес рада и на слободи. На тај начин се са друге стране, елиминишу и они фактори који су у претходном искуству и довели до вршења кривичних дела (Жунић-Павловић & Јованић, 2006).

Значај образовања и професионалног оспособљавања у процесу третмана није споран, а његово одсуство има вишеструке непосредне последице. Општи циљ образовног третмана је и да осуђеник боље разуме услове живота и односе у друштву, да схвати како проблеми са којима се суочава у средини нису само резултат поремећаја односа у друштву, већ су део његове личности, схватања, мотива и циљева (Бошковић & Радоман, 2002: 135).

Рипли (Ripley, 1993) наглашава да управо образовање треба да обезбеди затвореницима развој социјалних, уметничких и других вештина, као и да омогући осуђенику да стекне самопоштовање, што се свакако позитивно одражава и на њихов породични живот, али и разумевање сопствених емоција и понашања.

Свакако, да би образовни програми у затворској установи дали резултате, неопходно је да они буду уравнотежени, прилагођени потребама и интересовањима осуђених, али и да имају избалансиран како академски садржај тако и садржаје усмерене ка промени понашања. Саставни део доброг образовног система укључује и морално васпитање, али и развој вештина неопходних за решавање проблема.

Подизање образовног нивоа осуђених није усмерено само на стицање знања и вештина, већ има и друге позитивне ефекте, као што су подизање самоактуализације

и самореализације, развијање економских способности, побољшање социјалних односа, али и развијање грађанске одговорности (Ryan, 1997, према Јованић, 2010).

Увидом у литературу, можемо закључити да савремени приступ третману, кроз концепт процене ризика, идентификује и образовне потребе као и потребе за стицањем стручних квалификација, па је у том смислу, реализација образовних и професионалних садржаја поступак који даје дугорочне позитивне ефекте, како у погледу повећања образовног нивоа осуђеника, стицања квалификација, тако и у погледу редукције ризика од рецидивизма и постизања позитивних промена у понашању.

1.3. Улога и значај професионалног оспособљавања

Са реформаторским периодом и идејом рехабилитације, фокус програма образовања променио се од дотадашње верске наставе, ка основној писмености и вештинама комуникације. Напредак у новим идејама, изражавао је веровања да ће рехабилитација да *исправи* корекцију, а главни ослонац тражен је у образовним програмима. До 1930. године, програми академског и стручног образовања били су присутни у већини затвора. Од основних програма писмености, врло брзо се дошло до повећања могућности за образовање кроз бројне програме средњошколског образовања, стручног оспособљавања до програма тренинга животних вештина и пост секундарног образовања (MacKenzie, 2012). Исти аутор истиче да је фокус који је стављен на образовне програме, настављен је и седамдесетих година прошлог века и са новом приступом усмереним ка контроли криминала, одвраћању починиоца и заштити друштва (MacKenzie, 2006).

Од оснивања затворских установа, програми општег и стручног образовања се сматрају носиоцима рехабилитације, а креатори казнене политике генерално верују да спровођење поменутих програма има бројне предности, а поткрепљује их чињеница да:

- Образовни програми обухватају многе компоненте ефикасног казнено-поправног третмана;
- Резултати истраживања показују да су програми стручног оспособљавања ефикасни у превенцији будућег криминалног понашања (MacKenzie, 2012).

Професионално оспособљавање (*које се још назива и каријерно или техничко образовање*) је усмерено на стицање квалификација за плаћени рад или рад под уговором као и за све друге врсте послова који се могу наћи и модерним друштвима. Професионално оспособљавање подразумева како обуку за рад тако и обуку за живот у заједници, а у том смислу, општа и међународна дефиниција наводи да је "професионално оспособљавање делатност усмерена ка идентификовању и развијању људских могућности за продуктивно и задовољавајуће радно доба. Они који учествују у активностима професионалног оспособљавања треба да буду у стању да разумеју индивидуално и колективно, утичу на радне услове и социјално окружење" (ILO, 1975, према Одовић, Жунић-Павловић & Јованић, 2014).

Образовни процес у казнено-поправном заводу има много потенцијалних предности. Оно може да редукује криминално понашање, пружи основу за наставак школовања по отпуштању, побољша историју запошљавања, али и смањи недисциплину у самој установи (Gerber & Fritsch, 1995).

Резултати бројних студија показују да је образовање у затвору повезано са смањеном стопом рецидива (Correctional Service of Canada, 1995; Gerber & Fritsch, 1995; Brown, 2000; Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013). Потврђени резултати позитивног деловања образовних програма, важни су не само са аспекта редукције рецидивизма, већ и са аспекта одрживости програма, јер се деведесетих година прошлог века, велики број затвора у Сједињеним Америчким Државама суочио са могућности смањења или потпуне елиминације одређених програма из процеса третмана због недостатка финансијских средстава за њихову реализацију (Tracy, Smith, & Steurer, 1998).

Као што је раније поменуто, већина починилаца има низак ниво образовања, ниске или непотпуне квалификације и нестабилну историју запошљавања по пријему

у казнено-поправну установу. Образовни програми имају потенцијал да повећају стопу запослености преступника у установи, али и да побољшају шансе за обезбеђивање запослења у друштвеној заједници, након отпуштања (John Howard Society of Alberta, 2002).

Иако истраживачи нису емпиријски установили повезаност између запошљавања осуђеника и просоцијалних облика понашања, верује се да је незапосленост фактор ризика за криминално понашање. Ово становиште потврђују резултати истраживања *Correctional Service Canada* који наводе да је у тренутку хапшења чак 69% преступника било незапослено (Motiuk, 1996). Сличне ставове износи и Кронин (Cronin, 2011) који наводи да је запошљавање осуђеног након истека казне уједно и најјачи протективни фактор, тако да су стопе поврата готово преполовљење, ако се пореде бивши осуђеници са сталним запослењем и бивши осуђеници без посла.

Студија која је проучавала односу између незапослености и поновног вршења кривичних дела, утврдила је да годину дана након изласка из завода, незапослени бивши осуђеници имају веће шансе да поново почине кривично дело, у односу на бивше осуђенике који су се запослили, односно 41% у односу на 17% (Gillis, Motiuk, & Belcourt, 1998, према John Howard Society of Alberta, 2002).

Образовање у затвору, дакле, треба да се буде усмерено не само ка повећању нивоа основне писмености и задовољењу основних образовних потреба преступника, већ и ка развоју њихових радних вештина и потреба за запошљавањем. Ово је посебно важно истаћи с обзиром да се природа потребне радне снаге мења, односно, да тржиште рада захтева све већи ниво квалификованости радне снаге. Процењује се да ће из године у годину расти потражња за радним местима за које је неопходан већи ниво квалификованости од средњошколског, док ће са друге стране опадати потражња за занимањима која се стичу завршетком само средње школе (Human Resources Development Canada, 2000).

Резултати мета студије Дејвиса и сарадника (Davis, Bozick, Steele, Saunders, & Miles, 2013) указују да су затворски образовни програми исплативи, како у погледу трошкова организације образовања и њиховог ефекта у односу на директне трошкове

затворског живота и повратка у затвор, али и да је учешће у образовним програмима директно повезано са ризиком од рецидивизма, односно, да они који учествују у програмима за чак 43% смањују своје шансе за повратак у затвор. С друге стране, они који су учествовали у стручном оспособљавању, за 23% имају веће шансе да се запосле након пуштања из затвора, од оних који нису укључени у обуку.

У већини европских земаља образовање и професионално оспособљавање представља законски загарантовано право осуђених. Иако се ово право обично односи на све затворенике, у неким случајевима приоритет имају одређене категорије осуђеника, као што су нпр. малолетници или они који не поседују основне вештине писања и читања и др. Европска затворска правила наводе да затвореници са образовним потребама, они који немају основно или стручно образовање имају приоритетан приступ затворским образовним програмима. Иако Европска затворска правила наводе које категорије обухвата образовање у затворима, ова одредба се другачије тумачи у бројним земљама. Тако нпр. у Естонији, затворска служба идентификује четири основне категорије образовања, а то су: формално опште образовање, формално стручно образовање, рехабилитациони програми (као што су нпр. програми контроле беса и агресивности) и неформално образовање које обухвата све остале активности. Образовни третман у већини земаља подразумева:

- *Опште образовање* (које обухвата развој писмености и наставу кроз предмете као што су математика, наука, историја, географија итд);

- *Стручно образовање и обуку* (тј. едукацију и обуку која има за циљ да пружи осуђеницима знања, вештине и/или компетенције које су неопходне у одређеним занимањима или шире на тржишту рада); и

- *Неформално учење*, нпр. стручно усавршавање путем активности које обично не доносе званични сертификат (уметничке и занатске делатности) или програми помоћи затвореницима који су усмерени ка развијању вештина управљања агесијом и љутњом, као и програми припреме осуђеника за интегрисање у друштвену заједницу и др. (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

У неким затворским системима, стручно образовање се реализује уз радне активности, док у другима, стручно оспособљавање је део посебних образовних

програма и садржаја. Без обзира на који начин се организује процес професионалног оспособљавања, посебна брига се мора посветити педагошком квалитету стручног образовања и балансу између продуктивности и радне обуке. Често, елемент учења није довољно наглашен, иако стручно образовање може бити одличан извор општег личног развоја и ефикасно средство за преношење и развој радне способности (Council of Europe-Education in Prison, 1990).

Врло је тешко понудити исти асортиман стручних програма у затворима као у редовном образовном систему изван затвора, а чини се да је још теже организовати обуку која треба да одржи корак са дешавањима и вештинама које се траже на тржишту рада. Међутим, неопходно је да постоје јаке везе између рада и обуке, јер једино такав приступ може да омогући осуђеницима да, након теоријске обуке у учионици, реализују праксу у оквиру затворских радионица (Norwegian Ministry of Education and Research, 2005).

Стручно оспособљавање осуђених у пеналној установи треба да буде повезано са потребама тржишта рада на слободи, односно, да осуђеници са стеченом обуком имају реалне изгледе за проналажење запослења по изласку из установе.

Често, у затворима се стичу традиционалне вештине за које постоји врло ограничена потражња на тржишту рада (Council of Europe-Education in Prison, 1990). С обзиром да се спектар могућности за запошљавање мења врло брзо, неопходно је да стручно образовање буде довољно флексибилно да се прилагоди тим променама. Поред тога, неопходно је да квалитет стручног образовања у затворима буде на одређеном-високом нивоу, како због тржишта рада које је веома осетљиво, тако и због других фактора који ограничавају радне изгледе бивших затвореника (као што је нпр. висока стопа незапослености опште популације и др.). Стручно образовање у затворима најбоље може постићи добре стандарде у случају да је обезбеђен од стране или у сарадњи са друштвеном заједницом односно институцијама које пружају највиши квалитет стручног образовања. Да би процес стручног оспособљавања био ефикасан, неопходно је и приликом програмирања, направити добар однос између стручног образовања и радног ангажовања у затвору. Често, у развијеним земљама, осуђеници добијају високо-квалитетну обуку, за коју им нису потребне посебне или

нове вештине, што може да буде деморалишуће, јер не захтева напредовање и учење нових вештина (Council of Europe-Education in Prison, 1990).

Иако радно ангажовање у затворској установи има потенцијал да омогући осуђеницима боље изгледе за запошљавање, важно је правити разлику између рада у затвору (као што је нпр. ангажованост на припремању оброка, у кухињи или одржавању хигијене) и професионалне обуке, односно индустријског рада који се одвија у затворским радионицама. Ниво накнаде која се добија за учешће у раду у затворској установи, често је мотивишући фактор за радно ангажовање, односно, непостојање накнаде за професионално обуку је један од јаких фактора незаинтересованости осуђеника за стицање нових радних вештина. Међутим, рад у оквиру затворске установе често захтева низак ниво квалификованости који је ограничен на рутинске, мануелне активности и не омогућавају развој нових радних вештина и способности, које им могу помоћи у проналаску запослења након изласка из установе. У истраживању спроведеном у женском затвору у Великој Британији, резултати потврђују претходне наводе. Наиме, само три од десет радно ангажованих осуђеница сматрало је да ће им радно ангажовање у затвору помоћи да добију посао на слободи, док су остале осуђенице сматрале да им затворско радно ангажовање неће бити од користи за будуће запослење, јер немају интересовање за ту врсту посла, као и да је рад у затвору сувише прост и механички (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Са порастом затворске популације и ограниченим ресурсима, идентификовање и подржавање могућности да се адекватно комбинују стручно оспособљавање и рад, може се посматрати као један од начина припреме затвореника за запошљавање након њиховог пуштања, али и као начина за превазилажења ограничених ресурса.

Стручно оспособљавање и рад у затвору представља прилику за затворенике да се укључе у позитивне, смислене активности у затворском окружењу, стекну искуство, развију радну навику и радну дисциплину, самопоштовање, али и вештине и компетенције којима ће да побољшају изгледе за запошљавање.

Препорука Савета Европе о образовању у затвору и Европска затворска правила наглашавају важност обезбеђивања добрих наставних планова и програма

образовања и професионалне обуке у затворима. Ти планови и програми осуђеницима треба да пруже простор за лични развој, смислена и корисна знања и вештине и подстакну осуђенике да учествују у реализацији поменутих садржаја (Council of Europe-Education in Prison, 1990).

Предности програма образовања у затворима су неспорне, имајући у виду добробит сваког поједница укљученог у њега, као и дугорочну корист за цело друштво које ће добити продуктивног члана (Кнежић, 2012). Међутим, не треба очекивати да сваки осуђеник заврши трогодишњу занатску или четворогодишњу школу. Очекује се да овлада конкретним, применљивим знањима у виду заната, за која постоје различити облици усавршавања путем курсева, јер на тај начин осуђени стичу знања и вештине које може да примени по изласку из установе (Јованић, 2010: 263).

Боље образовање и развој радних вештина може да пружи и нове могућности за радно ангажовање бившим осуђеницима, што свакако иде у прилог како послодавцима, тако и бившим осуђеницима. Учешће у образовним програмима у затворима смањује рецидив, што указује да образовање представља фактор промене. Стручно знање и вештине представљају предуслов за запошљавање, а то су потврдили претходно наведени резултати истраживања, указујући на позитивну везу између образовања у затворима и запошљавања после отпуштања (Одовић, Жунић-Павловић, & Јованић, 2014).

1.3.1. Образовне потребе осуђеника

Иако не постоје валидни докази који указују да је недостатак образовања и основних вештина предиктиван услов извршења кривичних дела, неспоран је податак да су осуђена лица нижег образовног нивоа од незатворске популације, као и да им недостају основне вештине читања и рачунања (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Резултати студије које је објавио Национални центар за образовну статистику Сједињених Америчких Држава (National Center for Education Statistics, 1994, према Greenberg, Dunleavy, & Kutner, 2007) говоре о потребама за образовним програмима у затворским установама управо због нижег образовног нивоа осуђеничке популације у односу на општу популацију. Осуђеничка популација је необразованија, али и мање писмено способна за употребу штампаних и писаних информација у свакодневним активностима. Ова студија указује да, иако је број писмених и стручно оспособљених осуђеника порастао у 2003. години, још увек постоји велика потреба за реализацијом стручних програма описмењавања и стручног оспособљавања осуђених. До сличних резултата дошли су и други истраживачи. Клајн и Толберт (Klein & Tolbert, 2007) уочавају да одрасли затвореници спадају међу особе са најнижим академским постигнућима и стопом писмености у Сједињеним Америчким Државама.

Осим повећања броја затворске популације у Сједињеним Америчким Државама, које су 2009. године имале преко 1,6 милиона затвореника (West & Sabol, 2009), а крајем 2014. године преко 2,2 милиона (Trends in U.S. Correction, 2014), нарочито забрињавајући чини се податак да је већина поменуте популације, слабог образовања и врло малог дијапазона способности потребних за запошљавање (Cho & Tayler, 2013).

Око 68% затвореника у државним затворима на поседује средњошколску диплому (Harlow, 2003, према Cho & Tayler, 2013), а у Флориди, трећој држави по броју затвореника (после Калифорније и Тексаса), скоро 80% затвореника показују на тестовима нивое писмености који су испод препорученог нивоа за основну школу (Cho & Tayler, 2013).

Да је проблем необразованости и стручне неоспособљености осуђеника присутан на глобалном нивоу, говоре и подаци развијених европских земаља. У Норвешкој, 8% осуђеника није завршило основну и средњу школу, а половина осуђеника није завршила све нивое средњег образовања. У Извештају *Ministry of Education and Research* Норвешке се наводи да постоји изузетно велики проценат осуђеника који нису завршили основно, ниже средње или више средње образовање (65% осуђеника испод 25 година нема завршен било који ниво средњег образовања)

иако су образовне могућности изузетно добре (Norwegian Ministry of Education and Research, 2004).

Резултати истраживања писмености у Ирским затворима указују да око 53% затворске популације има ниво писмености на нивоу I у Националном оквиру квалификација (што представља најнижи ниво писмености) или ниже, у поређењу са 23% у општој популацији (Morgan & Kett, 2003).

Постоје бројни докази који указују да осуђеници имају низак ниво основних вештина, а који се могу решавати кроз учење у затвору, чиме се повећава њихова способност да се ефикасно изборе са захтевима и изазовима свакодневног живота и запошљавања (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Наведени подаци, говоре о постојању јасних потреба за реализацијом образовних садржаја, те у потпуности елиминишу питање о томе да ли је постоји потреба за васпитно образовним деловањем на осуђене и усмеравају пажњу на њихову неопходност.

Резултати истраживања спроведених у казнено-поправним заводима у Србији (Јованић 2010; Кнежић, 2001), указују да се на извршењу затворске казне налазе осуђени са израженим потребама за различитим облицима третмана, а да се истовремено не спроводе активности на задовољењу тих потреба. Недовољно се ради на плану образовања и стручног оспособљавања осуђених, чак ни код оних категорија, код којих су те потребе најочљивије.

Тако се у поменутих истраживањима наводи да је (у оквиру узорка испитиване популације) најзаступљенија категорија осуђених (54%) са неким обликом средњег образовања (четворогодишње или трогодишње студије), док је без икаквог стручног образовања чак 37% осуђених. За 1/5 предвиђено је стручно оспособљавање, што не задовољава ни минималне захтеве у правцу оспособљавања оних који су без квалификација. Едукација је предвиђена у свега 9,5 % случајева (Јованић 2010).

Према званичним подацима у Извештају Управе за извршење кривичних санкција, у Републици Србији је у 2009. години, међу осуђеним лицима било 2,8% потпуно неписмених, 15,2% са незавршеном средњом школом, а свега 26,5% осуђених је имало само завршену основну школу, што би се у савременом свету,

могло сврстати у категорију функционално неписмених. Статистички подаци о образовном нивоу осуђеничке популације ни у 2013. години нису се битно променили. Тако према последњем доступном Извештају Управе за извршење кривичних санкција, крајем 2013. године, од укупног броја осуђених лица, 2,2% је потпуно неписмено, док је 15,6% са недовршеном основном школом. Завршено основно образовање има 22,3% осуђеника, а 2,8% има недовршено средње стручно образовање. Алармантна чињеница у овом Извештају јесте присуство неписмених у XXI веку (Илић & Јованић, 2011).

Ови подаци указују на потребу за функционалним основним образовањем одраслих, али и за пре/до/квалификацијама. Такође, и старосна структура где је 68,5% осуђених старости између 21 и 40 година, упућује на неопходност таквих облика образовања (Кнежић & Савић, 2012).

Да је присутно и потцењивање утицаја одређених облика и врста третмана, говори и податак да је крајем XX века, у нашим казнено-поправним заводима, општим и стручним образовањем било обухваћено око 1/3 осуђених мушкараца, док је чак половина изјавила да би радо учествовала у различитим курсевима, течајевима и предавањима. Жене, ни у томе периоду, због малог броја, нису биле обухваћене образовањем иако је скоро 40% било неписмено (Кнежић, 2001).

Образовање би требало да се заснива на објективним потребама и могућностима сваког осуђеног, како би оно имало позитивног ефекта. Подаци о образовној структури осуђеника којима располажемо, детаљно говоре да се суочавамо са проблемом неписмености, елементарним основним образовањем и високим процентом неквалификованих. Према томе, образовање у затворима би требало усмерити на елементарно опште образовање, стицање основних животних вештина и почетног степена стручне оспособљености, неопходне за успешно укључивање у процес рада. Тај ниво образовања, тзв. функционално основно образовање одраслих не би требало да се обавља по наставним плановима и програмима редовне основне школе, као до сада. Нови облици рада, методе и програми, захтевали би нове уџбенике, али и андрагошко-дидактички оспособљене наставнике (Кнежић & Савић, 2012: 183).

1.3.2. Неукљученост осуђених у образовне програме

Упркос потенцијалној користи од образовања и обуке, као што су побољшање могућности за запошљавање, адекватна социјална инклузија и реинтеграција у друштво, релативно мали број осуђених учествује у програмима образовања и професионалног оспособљавања. Недавна истраживања пружају увид у степен учешћа осуђеника у поменутиим програмима. Велика већина земаља (као што су нпр. Мађарска, Грчка, Енглеска, Шкотска, Велс, Пољска и др.) извештава да мање од четвртине затвореника учествује у програмима образовања и обуке. Изузетак чини Немачка, у којој између половине и четвртине осуђеника учествује у програмима (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Статистички подаци о учешћу осуђених у образовним и едукативним програмима на нашим просторима, говоре да је оно на изузетно ниском нивоу (1-3%). Тај проценат варира од установе до установе, али зависи и од реалних могућности за обезбеђивање и реализацију образовних садржаја. У Казнено-поправном заводу Сремска Митровица, постоје могућност основношколског и средњошколског образовања, али осуђеници у веома малом броју користе ове могућности. Преко 200 осуђених има потребу за основношколским образовањем, али је само 10% укључено у овај вид образовања. У погледу средњошколског образовања, ситуација је још лошија, па тако од 514 осуђеника без средње школе, свега њих 15 похађа средњу техничку школу (Хелсиншки одбор за људска права, 2010).

Бројни су разлози који утичу на неукључивање осуђених у поменуте програме. Недостатак мотивације за учествовање у образовним садржајима, претходна негативна искуства у учењу, затворске околности у којима се одвијају образовни процеси, утицај неформалних група, старост и др. само су неки од разлога.

Када се говори о образовању у затворским условима, свакако треба имати на уму све специфичности одраслог осуђеника (Кнежић, 2001), али и специфичности организовања образовног процеса, с обзиром да код великог броја осуђених постоји тзв. "образовни дефицит" тј. диспропорција у односу између календарског узраста и

достигнутог образовног нивоа, па се често јавља потреба за убрзаним процесом образовања (Илић, 2000).

Постоји више начина на које привлачност, квалитет и ефикасност затворског образовања и обуке може бити побољшана. Повећана сарадња унутар затвора између различитих актера, као и између затвора и локалних заједница у циљу осигурања да се образовање и оспособљавање подрже и евентуално наставе након изласка осуђеника из затворског окружења, али и иновативни методи учења у којима је нагласак стављен на ученика, могу да привуку затвореника ка учествовању. Коришћење иновативних метода учења захтева обучене наставике и тренере, са добрим педагошким вештинама и разумевањем захтева, али и способности за превазилажење ограничења које реализација образовних процеса у затворској средини носи са собом (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013). Неки програми затворског образовања нуде као подстицај осуђеницима за учествовање и могућност ранијег отпуштања из установе (Evaluating Correctional Education, 1997).

Резултати студије (спроведене у Данској, Финској, Исланду, Шведској и Норвешкој) која је имала за циљ идентификацију најважнијих фактора мотивације затвореника за учествовање у образовним активностима, указују да је један од најчешћих одговора управо *"да проводе време радећи нешто корисно и разумно"*. Многи затвореници су учествовање у образовним активностима видели и *"као другу прилику да надокнаде раније пропуштено"*. Остали фактори су слични мотивационим факторима опште популације, као што су *"жеља за побољшањем могућности за запошљавање"* или *"жеља да породице учине поносним"* (Eikeland, Manger, & Asbjørnsen, 2009).

У нашој земљи су врло ретка истраживања која су усмерена ка идентификацији мотивационих фактора за учешће у образовним програмима осуђеничке популације.

Истраживање Кнежић и Савић (2012) које је имало за циљ да утврди да ли код осуђеника постоји мотивација за наставак неке врсте образовања (и ако постоји, које врсте садржаја) дају врло вредне податке и о образовној структури осуђених. Истраживање је реализовано у КПЗ Забела и КПЗ Сремска Митровица, на узорку од 260 осуђених. У узорку испитиване популације, најзаступљенија је категорија

осуђеника са завршеном средњом школом (40%), док непотпуну средњу школу или само основну школу има чак 46%, а непотпуну основну школу 10% осуђеника. Занимљивим се чини податак да је 55% осуђеника изјавило да би жељели да наставе школовање док су у затвору. Мотиве за наставак школовања које су осуђеници навели, разврстани су у пет категорија:

- Жеља за образовањем, доживотно образовање, рад на себи, усавршавање;
- Могућност запослења по истеку казне;
- Квалитетно коришћење слободног времена;
- Завршетак започетког школовања;
- Жеља за променом посла.

Како истичу Кнежић и Савић (2012), већина осуђеника која би волела да настави са неком врстом едукације, жели да добије конкретну обуку за посао и то посао којим би се бавили када изађу на слободу или неку врсту усавршавања и надоградње у послу којим су се бавили пре затвора. Најчешћи разлог осуђеника који не желе даље да се образују јесте задовољство постигнутим нивоом образовања (33%), али и непостојање мотивације и потребе за даљим образовањем (24%).

Иако су бројним истраживањима документоване позитивне корелације између учешћа осуђеника у процесима образовања и професионалног оспособљавања и: унапређења животних вештина (Vassa, 2004), редукције ризика рецидивизма (Cho & Tyler, 2008; Harer, 1994, 1995; Cecil et al., 2000; Hull, Forrester, Brown, Jobe, & McCullen, 2000; Steurer & Smith, 2003; Davis, Bozick, Steel, et al, 2013; Wilson, Gallagher, & Mackenzie, 2000), смањење насиља као и опште побољшање затворске дисциплине (Correctional Association of New York, 2009), врло мало се зна о факторима који доводе до већег учешћа осуђених у том процесу. Истраживања о мотивационим факторима и баријерама за учешће у програмима казних установа, углавном се концентришу на личном (микро-нивоу) или организационом нивоу (егзо-нивоу), а однос ових фактора на релационом нивоу ретко се узима у обзир (Brosens, Donder et.al. 2013).

Успешна реализација образовних програма у казнено-поправним установама није једноставан задатак (Brewster & Sharp, 2002). Затвори су врло често негативно окружење за учење или окружење за негативно учење, па у том контексту затворска казна интензивира факторе ризика везане за поврат (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013). Изазови са којима се суочавају затворско особље као и носиоци васпитно-образованог процеса су вишеструки.

Стално мењање профила затворске популације, потреба да се иде у корак са променама у редовном образовању, усвајање нових технологија за учење, представљају посебне изазове и у вези са безбедносним питањима у затворском окружењу. С друге стране, раст затворске популације широм Европе, пренасељеност ових институција и продубљивање кризе затвора, повећава ризик који може да доведе да образовање опадне на листи приоритета затворског режима, управо због преоптерећености ресурса затвора, али и проблема одржавања безбедности. Истовремено, у контексту економске кризе и све конкурентнијим тржиштима рада, затвореници треба више него икад да стекну вештине и компетенције које ће побољшати њихове изгледе за запошљавање (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Многи затвореници имају негативна претходна искуства образовања и вероватно је да су избачени из школе раније. У Холандији, на пример, израчунато је да је 27% оних који су раније напустили школовање су осумњичени за злочин, у односу на 7% оних који нису раније напустили школу (Netherlands Ministry of Education, Culture and Science, 2010).

У Ирској, стопа оних који су упућени у казнено-поправне установе, а напустили су школовање (46 од 1.000) знатно је већа у поређењу са онима који су постигли дипломе (1,6 од 1.000). Одредба могућности учења у затвору може на тај начин да обезбеди "другу шансу" овим потенцијалним ученицима. Пружајући образовање у смислу садржаја и метода, затвореници могу добити још једну прилику да реализују свој потенцијал (The Irish Prison Education Service, 2007).

1.4. Законска одређеност процеса образовања и професионалног оспособљавања у казнено-поправним заводима

Област образовања и професионалног оспособљавања осуђених лица уређена је законом, односно низом правила, конвенција, упутстава, препорука и апела, чији су стандарди инкорпорирани у законодавства бројних држава.

Савет Европе, више од четрдесет година, развија стандарде који се односе на затворску проблематику, што је за последицу имало дугачак списак Препорука које се тичу многих различитих аспеката затворског живота, затворских режима, управљања и питања везаних за особље. Иако ове Препоруке нису правно обавезујуће, њих је једногласно одобрио Комитет министара Савета Европе и стога представљају консензус између држава чланица. Последњих година казнено-поправна питања све се више обрађују у другим инструментима Савета Европе, посебно у Конвенцијама, судској пракси Европског суда за људска права (ЕСЉП) и стандардима Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања (КСМ).

1.4.1. Европска затворска правила

Европска затворска правила у поглављу који се посебно односи на образовање, наглашавају да:

"Сваки затвор треба да настоји да својим затвореницима омогући приступ образовним програмима који су што је могуће свеобухватнији и који задовољавају њихове индивидуалне потребе и истовремено воде рачуна о њиховим тежњама" (чл. 28.1.).

"Приоритет имају затвореници који имају потребу за описмењавањем и стицањем нумеричких вештина и они који немају основно или стручно образовање" (чл. 28.2.).

Осим основних препорука, ова правила указују на потребу за постојањем библиотека у оквиру казнено-поправних завода, које треба да имају широк распон рекреативних и образовних средстава, књига и других медија.

Када је реч о образовању осуђених, посебно се чини занимљива препорука у оквиру Европских затворских правила која наглашава важност да образовање затвореника треба да буде интегрисано у државни образовни систем и систем стручног оспособљавања, тако да након изласка из затвора затвореници могу без тешкоћа да наставе образовање и стручно оспособљавање као и да се оно спроводи под покровитељством образовних институција ван затвора (чл. 28.7.).

1.4.2. Препорука комитета министара Савета Европе о образовању у затвору

Препорука комитета министара државама чланицама Савета Европе о образовању у затвору (бр.Р(89)129) која је усвојена 1989. године, представља још једну врло важну смерницу у погледу организовања, спровођења и реализације образовних садржаја у казнено-поправној установи.

Ова Препорука истиче важност образовања за развој појединца и заједнице маркирајући да је право на образовање једно од основних права. Наведена Препорука полази од чињенице да:

- је велики број затвореника имао веома мало успешног образовног искуства и, према томе, сада има многе образовне потребе;
- образовање у затвору помаже да се затвори хуманизују и да се побољшају услови притвора;
- је образовање у затвору значајан начин да се олакша повратак затвореника у заједницу;

Узимајући у обзир Препоруку Бр. Р (87)3 Европских затворских правила и Препоруку Бр. Р(81) 17 у вези с Политиком образовања одраслих, препоручује владама држава чланица да примене политике које уважавају следеће:

1. Сви затвореници ће имати приступ образовању, које је предвиђено да се састоји од наставних предмета, стручног образовања, креативних и културних активности, физичког васпитања и спорта, друштвеног образовања и библиотечких капацитета;

2. образовање за затворенике треба да буде попут образовања које се пружа сличним старосним групама у спољном свету, а могућности затвореника за учење треба да буде што шире могуће;

3. образовање у затвору ће тежити да развије целокупну личност, узимајући у обзир њен друштвени, економски или културни контекст;

4. образовање не треба да има нижи статус од рада унутар затворског режима и затвореници на треба да буду на губитку, било финансијски било на неки други начин, због тога што учествују у образовању;

5. Треба учинити све што је могуће да се затвореник охрабри да активно учествује у свим аспектима образовања;

6. Тревало би обезбедити развојне програме да би затворски предавачи могли да усвоје одговарајуће методе за образовање одраслих;

7. Нарочиту пажњу треба посветити затвореницима с посебним тешкоћама, поготово онима који имају проблеме са читањем или писањем;

8. Стручно образовање треба да има за циљ развој појединца, а и да има слуша за кретања на тржишту рада;

9. Потребно је да затвореници имају директан приступ добро опремљеној библиотеци бар једанпут недељно;

10. Физичко образовање и спорт за затворенике треба наглашавати и подстицати;

11. Потребно је да креативне и културне активности имају значајну улогу пошто ове активности имају нарочит потенцијал да затвореницима омогуће да се развију и изразе;

12. Друштвено образовање треба да укључује практичне елементе који омогућавају затворенику да се носи да свакодневним животом у затвору, са циљем да му се олакша повратак у друштво;

13. Кад год је то могуће, затвореницима треба да буде дозвољено да учествују у образовању изван затвора;

14. Када образовање мора да се одвија унутар затвора, спољашња заједница треба да буде ангажована што је више могуће;

15. Треба предузети мере да се затвореницима омогући да наставе образовање након пуштања на слободу;

16. Требало би да се учине доступним средства, опрема и образовно особље потребно да се омогући затвореницима да добију одговарајуће образовање.

1.4.3. Прва законска одређеност образовних процеса у казнено-поправним заводима у Југославији

Као што је већ напоменуто у једном од претходних поглавља, први покушај да се осуђеници образују у установама за извршење казне лишења слободе у Југославији, настали су у другој половини 1945. године после доношења *Привременог упутства о извршењу казни* у којем се наглашава да: похађање школе у затворима, казнено-поправним домовима и заводима за принудни рад, као и ваншколски културно-просветни рад обавезан је за све осуђенике (Константиновић-Вилић и сар. 2001).

Значајан документ за одређивање облика наставно-васпитног рада представљало је *Упутство о наставно-васпитном и културном раду у казним установама* из 1947. године. Ово упутство је предвиђало да су облици наставно-васпитног рада: аналфabetски течајеви, стручни курсеви, предавања и индивидуална усавршавања.

Каснија законска решења, давала су јасније препоруке о организацији образовних процеса у казнено-поправним установама. Тако Закон о извршењу казни

из 1948. године предвиђа да се у свакој КП установи и радним насељима за извршење казни поправног рада, организује наставно-васпитни, културно-просветни и физкултурни рад.

Законом о извршењу казни, мера безбедности и васпитно поправних мера (Службени Гласник ФНРЈ, бр. 47/51) из 1952. године дате су веће могућности казнено-поправним установама у погледу самосталног регулисања неких битних питања око организације наставно-васпитног рада.

Као што истичу Константиновић-Вилић и сар. (2001) нешто прогресивнија решења донио је тек Закон о извршењу кривичних санкција из 1961. године, јер је захтевао примену општег образовања према свим осуђеним лицима којима је оно потребно у циљу отклањања криминогених фактора. Према овом Закону, најнижи образовни ниво који треба омогућити осуђеном била је осмогодишња школа.

Закон о Извршењу кривичних санкција СР Србије из 1977. године (Службени Гласник СР Србије, год. XXXII, бр. 26) одређивао је да се наставно-васпитни процес у казнено-поправним установама организује у складу са Законом о усмереном образовању и васпитању. У складу са овим Законом, осуђено лице је морало да похађа школу, ако је тако било наложено програмом поступања. Члан 148. наглашава да осуђеном лицу може бити одобрено ванредно школовање у школама усмереног образовања, ако то дозвољавају безбедносни разлози и ако се програмом поступања оцени да је то потребно и корисно за постизање сврхе извршења казне затвора. Основно или средње усмерено образовање може се вршити у школи установе или одвојеним одељењима одговарајућих основних и средњих школа у месту сједишта установе (чл.142.).

1.4.4. Nova законска одређеност процеса образовања у казнено-поправним заводима у Републици Србији

Законом о извршењу кривичних санкција (Службени Гласник РС. бр. 85/05) одређена је улога и значај образовања, обуке и оспособљавања осуђених. У члану 110. истог закона стоји да:

"Осуђени има право на основно и средње образовање, које сходно општим прописима, организује завод; завод организује и друге видове образовања". Изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција (Службени Гласник РС. бр.72/2009, 31/2011) наводи да *Управник завода може осуђеном лицу одобрити ванредно школовање, чије трошкове сноси осуђеник* (чл. 111), али и *да из исправе о стицању образовања не сме бити видљиво да је образовање стечено за време издржавања казне* (чл. 112).

Закон тако остаје на линији задржавања могућности образовања осуђених, подижући тај корективни елемент на ниво њиховог права, у складу са њиховим потребама и општим условима унутар пеналне институције (Јованић, 2008).

Питање образовања осуђених лица који се налазе на извршењу затворске казне, детаљније је регулисано Правилником о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица и Правилником о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора. Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању прописује обавезну процену потреба осуђених лица за стручним усавршавањем и образовањем, у циљу утврђивања индивидуалног програма поступања. Одредбе Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних завода, предвиђено је да установа организује бесплатно описмењавање, основно и стручно образовање, омогућава полагање испита у установи и ван ње, као и да обезбеђује услове и време који су потребни за учење.

Међутим, као што примећују Јованић (2010) и Кнежић (2011б) иако се законским решењима нема шта додати, неопходан је суштински, а не декларативан став друштва према овим третманима у затвору.

Иако законодавац предвиђа могућност ванредног школовања, чије трошкове сноси осуђено лице (Закон о извршењу кривичних санкција, Службени Гласник РС. бр. 55/2014 чл. 123.) било би прихватљивије и целисходније да је законодавац уместо овако уопштених формулација, прецизније обавезао установе за извршење кривичних санкција да организују образовни рад са свим осуђеним лицима за које се, програмом индивидуалног поступања, дефинисала потреба за оваквим обликом и новоом образовања (Јашовић, 2000: 168).

1.5. Основни принципи програмирања ефективних корективних програма

У протеклих четрдесет година, истраживачи су направили велики напредак у идентификацији карактеристика програма третмана који су ефикасни у смањењу ризика рецидивизма.

Од далеке 1974. године и познате Мартинсонове тврдње "*да осим неколико изузетака, сви рехабилитациони напори немају значајан ефекат на рецидивизам*" (Martinson, 1974), велики део академске и стручне јавности сматрао је да је идеја рехабилитације у потпуности угашена (Robinson, 2008).

У контексту поменутих налаза да програми не смањују стопу криминала, све више је почео да јача модел "контроле злочина" кривичном правдом, што је довело до повећања стопе затварања и смањења или потпуног елиминисања условног отпуста, што је директно узроковало повећањем броја затворске популације (Strickland & Collins, 2010).

Иако су накнадне анализе ефективности рехабилитационих програма потврдиле неутемељеност Мартинсонових ставова, те их је и сам аутор накнадно кориговао, још један преокрет у размишљањима о рехабилитационим програмима почео је крајем

седамдесетих година прошлог века (Strickland & Collins, 2010), када си истраживачи мета анализама утврдили да су одређени програми ефикасни и да утичу на редукацију рецидивизма (Gendreau & Ross, 1979).

Ефикасност програмирања може варирати у зависности од карактеристика програма, али и карактеристика преступника који су програмом обухваћени. Ипак, истраживачи су открили да праћење основних принципа и карактеристика ефективних програма може адекватно да програмира третманске-програмске услуге и садржаје, који ће дати позитивне резултате у смањењу рецидивизма (Lowenkamp, Latessa & Smith 2006). Основни принципи и карактеристике ефективних програма садржани у неколико ставова су да:

1) Програми треба да се придржавају "начела ризика" ;

Овај принцип значи да код сваког преступника мора бити процењен ниво ризика од поновног вршења кривичних дела. Процена нивоа ризика важна је због повезаности нивоа ризика и интензитета програма третмана, што имплицира да су програми високог интензитета најефикаснији за преступнике високог ризика. "Ризик" (*Ризик не треба изједначавати са озбиљношћу почињеног кривичног дела. Починилац који је оцењен са највећим нивоом ризика може бити онај преступник који је починио кривично дело крађе, док са друге стране, са најмањим нивоом ризика може бити и починилац који је извршио кривично дело убиства*) представља вероватноћу кривичног рецидива, на основу *историјских фактора* (као што је криминална прошлост) и *динамичких фактора* који су подложни промени, уколико је починилац ангажован у третману (као што су нпр. проблеми злоупотребе психоактивних супстанци). Преступницима са високим нивоом ризика је неопходна "*највећа доза*" и најинтензивнији програм усмерен ка смањењу ризика рецидивизма (Lowenkamp & Latessa, 2005). Интензитет програма означава концентрисаност програма и његових садржаја, затим време реализовања и неопходно време учествовања преступника и др. (Strickland & Collins, 2010).

2) Програми треба да буду усмерени ка идентификованим криминогеним потребама претупника;

Криминогене потребе представљају проблеме или услове код којих је преступницима потребна помоћ, јер утичу на рецидивизам, па тако позитивне промене на нивоу проблема, услова или стања могу довести до позитивних промена у вероватноћи поновног вршења кривичних дела. Најзначајније потребе идентификоване у литератури су: антисоцијални ставови, ниска самоконтрола, злоупотреба супстанци, дисфункционално породично окружење, проблеми запошљавања и постојање стручних/образовних потреба.

3) Неопходно је предузети све организационе кораке како би се осигурало да се програми добро реализују и да се одржи интегритет програма;

Да би третмански програм осигурао позитиван ефекат, важно је да стручно особље спроводи добро планирани и дизајнирани програм. Ако недостаје интегритет у спровођењу програма, недостајаће и његов утицај на смањење ризика рецидивизма приликом евалуације (MacKenzie, 2006). Сличне ставове наводе и други истраживачи. Тако Ловенкамп и сарадници (Lowenkamp, Latessa, & Smith 2006) у својим истраживањима указују да су добра имплементација и квалитет програма у значајној вези са смањењем ризика поврата. Поменути аутори такође истичу неколико кључних елемента као што су: употреба добрих инструмената за процену ризика рецидивизма; обучено стручно особље које разуме програм и прати упутства програма; постојање посебних вештина стручног особља (емпатичност и ентузијазам итд.), затим добра доза тј. интензитет програма (нпр. једночасовни програм једном недељно у укупном трајању од десет недеља не може бити ефикасан за преступнике високог ризика); адекватан мониторинг и надзор третмана и др. (Lowenkamp, Latessa, & Smith, 2006).

4) Третмански програми треба да се ослањају на когнитивно-бихејвиоралну терапију и стратегију социјалног учења;

Програми који користе когнитивно-бихејвиорални приступ могу да реше проблеме у више области, као што су проблеми сексуалног понашања или проблеме болести зависности, али и да побољшају опште размишљање и интеракцијске односе преступника. Ови програми помажу да се идентификују мисаони процеси који доводе до негативних осећања и понашања и замене их са процесима који доводе до позитивних осећања и понашања. Кроз когнитивно реструктурирање мисаони процеси су модификовани у циљу смањења образаца који воде ка криминалном понашању (нпр. антисоцијални ставови).

Овако структурисани програми омогућавају решавања проблема, нарочито у интеракцији са другима, интензивирају рационално размишљање и доводе до просоцијалних интеракција и понашања (Strickland & Collins, 2010). Значај примене когнитивно бихејвиоралне терапије произилази из евалуације различитих врста третмана који показују да је примена ове терапије веома успешна у смањену ризика рецидивизма у распону од 18% до чак 50 % (Lipsey, Landenberger, & Wilson, 2007).

5) Неопходно је и да преступници имају одређене вештине потребне за успех програма;

Добри програми се морају ослањати и на одређеним позитивним вештинама починилаца-учесника. Ту се пре свега мисли на интелигенцију, одговорност, анксиозност, вербалне способности, мотивацију и културолошку припадност преступника. Тако нпр. когнитивно-бихејвиорални терапијски приступ може бити неефикасан код преступника са ограниченим менталним капацитетима. Истраживачи сугеришу да је постоје одређене индивидуалне предности које могу да допринесу успеху примењених програма, као што су: постојање вештина за решавање проблема, поштовање породице, просоцијални пријатељи итд. (Lipsey & Cullen, 2007).

6) Структура програма и активности треба да буду слични активностима који се реализују у стварном свету, на слободи, када је то могуће;

Структура програма и програмске активности треба да допру до стварног света преступника и његове социјалне мреже, када год је то могуће. Добри програми потенцирају кидане веза са криминалним контактима и јачање просоцијалних веза и друштвених односа, уз укључивање чланова породице и других друштвено-социјалних чинилаца. Свакако да просоцијална подршка јача настанак позитивних и пожељних облика понашања, док са друге стране криминогена породица, вршњаци и друштвене групе повећавају ризик рецидивизма (Strickland & Collins, 2010).

7) Одржавање континуитета услуга и надзора у заједници након отпуштања је изузетно важана за превенцију рецидива;

У циљу одржавања напретка који је реализовањем одређених програма постигнут у затворској установи, од изузетног значаја је одржавање бриге и након отпуштања из установе. Добро структурирани програми који претендују да буду ефикасни не завршавају се у затвору, већ имају континуитет неге и након отпуштања, у заједници, кроз систем услуга, подршке и надзора. Овакви програми помажу бившим осуђеницима да се уздрже од високо ризичних ситуација на које наилазе у социјалној средини, а сматра се да су програми који имају ову компоненту далеко ефикаснији у смањењу ризика рецидивизма од оних програма који се завршавају у затворској средини (Andrews, 2000).

1.6. Образовање и професионално оспособљавање осуђених у свету- најучесталији општи образовни програми

Прегледом стручне литературе усмерене ка проучавању образовног процеса у затворским условима, уочавају се два питања на која истраживачи покушавају да дају одговоре емпиријским истраживањима. Прво питање односи се на неопходност затворског образовања или другим речима, зашто је важно пружити образовне програме у затворским условима? Друго питање односи се на садржај образовних процеса, односно, шта је то што треба учити у затвору и како да се то учини?

Осуђена лица, као што је претходно наведено, имају образовне потребе, те је стога неопходно и спроводити образовне садржаје у затворским условима. Резултати бројних истраживања указују на податак да затворска популација има нижи образовни ниво од опште популације у Сједињеним Америчким Државама (Davis, Bozick, Steele, Saunders & Miles, 2013; Harlow, 2003), али и у Европи (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013; Council of Europe, 1990). Постоји изузетно велики проценат затвореника који не знају да пишу или читају, или имају проблема са читањем и/или писањем.

Утврђивање нивоа знања односно незнања и неписмености је прилично тешко, јер се спектар проблема креће од потпуне неспособности за самостално читање и/или писање, преко делимичне неспособности, до оних који знају да читају и пишу прилично добро, али имају правописних проблема (Council of Europe-Education in Prison, 1990). Постоје бројни докази који указују да осуђеници имају и низак ниво основних вештина (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013), али и низак ниво самопоштовања, историју раног напуштања школовања и неуспеха у школовању, проблеме у понашању и историју/проблем незапослености (United Nations and UNESCO-Institute for Education, 1995), а који се могу решавати кроз учење у затвору, чиме се повећава њихова способност да се ефикасно изборе са захтевима и изазовима свакодневног живота и запошљавања на слободи (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Резултати студије спроведене од 1992. до 2002. године у Сједињеним Америчким Државама, потврђују да у просеку око 50% свих затвореника који уђу у затворски систем, немају завршену средњу школу општег усмерења, а чак 75% нема завршену средњу стручну школу или школу еквивалентну том нивоу образовања (Prison Book Program, 2010).

У друштву у коме неписменост и даље остаје један од главних препрека за реинтеграцију преступника, учење основних вештина читања и писања може да обезбеди преступнику оно што им је највише потребно. Међутим, у друштву у коме је неписменост скоро превазиђена, такво образовање није исплативо и не може бити довољно за успешну ре/интеграцију (United Nations & UNESCO-Institute for Education, 1995).

Савремене корективне третмане у развијеним земљама карактерише реализација бројних програма образовања, едукације и оспособљавања намењених одраслим осуђеницима. Затворски систем Сједињених Америчких Држава, који спада у један од најразвијенијих али и најоптерећенијих затворских система у свету, нуди различите едукативне програме осуђеницима, са циљем да се унапреди широк дијапазон способности, од основног читања и писања, до програма тренинга животних вештина (Cho & Tyler, 2013). Статистички подаци показују да Сједињене Америчке Државе имају око 2,2 милиона затвореника, што је чини првом земљом по броју затворске популације, али такође има и највећу стопу затварања, која је последњих четрдесет година порасла за невероватних 500%. (Trends in U. S. Corrections, 2014).

Процена образовног нивоа обично се врши још у пријемном одељењу, а на основу резултата тестова, осуђенику се одређује учествовање у неком од образовних програма. Бројни академски и образовни програми који су доступни осуђеницима, имају за циљ да осуђеницима обезбеде адекватно образовање и стручну обуку, имају потребне акредитације и представљају само део ширих напора који се улажу у циљу повећања јавне безбедности и смањења стопе рецидивизма (California Department of Corrections & Rehabilitation, 2014). Најчешћи програми који се реализују у свим казнено-поправним установама су:

а) *Adult Basic Education (ABE, I, II, III)* - представља програм основног образовања одраслих који има три нивоа. Усмерен је ка осуђеницима који не поседују академску дисциплину и вештине, а нагласак је на унапређењу читања, писања и математике. Учесници програма прво полажу тест којим се утврђује ниво основног образовања, након чега се одређује у коју класу/ниво програма ће осуђеник бити укључен. Тако се у први ниво укључују осуђеници који не знају да читају и они који читају на нивоу трећег разреда основне школе. У други ниво-осуђеници чије читање је између нивоа који је карактеристичан за ученике од четвртог до деветог разреда, а у трећи ниво-осуђеници чије су вештине читања на нивоу између седмог и деветог разреда.

б) *General Education Development (GED)* - представља програм који је усмерен ка затвореницима који немају завршену средњу школу општег усмерења или стручну школу. Настава обухвата унапређење вештина читања, писања, али и предмете друштвених наука и математике. У овај програм укључују се осуђеници који су завршили *Adult Basic Education-III*, или они чије читање је најмање на нивоу деветог разреда, а који немају диплому о претходном школовању.

в) *Technical Education Programs* - представља програми техничког образовања усмереног ка обуци у неколико различитих сектора који укључују: трговину и грађевински сектор; сектор енергије и комуналних услуга; сектор финансија и бизниса; сектор јавних услуга; сектор производње и развоја производа и др.; Сваки програм пружа одређене квалификације и обученост за одређена занимања као и верификован сертификат. Врста обуке и програмски садржаји усклађени су са потребама тржишта рада и пружају веће изгледе за запошљавање осуђених након изласка из установе.

г) *High School Diploma Program* - је програм који је усмерен ка стицању средњошколске дипломе у којем области наставе обухватају економију, историју, енглески и математику. У овај програм укључују се осуђеници који су похађали средњу школу и пре доласка у затворску установу, а који су је или напустили или из било ког другог разлога нису стекли диплому о њеном успешном завршетку.

д) *Voluntary Educational Program* - предстаља програми за самостално образовање, који обухвата независне студије или студирање на даљину, који као облици образовања нису доступни у свакој затворској установи (California Department of Corrections & Rehabilitation, 2014).

Највећи број затворских установа пружа могућност осуђеницима да учествују у курсевима описмењавања, учења енглеског језика - као другог језика, или програме континуираног образовања одраслих, а затвореници који немају диплому средње школе (*General Educational Development*), у највећем броју затворских установа у Сједињеним Америчким Државама, морају учествовати у програму описмењавања у трајању од најмање 240 сати или док не добију диплому. Програми стручне и професионалне обуке су засновани на потребама затвореника, општим условима на

тржишту рада и потребама институције за радном снагом (Federal Bureau of Prisons, 2015).

Једино тако конципирани образовни програми, који идентификују ниво образовних потреба и, сходно њему, нуде осуђенима укључивање у одговарајуће образовне програме, могу да дају дугорочне позитивне ефекте.

1.7. Савремени трендови у области образовања одраслих осуђених

Корективни програми или интервенције могу се посматрати као структурирани скуп могућности за учење, које се пружају преступницима да би модификовали своје понашање на боље и остали ван криминалних активности (McGuire, 2000). Овакав приступ претпоставља да преступници имају потребе које директно узрокују криминално понашање. Те потребе се могу идентификовати, па је неопходно и да постоје доступне интервенције и програми који ће циљано утицати на елиминисање криминогених потреба, а тиме и на редукцију криминалног понашања (Motiuk, 2012).

С обзиром на разноврсност криминогених потреба и мотива који стоје у основи девијантног понашања, данашња савремена корективна пракса, подразумева реализацију широког спектра програма, који су усмерени не само ка образовним већ и ка специфичним и криминогеним потребама осуђеника.

Када је реч о савременим трендовима у образовању одраслих осуђеника, најпре треба указати на иновирани и знатно другачије циљеве које овакви програми треба да остваре (Жунић-Павловић & Јованић, 2006). Поред основних циљева, програми настоје да остваре и специфичне циљеве као што су:

- *Подстицање самоактуелизације и самореализације;*

Код осуђеника се развијају знања, вештине и ставови неопходни за реализацију њихових потенцијала и развијање самосвести, реалистичног и позитивног *self-koncepta*, као и вредносног система који је у складу са општеприхваћеним вредностима. Кроз учење техника исправног одлучивања и решавања проблема, код осуђеника се настоје унапредити когнитивне способности и

критичко мишљење. Управо кроз процес образовања, развијају се осећање за одговорност, одлучност, способност да се савлада стрес и превазиђу негативни утицаји затворског живота.

- *Развијање економских способности;*

Многи осуђеници због недостатка знања и вештина нису у могућности да издржавају своју породицу и воде самосталан живот. Поред образовања и професионалног оспособљавања, осуђенике треба информисати о успешним начинима тражења запослења. На тај начин осуђеници постају свесни могућих опција и код њих се развија вера у себе и своје капацитете, што за резултат има и боље запослење након изласка из установе.

- *Побољшање социјалних односа;*

Образовањем осуђеници стичу знања и вештине које су неопходне за адекватне односе са другима, ефективније функционисање у породици и друштву и реаговање у различитим социјалним ситуацијама, које ће бити у складу са реалношћу, очекивањима и друштвеним нормама. Постизање овог циља, уједно би значило и промену понашања од девијантног и антисоцијалног ка просоцијалном.

- *Развијање грађанске одговорности;*

Кроз образовање, осуђеници се припремају за понашање у складу са законом, али и за продуктиван и организован живот који ће водити у заједници (Ryan, 1997: Жунић-Павловић & Јованић, 2006).

Савремени програми у развијеним земљама настоје да обједине и постигну вишезначне циљеве узимајући у обзир **специфичности популације и њихове посебне потребе, као и потребе за образовањем.**

Поменуте карактеристике има програм развоја вештина *Skill Program* који је дизајниран да побољша институционално прилагођавање затвореника који имају интелектуалне потешкоће и проблеме у социјалном функционисању. Програм користи интегративни модел који укључује модификовану терапијску заједницу, когнитивно-бихејвиоралну терапију и обуку за развој вештина. Циљ програма је да се повећа школско постигнуће и прилагодљиво понашање ове посебне категорије затвореника. Програм траје од дванаест до осамнаест месеци, а формално

програмирање је олакшано на полу-дневне активности, пет дана у недељи, док је друга половина дана посвећена свакодневним институционалним радним задацима.

Програм користи мултидисциплинарни приступ који има за циљ да учесницима кроз наставу обезбеди основне образовне и друштвене вештине. Програм је усмерен и ка идентификацији криминалних размишљања и потенцирању учествовања осуђеника у про-социјалним интеракцијама са особљем и вршњацима, а садржај програма је дизајниран да промовише успешан повратак у друштвену заједницу осуђеника који имају менталне потешкоће и образовни дефицит (Federal Bureau of Prisons, 2014).

Још једна посебност када је реч о трендовима у програмирању програма представља и **прилагођавање програма потребама и карактеристикама осуђених за поједине врсте кривичних дела** (Жунић-Павловић & Јованић, 2006).

Типичан пример предствалају програми намењени починиоцима сексуалних деликата и кривичних дела екстремног насиља. Број програма намењених овој специфичној категорији је изузетно велики, а њихова основна одлика јесте да настоје да помогну починиоцима да сами препознају своје проблематичне склоности. Циљ је да се учесницима развију вештине које су им потребне да би прихватили одговорност за своје понашање. Многи програми су добровољни, а признавање дела је први корак ка укључењу у поменуте програме. Ови програми настоје да открију узроке насилних преступа и помогну затвореницима да развију позитивно понашање и ставове, користећи низ метода лечења, укључујући решавање проблема, превенцију рецидива и др. Програми насиља у породици су такође доступни за осуђене мушкараце и фокусирају се на прихватању одговорности за поступке, а постоје и посебно пројектовани програми за жене које су починиле насиље или су жртве насиља. Побољшање различитих аспеката живота учесника, путем промене понашања, ставова и погледа на почињени злочин је један од задатака ових програма (Government of Western Australia-Department of Corrective Services, 2013).

Чињеницу да корективна пракса у развијеним земљама обилује најразноврснијим програмима, показује и пример програма јачања части *The Honor Program* који је осмишљен од стране затвореника у Калифорнији. Програм се спроводи од 2000. године, а основни циљ програма је да интензивира позитивна

понашања осуђеника, кроз јачање одговорност за своје поступке. Сврха програма је да створи атмосферу сигурности, поштовања и сарадње, тако да затвореници могу заједно да живе у миру, а кроз специфичне циљеве само-побољшања и рехабилитације који доносе корист друштвеној и затворској заједници. Затвореници који желе да се пријаве за програм морају да се обавежу да ће апстинирати од дроге, напустити банде, уздржавати се од насиља, и морају бити спремни да живе и раде са затвореницима било које расе. У својој првој години реализовања програма, дошло је до пада стопе оружаних инцидената за чак 88%, и укупног пада стопе насилних инцидената од 85% у у затвору са максималним "А" степеном обезбеђења (Top 10 Modern Prison Programs, 2008).

Прегледом литературе уочава се још један савремени тренд у области корективних програма, а односи се на **реализацију одређених програмских садржаја и након отпуштања осуђеног из установе.**

Два изузетно иновативна, али и успешна програма настали су у Калифорнији (*California Department of Correction-CDC*), а усмерени су ка социјалној рехабилитацији затвореника. Први програм *Substance Abuse Treatment* се фокусира на едукацији о болестима зависности осуђеника под паролним надзором, а други програм *Recovery (STAR) Program* у фокусу има опоравак осуђеника. Програм је дизајниран на тај начин да омогућава интервентни саветодавни контакт стручњака и зависника на дневној бази. Истраживања су утврдила да је проценат осуђеника који су прекшили паролни надзор опао за 79% након што су бивши осуђеници завршили поменуте програме (Aborn, Toorn, Hockin, Jordon et al. 1999).

Истраживачи наводе да осуђеници који успешно заврше програме који су усмерени ка криминогеном ризику, имају мање вероватноће да ће поново починити кривична дела. Програми образовања, оспособљавања и други затворски програми (као што су програм усмерен ка зависницима од психоактивних супстанци, починиоцима сексуалних деликата, програми превенције насиља у породици, елиминисања неприкладног понашања у установи и др.) представљају најадекватнији пут извршења затворске казне који доприноси сигурној транзицији у друштвену заједницу (Motiuk, 2012).

1.8. Стање у Србији: проблеми и перспективе у сфери организације процеса образовања и професионалног оспособљавања осуђених лица

Друштвена криза у протеклих четврт века, оставила је дубок траг на казни систем. Установе за извршење кривичних санкција суочавају се са вишеструким проблемима материјалне, кадровске и организационе природе (Јованић, 2010: 270), са једне стране, и проблемима кризе идеологије третмана и транзиције идеје од концепта ресоцијализације ка концепту реинтеграције, са друге стране. Ове промене у сфери извршења кривичних санкција директно се манифестују на планирање, реализацију и евалуацију третманских садржаја (Јованић, 2010: 270).

Седамдесетих и осамдесетих година XX века образовни процес у пеналним установама је био у експанзији са великим бројем полазника (Стевановић, 2006). Организована настава основног и средњег усмереног образовања, аналфабетски течајеви, курсеви за полуквалификоване и неквалификоване раднике, као и обука радника за занимања металске струке (Константиновић-Вилић и сар. 2000: 79) некада су били само део наставно-образовних садржаја.

Од деведесетих година па до данас, сваке године долази до смањења тог броја, како из разлога повећања броја осуђеника са средњим образовањем, тако и због незинтересованости за даљим образовањем (Стевановић, 2006).

У реализацији образовних програма, затворске установе се сусрећу са бројним проблемима, због лоших кадровских, просторних и материјалних услова. Управо због лоше ситуације, мале су могућности излажења у сусрет потребама осуђеника за основним образовањем и професионалном обуком, оних који немају занимање или им је неопходна доквалификација или преквалификација (Кнежић & Савић, 2012: 182).

Иако је познато да затворски третман у већини земаља почива на радним и образовним програмима (Кнежић, 2011б), организовани облици наставно-образовног процеса су део прошлости у нашим казнено-поправним установама.

Угашено је образовање које је постојало до пре двадестак година (Кнежић, 2011б), а подаци о образовној структури осуђеничке популације, указују на неопходност реализовања образовних садржаја.

Анализирајући ефекте тремана Стевановић (2009) наводи податке који показују да се програми образовања осуђеника готово и не спроводе или се спроводе у незнатном обиму. Позивајући се на податак да је 2008. године у целокупном затворском систему Србије, неким видом образовања било обухваћено свега 65 осуђеника, односно, 1,04% укупне осуђеничке популације, као и на податке о постојању образовних потреба осуђеника, поменути аутор са разлогом поставља питање зашто нема организованог образовног процеса у заводима?

Помак у односу државе према образовању и сручном оспособљавању осуђених представља реализација пројекта *"Поддршка стручном образовању и обуци у затворским установама Србије"* (Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција, 2012). Овај пројекат започет 2011. године, под покровитељством Европске уније, представља подршку Управи за извршење кривичних санкција ка успостављању ефикасног система стручног образовања и обуке осуђеника у затворима. Главни циљ је управо побољшање могућности запошљавања одраслих који су одслужили затворску казну, чиме би се олакшао процес социјалне реинтеграције. Пројекат је реализован у три највеће казнено-поправне установе у Републици Србији: КПЗ Ниш, КПЗ у Сремској Митровици и КПЗ у Пожаревцу. У првој години спровођења пројекта припремљен је концепт за стручно образовање и обучавање осуђених, обучени су тимови и инструктори за спровођење обуке, као и одабир осуђеника који су се пријавили (на основу психолошке процене, тестова и индивидуалног плана учења). Пројекат је завршен средином 2013. године, а њим је било обухваћено око 500 осуђеника из сва три поменута казнено-поправна завода. Велики број осуђеника, овај пројекат препознали су као своју шансу, што је имало и позитиван резултат, а чак 95% полазника је успешно оспособљено за рад (Годишњи извештај Управе за извршење кривичних санкција, 2013).

2. ПРОЦЕНА РИЗИКА ОД РЕЦИДИВИЗМА

2.1. Савремене пенолошке тенденције-о концепту процене ризика

Последњих деценија XX века настале су бројне промене у пенолошкој теорији и пракси, које су резултат промена у схватању сврхе кажњавања, али и незадовољства резултатима дотадашњег концепта ресоцијализације починилаца кривичних дела. Технолошки напредак друштва на подручју управљања друштвеним системима, са друге стране, померио је и фокус интересовања са етичког и моралног контекста проблема казне затвора ка обезбеђивању безбедности друштвене заједнице, затворског система, као и друштва у целини.

Савремене тенденције у пенолошкој пракси указују на потребу, како за избегавањем изрицања затворске казне, у случајевима када је то могуће, тако и за изградњом затворских система са малим капацитетима, али и применом алтернативних санкција, како би се избегли сви негативни ефекти које затворска казна и затварање носи са собом. Проблеми везани за ефикасност и постојање кратких затворских казни, данас покушавају бити решени увођењем и применом система алтернативних санкција, које дају позитивне резултате у и погледу смањења броја затворске популације.

Међутим, затворска казна остаје као једно од најважнијих начина реаговања друштва према починиоцима кривичних дела, али приступ починиоцу, као и концепт поступања, значајно се променио у односу на досадашњи приступ реализован кроз идеју поправљања преступника и концепт ресоцијализације (Илијић, 2013).

Последњих деценија се све више користи израз *нова пенологија*, која је усмерена ка анализи, прихватању и смањењу ризика као начина идентификације делинквентових криминогених потреба (Стевановић, 2009б: 150), а у циљу избора адекватних, и за тај ниво ризика одговарајућих програма поступања, који тај ризик треба да умање (Илијић, 2013).

На тај начин, држава кажњавањем настоји да смањи ризике који постоје у модерном друштву, успостављајући кроз нови приступ, како преступнику тако и управљању затворским системом, одговарајућу равнотежу између затворских трошкова и друштвене користи (Стевановић, 2009б: 148).

Пут од старе ка новој пенологији, како наглашавају Соковић и Васиљевић (2007: 129), подразумевао је и померање интересовања са појединаца ка групама преступника, са третмана на менаџмент, са професионализма ка менаџеризму. Идеја да се проблем криминалитета може елиминисати или ставити под потпуну контролу је напуштена, а пажња је померена са индивидуалног кривца на генералну политику усмерену ка обиму и типовима криминалног понашања. Нова пенологија је мање заинтересована за дијагнозу и третман, а више за идентификацију, класификацију и управљање непослушним групама разврстаним према степену друштвене опасности.

Тежња за управљањем преступничком популацијом манифестује се кроз језик и стратегије нове пенологије, а као три основна елемента нове пенологије посебно се наглашавају: **прво**, да се манифестује кроз нови дијалог који, када се говори о преступничкој популацији, у први план ставља појмове ризика и вероватноће, а не моралистичке судове о појединцима; **друго**, нова пенологија поставља и нове циљеве, за разлику од ранијих који полазе од кажњавања и нормализације преступника, нови циљеви су фокусирани на идентификовање и управљање групама криминалаца; и **на крају**, овај заокрет има практичне импликације у смислу покретања развоја нових техника и метода процене ризика преступника (Соковић & Васиљевић, 2007).

Практичне импликације новог пенолошког приступа у пракси развијених заемаља се огледају кроз сасвим другачији приступ управљању затвором као системом, вишеструкој класификацији унутар завода, као и програмима поступања који су засновани на основу процене ризика и потреба.

Новине у управљању затворским системима подразумевају ефикасно управљање затвором као институцијом, где је нагласак стављен баш на управљање, а не као до тада, на страну друштвених односа и систем издржавања казне. Као што наглашава Стевановић (2009б) управљање се заснива на научним схватањима

савременог менаџмента и захтева знање и вештину у процесу управљања уопште, где улога стручњака постаје кључно питање успешног функционисања пенитенцијарних институција, док питање сврхе кажњавања више није значајно и њиме се не треба бавити.

Вишеструка класификација унутар завода подразумева класификацију по више критеријума (полу, старости, степену обезбеђења, здравственом стању, процењеним капацитетима итд.) али и на основу утврђеног нивоа ризика за рецидивизам, потреба и капацитета које треба јачати код осуђеног.

Иако се неке од стратегија нове пенологије могу сматрати револуционарним, схватање да постоје класе преступника које треба третирати у складу са степеном њихове опасности по друштво, није нова идеја. Примена статистичких метода процене на различитим нивоима кривичноправног система датира још из 1930-их година, а циљ такве процене у ери нове пенологије није третман преступника, већ контрола ризика који представљају по друштво (Соковић & Васиљевић, 2007).

С друге стране, идеја рехабилитације преступника која се темељила на различитим основама и приступима, није у потпуности напуштена ни данас, већ да су њене основе, уједно и темељи савременог приступа третману и учиниоцу. У поменутом контексту, Робинсон (Robinson, 2008: 430) наводи да је још у раном XX веку, са појавом *казненог благостања* Garland (1985) дошао на идеју да би требало да учинилац није рехабилитован само у интересу сопственог благостања, већ још и шире, у колективном интересу друштва у целини. Наиме, идеја да се "унапреди/побољша" појединачни преступник као што пропагирају заговорници стратегије "модерне" рехабилитације, преузети су из традиционалне идеје "друштвеног добра" и интервенције, као што су рецимо, повећана друштвена корисност (нпр. повећање запослености) санираних преступника и смањење или елиминисање поновног прекршаја. Исто тако, описујући *рехабилитацијски идеал* још далеке 1950. године, Allen (1959) је описао да су "терапијске мере осмишљене да рехабилитују индивидуалне починиоце, како у интересу њихове личне среће, здравља и задовољства, тако и у интересу друштвене одбране". На тај начин, идеја

рехабилитације је уткана и легализована у модернистички пројекат савремене рехабилитационе праксе (Robinson, 2008).

Гарланд (Garland, 2001, према Robinson, 2008) је један од оних аутора који не сматра да развој "нове рехабилитације" није у складу или супротан успону доминантног приступа који је фокусиран на управљање ризиком. Заиста, он је тврдио да су нове рехабилитацијске интервенције зарадиле легитимитет на основу њиховог доприноса ширег пројекта управљања ризицима. Пракса рехабилитације је више уткана у оквиру концепта управљања ризиком, него у оквиру концепта благостања. Преступници могу само да се "третирају" (нпр. у програмима намењених зависницима, програмима контроле агресије/беса и програмима за смањење рецидива и др.) у мери у којој се такав третман сматра да је у стању да заштити јавност, смањи ризик, и што је могуће више, смањи трошкове-што је ефективније од прости казне. Рехабилитација на овај начин је представљена као циљана интервенција усмерена ка развоју самоконтроле и смањење опасности починилаца и повећању безбедности јавности.

Чини се и сасвим логичним, да нови приступ, не представља потпуну новину, већ стару праксу обогачену новим идејама и другачијим приступом преступнику, који је настао управо због напретка друштва и потребе да оно буде у мери у којој је то могуће, заштићено од високо ризичних преступника.

Претходно наведено становиште заступа велики број истраживача, а Робинсон (Robinson, 2008: 434) сматра да је ефективна рехабилитација једнака ефикасном управљању ризиком.

Велики број студија потврђује становиште да је некадашња рехабилитација еволиурала у савремени језик ризика (Hannah-Moffat, 2005; Kemshall, 2002). Поменуте студије доказују да је рехабилитациона пракса у оквиру доктрине "шта даје резултате" (*what works*) послужила да се појача казнени дискурс усмерен ка ризику, што се најбоље илуструје кроз први принцип-принцип класификације ризика. Наиме, овај принцип диктира да преступници са већим степеном ризика (тј. већом вероватноћом да ће рецидивирати) треба да добију и интензивније услуге и третман, односно већи ниво интервенције, за разлику од преступника чији је ниво ризика ниже

класификован, а којима треба интервенција нижег нивоа (Andrews, Bonta, & Hoge, 1990).

То је принцип који је, прво у Енглеској и Велсу, па онда и шире, довео до развоја инструмената за предвиђање ризика, који се сада рутински користе у казнено-поправним установама, како би *сортирали* преступнике у категорије, а у сврху класификације преступника који могу имати највише користи од одређених облика третмана и корективних интервенција. Програми процене ризика представљају темељ одлука о подобности одређеног програма третмана за одређену категорију ризика (Robinson, 2008).

Управо је OASys (*Offender Assessment System*) међу првим инструментима који је наишао на широку употребу, а развијен је управо у Енглеској и Велсу од стране Home Office (Howard, 2006).

Свакако, практичне импликације нових тенденција у пенолошкој пракси, подразумевале су и развој нових система и инструмената који су усмерени за процену и утврђивање криминогених ризика и потреба осуђеника, о чему ће више бити речи у наредном наслову.

Анализирајући пенитенсијарну праксу у нашој земљи, уочљиво је да практична примена савременог пенолошког приступа и његове импликације у пеналној пракси, нису на завидном нивоу и не прате достигнути ниво развијених земаља. Ипак, одређени напредак огледа се у увођењу система процене ризика и потреба осуђеника путем инструмента за процену ризика који се примењује у свим затворским установама. Нажалост, сем првог корака, у пракси се није отишло даље. Јадан од највећих недостатака представља непостојање специјализованих третмана за поједине категорије осуђеника односно, третмана усмерених ка елиминацији ризика специфичних категорија осуђеника, као што је то случај у развијеним земљама.

2.2. Развој инструмената за процену ризика и потреба

Аспект нове оријентације, подразумева и измењен приступ осуђеном лицу, другим речима, подразумева напуштање ранијег концепта традиционалне методе студије случаја и прелазак на различите методологије рада усмерене ка процени потреба осуђеног лица и ризика за будуће криминално понашање.

Традиционалним слоганом "саветуј, помажи и спријатељи се" на којем се базирао однос стручно лице-осуђено лице, ослањао се на стицање поверења који су били кључни за стратегију терапије, њено вођење и рехабилитацију (Vanstone, 2004, према Fitzgibbon, 2007). Починилац је виђен као лице коме је потребна помоћ, а разумевање биографије, као и друштвених околности које су довеле до криминалитета, полазна тачка за стратегију која ће омогућити да починилац реорганизује своје криминално понашање. Овакав приступ починиоцу, радикално је промењен последњих деценија (Fitzgibbon, 2007).

Класификација и третман осуђених у односу на ризик и потребе, данас је значајан аспект рада са осуђеницима у пенолошкој пракси (Mair, Burke, & Taylor, 2006). Инструменти процене ризика и потреба, чине саставни део свих развијених интервенција у земљама западне Европе и Сједињених Америчких Држава (Ricijaš, 2010).

Фокусирање на криминогене потребе, које служи као основа процене ризика, у потпуности је у складу са кретањима у социјалном и пенолошком раду, у којем се на основу понашања преступника одређује врста интервенције, а не на основу узрока тог понашања, процењује се начин на који преступници управљају агесијом, више него утврђивањем узрока који су довели до агресивног понашања (Lancaster & Lamb, 2006).

Прве емпиријски засноване процене ризика дао је Burgess још далеке 1928. године (Burgess 1928, према Јованић, 2012). Развој пеналне праксе условио је потребу за изналажењем прецизнијих инструмената процене ризика и потреба уз константно настојање да се ти инструменти усавршавају. Како наводи Јованић (2012: 73) у

називима инструмената за процену могу се често уочити и препознати области процене којој су усмерени, као на пример *VRAG-Violence Risk Assessment Guide*, намењен процени ризика код насилних осуђеника, *LSI-R-Level of Supervision-Revised* који је такође намењен процени нивоа услуга ризика и потреба, *CSLQ-Criminal Socialisation and Lifestyle Questionnaire*-намењен идентификацији ризичних фактора насталих услед криминалне социјализације, *OASys-Offender Assessment System* намењен процени ризика и потреба осуђених лица, *Wisconsin Risk and Needs Instrument*, познат и као *Wisconsin Classification System* такође је намењен процени криминогених ризика и потреба осуђених лица.

Посебну пажњу привлачи *OASys-Offender Assessment System* намењен процени ризика и потреба осуђених лица, чија је стандардизована верзија уведена у употребу у затворском систему Србије, на основу Директиве Министарства правде и државне управе (2013), а који је посебно анализиран јер је и употребљен за истраживање у циљу прикупљања емпиријских података (о чему ће бити речи у другом делу).

Након деценија искуства, практичари и истраживачи су идентификовали кључне факторе који могу да помогну у предикцији вероватноће будућег криминалног понашања. Инструменти који су развијени, усмерени су ка идентификацији починилаца кривичних дела са високим нивоом ризика за рецидив, али истовремено помажу и у одабиру адекватне врсте и интензитета програма третмана. Правилна употреба инструмента за процену ризика и потреба такође омогућава и да се осуђеници класификују на одређени начин, а основни циљ интервенција јесте управо усмерен ка смањењу рецидива, повећању јавне безбедности и смањењу трошкова (Public Safety Performance Project, 2011).

Инструменти за процену ризика се темеље на статистичком израчунавању јачине везе између појединих обележја и рецидивизма, на основу чега се утврђује сет карактеристика које су најуже повезане са криминалним понашањем. И даље се ради на побољшању предиктивне функције наведених инструмената, а пажња истраживача усмерава се на познавање повезаности између одређених карактеристика личности и животне ситуације преступника и рецидивизма (Јованић, 2012).

Истраживачи су идентификовали променљиве (динамичке) и непроменљиве (статичке) факторе ризика за криминално понашање. У литератури се најчешће наводи седам динамичких ризик фактора који су блиско повезани са криминалним понашањем, а који могу бити у одређеној мери измењени кроз ефикасне интервенције. То су: антисоцијална личност-склоности (импусивност, авантуристичко задовољство, агресивно и раздражљиво понашање), затим прокриминални ставови (рационализација злочина и негативни ставови према закону), социјална подршка за криминално понашање (изолација од просоцијалних пријатеља, дружење са криминалцима), злоупотреба дрога и алкохола; неприкладни и сиромашни брачни и породични односи; неуспех у школовању и раду (низак ниво задовољства послом) и недостатак просоцијалних рекреативних активности (Public Safety Performance Project, 2011).

С друге стране, истраживачи су идентификовали и низ статичких фактора ризика који су могу да утичу на предикцију будућег криминалног понашања, а то су старост извршиоца при првом хапшењу, као и број ранијих осуда и прекршаја (Austin, 2006). Статички фактори описују историју криминалног понашања и по својој природи су непроменљиви, док су динамички фактори подложни променама под утицајем одређених интервенција (Јованић, 2012, према Жунић-Павловић, 2004). Постоје и мишљења да поред низа динамичких фактора, који се врло често називају и "централним" факторима ризика, ипак најважнију улогу у процени рецидива игра статички фактор - *историја антисоцијалног понашања* (Andrews, Bonta, & Wormith, 2006).

Бројне студије указују на податак да добар инструмент за процену ризика тачно прави разлику између осуђеника са високим, средњим или ниским нивоом ризика. Другим речима, појединци класификовани у категорију високог ризика враћају се у затвор у већој стопи, од оних који се класификују у категорију ниског ризика (Andrews, Bonta, & Wormith, 2006).

Један од таквих инструмената је и *OASys-Offender Assessment System*, намењен процени ризика и потреба осуђених лица. Настао је 1998. године током стварања Националног пробационог сервиса који је базично фокусиран на доктрину "шта даје резултате". Home Office (2000) закључује да ниједан постојећи систем утврђивања

ризика-потреба нема све особине потребне да подрже кључне циљеве-смањење извршења нових кривичних дела и заштиту друштва. Врло брзо, идентификовани су захтеви које добар систем процене ризика и потреба треба да испуњава, а укључују: обезбеђивање профила потреба; омогућавање плана надзора, идентификација индивидуалних питања одговорности; идентификовање ризика од поновног извршења кривичног дела и ризика од озбиљних повреда, напомињући промене у степену опасности и промене у потребама, као и система који се бити у могућности да се стално ревидира. Систем који испуни ове захтеве биће погодан и за употребу у евалуацији интервенција (Howard, Clark, & Garnham, 2006).

Два традиционална модела процене ризика, један, клинички модел, заснован на професионалној процени, није показао добре резултате у предвиђању рецидива. Други актуарски модел, на основу историјских информација, могао је да предвиди исход рецидива прилично добро, али није могао да одражава промене у ризицима и потребама. Друштвени и лични фактори, који су се показали као добри предиктори рецидивизма, односе се на респонзивност и често су динамички (склони да се мењају током времена), али су ретко систематски прикупљани.

У том периоду, крајем деведестих година, једна од највећих препрека за конструкцију квалитетних инструмената процене ризика и потреба, био је недостатак валидних истраживачких доказа, који би упућивали на ниво ризика од повреда и штете.

Истраживање Хаварда и сарадника (Howard, Clark, & Garnham, 2006) сугерише да су многи фактори повезани са ризиком штете слични онима факторима ризика за поновни преступ, као и да су комбинације фактора врло често укључене. Пуна анализа понашања осуђеника у прошлости је важна и треба да буде интегрисана у инструмент процену ризика.

Постојећи *ACE* и *LSI-R* инструменти, који су позитивно оцењени у бројним истраживањима, имају укључене статичке-социјалне и динамичке факторе и могу бити допуњавани, чиме широко испуњавају услове за формирање профила потреба и њихових промена. Међутим, ни ови алати за процену ипак не испуњавају све остале услове. И поред тога што испуњавају све горе наведене критеријуме, дизајн алата

треба да буде такав да је он осетљив и на потребе корисника. Корисници инструмента за процену ризика и потреба указују да он треба и да има: видљиву валидност, једноставан систем бодовања, јасне дефиниције, евиденционе одељке и део који попуњава сам осуђеник. Такође, треба да буде употребљив унутар одређених временских ограничења, као и да има могућност допуњавања елемената из садашње праксе (Howard, Clark, & Garnham, 2006).

Приликом конструисања *OASys* водило се рачуна да задовољава све наведене критеријуме и захтеве, а дизајниран је да:

- Proceni колика је вероватноћа да ће починилац поново извршити кривично дело;
- Идентификује и класификује основне потребе;
- Proceni ризик од повређивања (себе, других осуђеника, особља и заједнице);
- Помаже управљању ризиком од повређивања;
- Процењује и надзире планове третмана;
- Указује на потребу за даљим специјализованим проценама;
- Показује како и колико се починилац мења у периоду супервизије (надзора)/ издржавања казне (Home Office, 2002).

Прелазак на нове методе које подразумевају употребу инструмента за процену ризика и потреба, дало је повода за већи број критика и питања. Као најважнија наметнула су се три питања. Прво, да ли успешна примена алата за процену ризика и потреба претпоставља постојање вештина које имају стручни радници који су радили на студији случаја (уместо које су савремени алати за процену и конструисани)? Друго, да ли стручни радници имају тенденцију да преувеличају ниво ризика, те да на тај начин, починиоца упуте ка неадекватним облицима третмана? На крају, постављало се и питање које су то предности, а који су недостаци новог начина рада и процене (Fitzgibbon, 2007)?

Инструменти као што су *OASys*, могу деловати као допуна традиционалним вештинама вођења студије случаја, али и утицати на доследност у њиховој примени. То се уклапа у четири основна принципа (доследност, посвећеност, континуитет,

консолидација) које су препоручене од стране National Offender Management Model (NOMS) (Home Office, 2005).

Стручњаци који примењују *OASys* морају бити у стању да схвате значај осуђеникових потреба, али и бити у могућности да дају приоритет одређеним врстама интервенција, нарочито ако се ради о осуђеницима са менталним поремећајима или сметњама, како би ефикасно пратили и смањили ризик упућивањем ка одговарајућим врстама третмана и интервенција. Робинсон (Robinson, 2005) наглашава да, иако је мања могућност да подстакне стручност у појединим обласима, генерички модел (студија случаја) је био цењен и по томе што је омогућавао стручним радницима стицање искустава са различитим категоријама преступника, али и да сагледају утицај свога рада на преступнике. Ипак, неки аутори (Kemshall, 2003) стају у одбрану савремених форми процене преступника, наводећи као аргумент, да су инструменти процене једноставно дизајнирани да издвајају појединце према ризику и упућују ка адекватним програмима, а за још ефикаснију примену ових инструмената ипак би било пожељно и постојање посебних вештина рада, као што су оне вештине, које су биле неопходне за вођење студије случаја.

Друга критика савремених инструмената за процене ризика осуђеничке популације, односи се на став да су они пројектовани за коришћење на групама преступника. То аутоматски значи да они не могу да дају тачне прогнозе ризика у погледу сваког појединачног преступника, јер резултат регистрован код једног преступника на различитим скалама за процену ризика, само показује да преступник припада групи која има одређену статистичку вероватноћу за одређену врсту понашања. Да ли ће се та особа и стварно тако понашати, питање је индивидуалне процене или оцене стручног радника (Horsfield, 2003). Решење овог проблема лежи у упознавању сваког појединачног преступника. У том случају, познате грешке у анализи ризика, приписивање карактеристика групе појединцу који јој припада, ће бити избегнуте. У супротном, заиста постоји опасност од преувеличавања нивоа ризика (Kemshall, 2003).

На крају, питање око кога постоје неуједначени ставови односи се на навођење свих предности и недостатака савремених инструмената за процену ризика и потреба осуђеника.

Истраживање које је имало за циљ да испита ставове стручних радника о инструменту за процену ризика и потреба починиоца (Mair, Burke, & Taylor, 2006) указује на различита мишљења. Око половине испитаника сматра да је инструмент свеобухватан, детаљан, добар за процену ризика, али и да помаже у фокусирању на факторе из прошлости починиоца, који иначе врло лако могу да промакну. Он прикупља све релевантне информације о осуђеном лицу, од његовог смештаја и запошљавања, до злоупотребе дрога и алкохола, а у погледу процене ризика, омогућава потпуну анализу, наглашава области које захтевају посебну пажњу и усмерава ка избору најбоље врсте интервенција.

С друге стране, они који не деле ово мишљење, као највеће недостатке наводе то што овај инструмент захтева превише времена, те да је преопширан и нефлексибилан. Такође, као највећу ману, стручни радници истичу и то да мисле да је добар за категорије високо ризичних преступника, да се фокусира на мање битне детаље из прошлости осуђеника (Mair, Burke, & Taylor, 2006), али да скале за процену ризика умањују професионалност и дискрецију стручњака, те да су оне сирови инструменти који класификује преступнике у унапред дефинисане групе (Aubrey & Hough, 1997). Ипак, као основни резултат истраживања, и поред негативних коментара, истиче се позитивна оцена стручних радника о инструменту за процену ризика и потреба (*OASys*).

Наведени негативни коментари могу бити објашњени и почетним отпором према променама, неискуством стручних радника, али и малим протоком времена од прве употребе инструмента (Fitzgibbon, 2007).

2.3. Појам рецидивизма и проблеми његовог дефинисања

Изведено од латинске речи *recidere*-што значи повући се уназад, реч рецидив је први пут коришћена у једној Немачкој публикацији 1886. године, мада се сматра да је претеча речи рецидив застарела реч *recide*-што је значило вратити се уназад, а употребљена је још 1600. године у једној од верзија Библије којом се описивало поновно чињење греха (Motiuk, 2012). У погледу дефиниције и одређивања рецидива, у литератури не постоји јединствено гледиште, као ни јединствени критеријуми по којима се он одређује. Најчешћа дефиниција рецидива се односи на проценат отпуштених преступника који су се поново вратили у казнено-поправни завод за ново кривично дело, у току одређеног периода од првог отпуштања (Motiuk, 2001).

Међутим, као што примећује Motiuk (2001) иако се стопа рецидивизма учестало користи, на овај начин дефинисан рецидив може такође да унесе и велику забуну, а односи се на отпуштање преступника, које може бити по неколико основа (свако отпуштање под надзор на слободу, отпуштање по истеку казне или комбинацију претходне две могућности). С друге стране, проблем настаје и око тога шта се тачно под појмом враћања у затворску установу подразумева, јер то може бити: враћање због суспензије, враћање због кршења техничких услова или враћања због почињеног новог кривичног дела. Ови проблеми у погледу нејасних дефинисања прави велику забуну, јер, иако је позната стопа рецидива, ипак није јасно шта она тачно значи и шта на њу тачно утиче. Посебан проблем настаје приликом покушаја процене ефективности појединих казнено-поправних програма.

Поред наведених неодређености приликом дефинисања рецидивизма, не треба заборавити још један, а односи се на то који временски период се посматра приликом дефинисања рецидивизма. Страна литература указује на податак да се најчешће узима временско ограничење од годину дана, три или пет година.

Један од највећих проблема у вези стопе рецидивизма, јесте управо неконзистентност у његовом мерењу (Jancic, 1998).

Федерални извештаји у Сједињеним Америчким Државама о реализованим казнама користе поновно хапшење или опозив условног отпуста као меру рецидивизма (Hager, 19956).

Употреба поновног затварања као мере рецидивизма чини се као нормативна. Међутим, недавна мета-анализа 33 студије извештава о чак четири мере рецидивизма, а то су: поновно затварање, хапшење након условног отпуста, нове осуде и опозив паралног надзора. У две трећине случајева, као мера рецидивизма коришћено је поновно затварање (Wilson, Gallagher, & MacKenzie, 2000).

Бревстер и Шарп (Brewster & Sharp, 2002) сматрају да пресудну улогу у погледу тога која ће мера рецидивизма бити употребљена зависи од тога шта је предмет интересовања односно, шта је предмет мерења истраживањем. Тако поменути аутори наводе да, ако је циљ истраживања евидентирање промена у понашању, тада поновно хапшење може бити жељена мера рецидивизма. Међутим, ако је фокус усмерен на процени ефективности програма да осуђеника држи даље од казног система, тада је поновно затварање добра мера рецидивизма.

О појму рецидивизма (поврата) у нашој кривично-правној теорији постоји више различитих схватања:

1) у *кривично правном смислу*-поврат је поновно извршење кривичног дела од стране лица које је већ било правноснажно осуђено за кривично дело;

2) у *криминолошком смислу*-поврат је поновно извршење кривичног дела од стране лица које је раније извршило кривично дело, без обзира да ли је осуђено за то дело или не;

3) у *пенолошком смислу*-поврат постоји када лице поново дође у казно-поправну установу ради извршења изречене казне затвора за дело које је учинио после извршене казне за раније учињено кривично дело (Јовашевић & Стевановић, 2012: 119). Као што је и уочљиво, наша литература не даје временску одредницу у оквиру које се прати рецидивизам.

Рецидивизам у било ком виду представља значајан индикатор криминалитета у свим његовим облицима и видовима. Он је како показатељ његове сложености,

друштвене опасности, али и успешности превентивних и васпитно-корективних подухвата (Илић, 2011: 349).

За потребе истраживања, а у складу са савременим пенолошким тенденцијама усмереним ка анализи ризика од рецидивизма, у овом раду смо се определили за посматрање нивоа ризика од рецидивизма (који је одређен као низак, средњи, висок или врло висок ниво) из више практичних разлога. Прво, усмереност ка проучавању нивоа ризика рецидивизма, а не стопе рецидивизма, учинила се најпригоднијом, имајући у виду чињеницу да је најчешће посматрана стопа рецидивизма мултикаузална појава (Жунић-Павловић & Јованић, 2006) на коју могу утицати бројни и непредвидљиви фактори (Илић & Јованић, 2011: 143). Друго, у контексту циљева и задатака истраживања, најадекватнијим учинили су се ставови Илића и Јованића (2011: 143) који истичу да је један од најчешћих начина процене ефективности образовања осуђених, полази од стопе рецидивизма оних који су учествовали у образовним програмима, али да такав приступ није погодан јер често занемарује чињеницу да на рецидивизма могу утицати бројни фактори, који понекад немају никакве везе са предузетим образовним програмима.

Прецизнији начин испитивања ефикасности образовних програма подразумева испитивање промена у нивоу ризика од рецидивизма као и позитивних промена личности и понашања до којих је дошло под утицајем образовања.

2.3.1. Размере рецидивизма

Висока стопа рецидивизма уочљива је у свим казним системима. Према различитим изворима, генерална стопа рецидивизма се креће око 43% па до чак 80% (Caldwell, 2010, према Јованић, 2010).

Национални статистички подаци о рецидивизму Министарства правде Сједињених Америчких Држава указују на високе стопе рецидива међу ослобођеним затвореницима. Поменути извор наводи резултате студије којом је обухваћено 404.638 затвореника у 30 држава након пуштања из затвора 2005. године, да:

1) је у року од три године од отпуштања, поново ухапшено две трећине (67,8%) ослобођених затвореника;

2) је у року од пет година од отпуштања, поново је ухапшено око три четвртине (76,6%) ослобођених затвореника;

3) од оних затвореника који су били поново ухапшен, више од половине (56,7%) ухапшено је до краја прве године по отпуштању из затворске установе (National Institute of Justice, 2014).

Стопа рецидивизма у нашој земљи, према проценама је изнад 50%, мада доступни подаци о стопи рецидивизма варирају, у зависности од извора, али и критеријума-мере рецидивизма (најчешће се не наводи детаљан податак да ли се ради о лицима која су поново осуђена-*легални рецидивизам*, или о онима која су опет упућена на извршење затворске казне-*пенолошки рецидивизам*) па је тако најнижа стопа забележена 2008. године и износила је 53,6%, док је 2009. године стопа рецидивизма износила 60% (Илић, 2011). Хелсиншки одбор за људска права наводи податак о стопи рецидивизма од чак 70% (2010). Према доступним подацима Министарства правде Републике Србије (Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2013) крајем 2013. године укупна стопа рецидивизма износила је 53,7%.

2.4. О процени ризика рецидивизма и теоријским објашњењима утицаја образовних процеса на ризик рецидивизма

Стопа рецидивизма дуго времена је била један од основних, али и најјаснијих показатеља не/успешно извршене затворске казне. У светлу савремених схватања и нових пенолошких тенденција, са дефинисањем фактора ризика за криминално понашање, све се мање говори о укупној стопи рецидивизма, а све више о процени нивоа ризика. Разлози за то су вишеструки. Делимичним напуштањем идеја поправљања починиоца кривичних дела, на чему се темељио концепт ресоцијализације, савремена пенолошка пракса све више се окреће идентификовању

и третирању високо ризичних категорија у циљу заштите друштва, смањења друштвене опасности, али и смањења трошкова. Не треба заборавити и да високи трошкови који се издвајају за затворске системе, ограничени буџети, као и висока стопа оних који се у затворску установу враћају, упућују креторе казнене политике на преиспитивање примењених третманских садржаја (Jancic, 1998), како би се утврдило који од њих на најефективнији начин могу да коригују криминогене потребе и смање ризик од поновног извршења кривичних дела након отпуштања.

У контексту насталих промена рецидивизам је остао један од битних критеријума процене ефективности корективног третмана, али с том разликом, што се сада пажња усмерава на утврђивање ризика рецидивизма и нивоа ризика за рецидивизам код појединачног преступника. Ово идентификовање нивоа ризика је основа за класификацију осуђеника у унапред дефинисане групе (означене као групе са ниским, средњим, високим или веома високим нивоом ризика), али и због чињенице, да се у зависности од нивоа ризика одређује и врста и интензитет третманских садржаја.

Међутим поставља се питање у каквој су вези третмански садржаји са нивоом ризика рецидивизма, односно, на који се начин ефективност третманских програма може мерити и на који начин они могу утицати на ризик рецидивизма?

Одговори на претходно постављена питања уједно су и послужили као полазна основа теоријског и емпиријског дела нашег истраживања.

Наиме, као што је већ напоменуто у једном од претходних поглавља, утврђивање фактора ризика за криминално понашање (статичких и динамичких) и идентификација нивоа ризика, као и развој инструмената за процену ризика и потреба представљају основе савременог приступа у оквиру концепта процене ризика осуђеника.

Као што наводи Жунић-Павловић (Жунић-Павловић, 2004, према Јованић, 2012) идентификовани фактори ризика као што су: антисоцијални или прокриминални ставови, вредности и уверења, когнитивно-емоционална стања, удруживање са прокриминалним групама/одвајање од просоцијалних група, идентификација црта личности које особу усмеравају ка криминалном понашању,

историја и модалитети криминалног понашања, фактори породичне средине, проблеми везани за образовање, постојање образовних потреба, запошљавање, приходи, социјални статус, као и многи други, уврштавају се са мање или више емпиријских доказа у инструменте намењене процени ризика рецидивизма.

Овим инструментима врши се процена нивоа ризика за криминално понашање, али и нивоа потреба, односно, ниво дефицита у појединим сегментима (као што су, рецимо, утврђивање потреба за образовањем због непостојања адекватног образовног нивоа и др.), а које могу бити кориговане применом адекватног третмана.

Усмеравање третмана на оне карактеристике личности и животне ситуације, које су директније повезане са криминалним понашањем, нарочито код високо ризичних преступника, има веће шансе да постигне жељене резултате у редукцији ризика рецидивизма. Жунић-Павловић (2004) наводи да третман постиже најбоље резултате уколико се усмерава на остваривање циљева као што су промена антисоцијалних ставова и осећања, редуковање антисоцијалних удруживања, унапређење породичне комуникације и породичних односа, али и развој вештина самоконтроле, самосталног решавања проблема, уз фаворизацију некриминалних алтернатива, обезбеђивање подржавајућег окружења и оспособљавање преступника да препозна ризичну ситуацију и на адекватан начин реагује.

Нешто слабији резултати постижу се уколико је третман усмерен на повећање самопоштовања, без редуковања антисоцијалних размишљања, ако се ради на унапређењу животних услова без обзира на криминогене потребе високо ризичних појединаца или уколико се повећавају конвенционалне амбиције у домену школовања или рада, али без конкретне помоћи у њиховом реализовању.

Генерална сазнања о факторима ризика/потреба треба употпуњавати индивидуализованом проценом која доприноси разумевању криминалног понашања конкретног појединца, односно, услуге третмана треба ускладити са особинама личности, способностима, стиловима учења и мотивацијом (Јованић, 2012), у циљу смањења ризика за криминално понашање након пуштања на слободу и укључивања у просоцијалне токове на слободи.

Прегледом стручне литературе уочено је да се врло мали број аутора бавио теоријским основама и трагањем за објашњењима зашто и на који начин образовни процеси, посматрани кроз основно-школско образовање и стицање стручних квалификација, могу да утичу на касније понашање на слободи, али и на ризик рецидивизма.

Тако и поред великог број истраживања која су имала за фокус образовне процесе, углавном процењују ефекте поменутих процеса, најчешће кроз повећање стопе запослености бивших осуђеника који су учествовали у професионалном оспособљавању у установи или пратећи стопу рецидивизма. Пенолошка теорија остаје прилично оскудна када су у питању расправе о механизмима деловања третманских програма, како на ризик рецидивизма, тако и на позитивне промене у понашању.

Мекензи (MacKenzie, 2012) је један од малобројних аутора који поред емпиријских истраживања трага и за теоријским основама механизма деловања образовних процеса на промене понашања који треба да редукују будуће криминално понашање. Базична теоријска утемљења поменутих процеса проналази у основама когнитивних и економских теорија. Тако когнитивне теорије утицај на рецидив виде управо кроз унапређење когнитивних способности. Начин на који појединци размишљају, односно, недостаци у друштвеној спознаји (неразумевање других и недостатак друштвене интеракције) за решавање проблема су когнитивни дефицити или *криминогене потребе* за које је утврђено да су повезане са криминалним активностима. Криминогене потребе су динамични дефицити или проблеми који се директно односе на криминална понашања појединца. Образовни програми који повећавају социјалне спознаје преступника, повећавају способност за решавање проблема, развијају веру у њихову способност да контролишу догађаје у сопственим животима, свакако могу утицати на редукцију будућег криминалног понашања.

Истраживања когнитивних способности осуђеника утврдила су везу између когнитивног функционисања и асоцијалног понашања. Когнитивно функционисање дефинисано је као функционисање у планирању, иницијацији и регулисању циљу усмереног понашања, а укључује способности контролисања пажње, стратешког планирања циљева, апстрактног резоновања и когнитивну флексибилност. Из ове

перспективе, образовање може бити важно у смањењу криминала, јер оно побољшава способност осуђеног да користи информације (MacKenzie, 2012).

Неки истраживачи тврде да значај образовања и когнитивних способности може бити у њиховој способности да повећају зрелост појединца и да утиче на морални развој, односно, да академска настава може да помогне у усађивању идеја о добру и злу, а ове идеје опет могу бити повезане са променама у ставовима и понашању преступника (Batiuk, Moke, & Rountree, 1997).

Образовање може да ублажи затворске депривације и тешке услове које заточење носи са собом. Док затворска лишавања могу да утичу на развој осуђеничке субкултуре, која фаворизује непријатељске односе према формалном систему и институцији, подржавајући криминалне активности, образовање са друге стране, дајући мање или више нормализовано окружење, може да пружи основ за реконструкцију постојећег понашања и размишљања ка легитимном начину живота и понашања (Harer, 1999b). Образовни програми омогућавају осуђенима да време у установи проводе продуктивно, чиме се ограничавају негативни утицаји призонизације и осуђеничке субкултуре (Harer, 1999).

За разлику од становишта да ће образовни програми повећати опште могућности решавања проблема, побољшати когнитивно функционисање или утицати на морални развој, економске теорије, са друге стране, претпостављају да су образовни програми важни у смањењу ризика рецидива управо преко директног утицаја на повећање способности и могућности запошљавања. Полазећи од становишта економских теорија, стопа запослености бивших осуђеника може се повећати из неколико разлога. Прво, осуђени могу образовањем добити потребну диплому средње школе и на тај начин испунити услове за запошљавање које раније нису имали, али, образовни програми могу им пружити и развој вештина неопходних за обављање одређених послова. Из ове перспективе, образовање ће повећати шансе починиоца за добијање и вођење легитимног посла након пуштања на слободу, чиме се елиминише потреба за извршењем кривичног дела ради прибављања финансијске користи (MacKenzie, 2012).

Ова становишта потврђена су резултатима великог броја истраживања која говоре да осуђени који су учествовали у образовним програмима у затворској установи, имају већу стопу запослености на слободи, од оних осуђених који нису учествовали у образовним програмима (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013; Evaluating Correctional Education, 1997; Cronin, 2011; Gerber & Fritsch, 1995).

Кронин (Cronin, 2011) такође наводи још један важан податак, а то је да запошљавање осуђеног након истека казне представља уједно и најјачи протективни фактор, тако да су стопе поврата скоро преполовљене, ако се пореде бивши осуђени са сталним запослењем са оним осуђенима који су без посла.

Према теорији економског избора, однос између запошљавања и криминала, објашњава се рационалним избором између легалног рада и илегалних активности, односно, од релативне економске привлачности две опције. Па тако, ако је легални посао атрактивнији и привлачнији (у погледу висине прихода, радног времена и др.) појединац ће се одлучити за легалне радне активности. Међутим, када су илегалне активности економски привлачније, појединци ће се окренути криминалу. Они са ниским нивоом образовања или сиромашним радним вештинама, одлучиће се за илегални посао, јер су његове активности више награђене, у поређењу са законитим могућностима које су му на располагању. Из ове перспективе, образовни процеси у затворској установи могу дати појединцима веће могућности за рад у друштвеној заједници, а који ће у економском погледу бити задовољавајући (MacKenzie, 2012).

Свакако, треба напоменути и да ће се образовни планови и програми разликовати у зависности од теоријских аргументација односа између образовања и криминалних активности. Тако рецимо, нешто либералнији наставни планови могу бити од пресудног значаја за повећање когнитивног функционисања, мењање антисоцијалних веровања и ставова и јачање моралних начела, али ће тај исти програм, можда бити мање склон да пружи конкретне вештине које су неопходне за запошљавање. Ако је са друге стране, повећање запослености теоријска веза за смањење криминала, образовни програми биће фокусирани много више на развој специфичних вештина и обуке за посао, како би се запослење што лакше пронашло након изласка из затворске установе. То нам указује да је неопходно евалуирати

теоријске разлике у програмима, али и утврдити "*шта даје резултате, коме и под којим околностима*" (MacKenzie, 2012). Полазећи од ових основа, јасно је да се потребе појединаца разликују и да образовни програм успешан у смањењу ризика рецидива за једног преступника, можда неће бити исто толико успешан за другог преступника.

Сумирајући претходно наведена теоријска објашњења механизма на који образовни процеси утичу на рецидивизам и укупно понашање преступника, која су се учинила и најприкладнијим приступом истраживању утицаја основношколског и средњошколског образовања на редукцију ризика рецидивизма, чини се важним напоменти пар чињеница.

Наиме, усмереност предмета и циља нашег истраживања, у датим околностима, ограничила је усмерење ка истраживању ризика рецидивизма, који је посматран као укупни скор (бодовни) и као категорија укупног скорa (низак, средњи, висок или врло висок) са примарним и секундарним мерењем, популације која има образовне потребе и која јесте укључена у образовне процесе, са популацијом која има потребе, а која није учествовала у образовним процесима. Полазећи од наведених теоријских објашњења и на овај начин формулисаних основа истраживања, очекује се да ће учествовање осуђеника у образовним процесима утицати на ризик рецидивизма (кроз промене у укупном скору), али и да ће довести до одређених позитивних промена у понашању осуђеника (промена у односу према другима, дисциплинским преступима/погодностима и др.).

Реализација образовних програма је комплексан и вишестран процес са мноштвом механизма преко којих могу да утичу на промене понашања појединца у затвору и друштвеној заједници, на слободи (Duguid, 1998). Не очекује се да сваки осуђеник заврши раније пропуштено школовање, јер недостатак образовања није главни узрок криминалног понашања, већ образовна потреба која може бити задовољена кроз реализацију и учествовање у основно школском и професионалном оспособљавању, што с друге стране доводи до промена у ставовима, понашању и размишљању преступника и тиме се повећавају и могућности за адекватну просоцијалну реинтеграцију.

Свакако, накнадни завршетак основношколског образовања или стицање стручних квалификација осуђеном лицу пружа веће шансе за успешнију социјалну реинтеграцију и редукује ризик од рецидива. То не имплицира да они који су укључени у образовни процес у установи више неће вршити кривична дела, јер је рецидив вишеузрочна појава, већ да осуђено лице повећава своје могућности за укључивање у просоцијалне токове. Кроз повећани образовни ниво или оспособљеност за одређено занимање, повећавају се и предиспозиције за узимање учешћа у адекватном запослењу након истека казне, што свакако представља корак даље од дотадашње криминалне каријере (Жунић-Павловић & Јованић, 2006).

Упркос чињеници да је смањење нивоа ризика рецидивизма, по много чему најмоћнији и најжељнији исход целокупног затворског, па и образовног третмана у установи, постоје бројни докази који указују да и друге мере утицаја поменутих процеса могу бити утврђене као позитивни ефекти али и као и/или алтернатива рецидива. Ту се пре свега мисли на неколико различитих типова промена у понашању, а које се могу приписати ефектима образовних третмана, као што су рецимо, дисциплински преступи и инцидентна понашања преступника, уз напомену, да у неким програмима, ефективност не може бити мерена поштовањем рада и дисциплине осуђеника, управо зато што они осуђени који крше дисциплину и правила понашања се искључују из образовних садржаја у затвору.

Такође, резултати истраживања указују на податак да су осуђени који су били укључени у образовне програме имали мање жалби на здравствено стање, односно, у мањој мери су неприкладно користили медицинске услуге у затворској установи (Evaluating Correctional Education, 1997). Не треба занемарити и ставове носилаца васпитно корективног третмана који некада могу најверодостојније да опишу промене понашања код осуђених који су обухваћени образовним програмима.

Наведени подаци, да се позитивне промене у понашању могу приписати резултатима укључености преступника у образовне процесе послужили су као теоријска основа за наше истраживачке планове, али и као доказ да је сем скора ризика рецидивизма, утемељено испитати и евентуалне промене у понашању, настале код осуђених који су у поменутих програмима учествовали.

На крају, чини се важним напоменути холистички приступ учењу одраслих, који превазилази идеју запошљавања као циља образовања, већ циљ види у нуђењу могућности за лични развој и трансформацију, јер образовање има капацитет да промени перцепцију затвореника о себи и другима, а то су перцепције које одређују став и понашање (Hawley, Murphy, & Souto-Otero, 2013).

Свеобухватна функција образовања одраслих осуђених је та да им помогне да повећају своје компетентности и олакша прелазе у њиховим друштвеним улогама (осуђеног-радника-родитеља и др.), да им помогне да стекну веће испуњење у свом приватном животу и да помогне у решавању личних и друштвених проблема (Darkenwald & Merriam, 1982).

Тако у контексту затвора, учење одраслих, више је од стицања специфичних вештина и припреме људи за живот после затвора, оно помаже људима да успешније живе. Омогућава затвореницима да развију мотивацију, аутономију и одговорност за контролу сопствених живота и изван околности у којима се налазе.

2.5. Приказ резултата истраживања утицаја процеса професионалног оспособљавања на предикцију рецидивизма

Испитујући везе између учешћа затвореника у стручном образовању и програмима обуке (*VET*) доступних у оквиру затворског система Аустралије и њихове шансе за повратак у затвор, Калан и Гарднер (Callan & Gardner, 2007) дошли су до налаза да затвореници који су били укључени у програме професионалне обуке имају много мање шансе да се врате у затвор, од оних који нису учествовали у програму. Овај закључак настао је на основу резултата истраживања који потврђују да је 32% затвореника који нису били укључени у професионалну обуку, поново било враћено у затвор у року од две године, у поређењу са 23% затвореника који су били укључени у програме обуке.

Студија Калана и Гарднера (2007) обухватила је узорак од 6021 осуђеника, који су отпуштени из затворске установе у периоду од јула месеца 2001. године до

новембра месеца 2002. године. Поновни прекршај праћен је за ову популацију од датума њиховог отупуштања до коначних анализа истраживања у новембру 2004. године, а доказ о поновном извршењу кривичног дела добијен је на основу информација о повратку у притвор или затвор и/или враћање у надзор у заједници. Рецидив је дефинисан као поновно враћање у притвор у периоду истраживања (30,1% од почетног узорка).

Основни циљ анализе био је да се истражи да ли се карактеристике преступника, укључујући и њихово укључивање у програме стручне обуке, могу користити за предвиђање ризика од поновног извршења кривичног дела.

Callan и Gardner (2007) као основне налазе истраживања наводе и податке о карактеристикама осуђеника који су учествовали у неком од програма стручне обуке и пореде их са карактеристикама оних који нису учествовали. Учесници у односу на неучеснике:

- ✓ Имају мању вероватноћу да се врате у корективни систем;
- ✓ У просеку су млађи и чешће су женског пола;
- ✓ Чешће су починиоци имовинских кривичних дела и изнуда него кривичних дела против опшег добра;
- ✓ Више је вероватно да су осуђени на казну од једне до десет година, а мање је вероватно да имају дуже или краће казне од наведеног распона;
- ✓ Имају већу вероватноћу да ће имати и виши ниво образовања;
- ✓ Чешће се укључују у програме помоћи приликом запошљавања након отпуштања из затворске установе;

У погледу предикције рецидива, откривено је неколико статистички значајних фактора, а налази упућују на:

- ✓ *Старост* као предиктор-затворска популација старије животне доби има мање шансе за рецидив. У просеку, они који су се вратили у корективни систем су пет година млађи од оних који се нису вратили (Callan & Gardner, 2007; Brewster & Sharp, 2002);

✓ *Пол* као предиктор-жене имају мање шансе да се врате у затвор од мушкараца, што потврђују и резултати да је 31% мушкараца рецидивирало у поређењу са 26% жена (Callan & Gardner, 2007). Да пол има важну улогу у ефикасности образовних програма, али и утицај на рецидивизам потврђују Brewster и Sharp (2002). Међутим, они наводе да су стручни образовни програми који су доступни у затворима за жене, неефикасни у редукацији рецидивизма, а аргументе за наведено становиште потврђују подацима да су образовни програми креирани првенствено за мушку популацију, да програми не нуде једнаке могућности и широк спектар образовних програма за занимања када је у питању женска затворска популација.

✓ *Врсту почињеног кривичног дела* је важан предиктор-извршиоци имовинских кривичних дела чешће рецидивирају од починиоца других кривичних дела.

✓ *Дужину казне* као предиктор-осуђени на краће затворске казне, чешће рецидивирају од осуђених на дуже затворске казне;

✓ *Образовање-у* принципу осуђени са вишим нивоима образовања имају мање вероватноће да се врате у затворску установу од осуђених са нижим нивоима образовања (уз напомену да веома низак ниво образовања, до седам година школовања, није у корелацији са већим ризиком од рецидива);

✓ *Укупан скор ризика* на скалама процене је значајан предиктор-они са већим скором на скалама су чешће и рецидивирали. Рецидивисти су у просеку постигли 3,5 процентних поена више на скалама од оних који нису рецидивирали;

✓ *Категорију ризика* је значајан предиктор-осуђени означени као високо ризични имају већу вероватноћу да се врате у затвор од осуђених означених категоријом ниског ризика;

✓ *Учешће у програмима професионалне обуке* је значај предиктор (Callan & Gardner, 2007). Резултати бројних студија потврђују позитивне корелације између учешћа осуђеника у процесу професионалног оспособљавања и редукације ризика рецидивизма (Cho & Tyler, 2008; Harer, 1994, 1995; Cecil et al., 2000; Hull, Forrester,

Brown, Jobe, & McCullen, 2000; Steurer & Smith, 2003; Davis, Bozick, Steel, et al, 2013; Wilson, Gallagher, & Mackenzie, 2000). Осуђени који су укључени у процес професионалног оспособљавања имају мање шансе да се опет врате у затвор, у поређењу са осуђеницима који нису укључени у обуку.

Иако постоје одређене корелације између укључености у програмима описмењавања и рецидивизма, статистички значајне корелације између варијабли нису утврђене у наведеном истраживању. Аутори наглашавају и да укљученост у програме помоћи приликом запошљавања по отпуштању нема предиктивну вредност на рецидивизам, иако постоје неке назнаке да је учешће у наведеним програмима повезано са мањом учесталости повратка у затвор (Callan & Gardner, 2007).

Важност студије коју су спровели Калан и Гарднер произилази не само из наведених резултата о предикцији рецидива на основу карактеристика осуђеничке популације, већ и са становишта емпиријских потврда о најчешћим разлозима за неукључивање осуђеника у програме професионалне обуке.

У поменутом контексту, као најважнији фактори који утичу на неукључивање осуђеника су: обавезно учествовање у неким од програма који редукују агресивно понашање, кратке затворске казне, радно ангажовање, чести трансфери у друге затворске јединице, ограничена доступност квалификованих предавача, али и традиционални концепт затвора усмерен ка чувању, а не ка поправљању осуђених (Callan & Gardner, 2007).

У претходном поглављу разматране су теоријске везе о механизмима утицаја образовних процеса на укупно понашање осуђеника и рецидивизам, а у овом делу биће приказани резултати истраживања који их потврђују.

Велики број страних аутора потврђује значај који имају образовни третмани, наводећи начине на који ови процеси остварују утицај на појединца. У поменутом контексту наводи се да образовање може: да повећа способност појединца за решавање проблема, вештине социјалне интеракције и осећај само-ефикасности, а за ове карактеристике је утврђено да су повезане са просоцијалним понашањем (Ross & Fabiano, 1985); да смањи криминал повећањем знања и могућности за

запошљавање (Gerber & Fritsch, 1995; Wilson, Gallagher, & MacKenzie, 2000); да повећа изложеност просоцијалним ситуацијама које могу да промовишу просоцијалне ставове и понашања (Sampson & Laub, 1993; Harer, 1995b).

Осим значаја и ефекта образовних процеса, важним се чини утврђивање да ли образовни програми повећавају вероватноћу запошљавања, јер је потврђено да бивши осуђеници који су пронашли запослење по отпуштању имају и мање вероватноће да ће рецидивирати (Strickland & Collins, 2010).

Свеобухватана студија Steurer, Smith и Tracy (2001) спроведена у Минесоти, Мериленду и Охају, пружа валидне податке о томе да осуђеници који су били укључени у процес професионалне обуке у већем проценту добијају посао у року од три године од изласка из затвора у поређењу са групом која није била укључена у процес обуке у затвору.

Ови истраживачи такође наводе да они који су учествовали у затворским програмима образовања добијају и знатно више новца, односно, да су у просеку више плаћени од оних који нису учествовали у образовним програма (Steurer, Smith, & Tracy, 2001).

Овај податак је важно напоменути јер истраживања потврђују да је добијање високо квалитетног запослења значајно смањује стопу рецидива (Uggen, 1999).

ЕМПИРИЈСКИ ДЕО

1. ХИПОТЕТИЧКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА

1.1. Приступ истраживању

Основна полазна тачка теоријског и емпиријског истраживања јесте образовни процес, означен као један општији термин под којим се подразумева процес основношколског образовања и стицање стручних, професионалних квалификација, и утицај који овај процес има како на редукцију ризика рецидивизма (посматран као промена у скору ризика рецидивизма) тако и на постизање позитивних промена у понашању осуђених који су, због својих образовних потреба, укључени у поменути процес, у односу на осуђене са образовним потребама који нису укључени у образовни процес.

О значају и улози едукативних процеса на успешност извршења затворске казне, али и укупно понашање осуђених на слободи, детаљније се расправљало у теоријском делу. Свакако, чини се важним и напоменути чињеницу, да значај овог процеса различито доживљавају осуђени са различитим образовним и квалификационим структурама, нивоима и облицима образовања. Значење образовања, као и садржај и врста образовања мењају се у зависности од тога да ли је образовни процес у затвору наставак започетог стручног образовања на слободи, или је промена занимања, или пак, овај процес произилази из потреба или интересовања за новим, општим знањима, вештинама и способностима за прилагођавање и живот у друштвеној заједници по изласку из затвора (Кнежић, 2001: 105).

Као што истиче Кнежић (2001: 106) без обзира на околности остваривања, задаци формалног образовања са становишта ресоцијализације осуђеника су разноврсни по свом карактеру и функцији и усмерени су ка стицању знања, формирању или промени вредности и ставова, учењу вештина, навика и система друштвених вредности.

Образовање и образовни задаци односе се заправо на различите аспекте личности и зато се остварују преко различитих подручја знања и различитих садржаја. Образовни процес производи вишеструке позитивне ефекте не само у погледу подизања образовног нивоа, већ и на нивоу целокупне личности и њеног понашања (Кнежић, 2001: 106).

Мерење ефективности образовног процеса, с тога, не може бити ограничено само на потврду да ли је неко осуђено лице стекло званичну диплому или стручну верификацију за одређени занат, или на очекивања да ће наредни завршетак основношколског образовања или стицање квалификованости, само по себи, бити довољан гарант успешне ресоцијализације. Не треба занемарити и друге позитивне промене у личности и понашању осуђених, а које настају као последица укључености у поменуте процесе. Ту се пре свега мисли на позитивне промене у самореализацији и доживљавању себе, промене у понашању у погледу поштовања и испуњавања обавеза, развоју самопоштовања због чињенице да је раније пропуштено образовање ипак успешно надокнађено и др.

Постављајући полазне основе истраживања на овај начин, чинило се разумним, не очекивати да је образовни процес један свемогући процес који ће у потпуности трансформисати личност и понашање осуђеника ка бољем. Није реално ни очекивати да ће сама укљученост осуђеника у образовним процесима довести узрочно и до редукције ризика рецидивизма. Оно што се чинило реалним, јесу очекивања да ће учешће осуђеника у поменутим процесима утицати на редукцију ризика рецидивизма у смислу смањења скорга ризика, али не и промене нивоа ризика (с обзиром да бодовни распон од једног нивоа до наредног нивоа износи 40 бодова), али да ће доћи до извесних позитивних промена у понашању осуђених (означених кроз учесталије награђивање, ређе дисциплинско кажњавање, или промене у ставовима, начину размишљања и др.).

1.2. Значај истраживања

У нашој земљи су ретка истраживања која су у фокусу интересовања имала изучавање утицаја образовног процеса-основношколског образовања и професионалног оспособљавања осуђених лица на ризик рецидивизма.

Осим спорадичних истраживања везаних за процес образовања у затворским установама, проблеме који прате овај процес као и указивање на постојање великог броја осуђених са образовним потребама (Кнежић, 2001; Јованић, 2008) не постоје систематска истраживања која дају валидне податке о утицају који ови процеси остварују на редукцију ризика рецидивизма и постизање позитивних промена у понашању осуђених. Страна литература указује на постојање систематских истраживања на ову тему, која дају обиље резултата о позитивном утицају ових процеса третмана на каснији ризик рецидивизма, али и укупно понашање на слободи (Davis, Bozick, Steel, et al, 2013; Cronin, 2011; Steurer & Smith, 2003; Hull, Forrester et al, 2000; Riply, 1993).

Истраживање повезаности и утицаја ових процеса на нашим просторима, чини се значајним из више разлога. На првом месту, такво истраживање би систематизовало знања о структури, врсти и облицима образовних и професионалних програма који се користе у нашим затворима, идентификовало њихове недостатке, али и проблеме који стоје на путу реализације ових садржаја.

Са друге стране, такво истраживање дало би ваљане податке о степену образовних и професионалних потреба осуђених лица, али и приказало колики су ефекти образовних и професионалних програма који се спроводе на редукцију ризика рецидивизма и на позитивне промене у понашању.

На тај начин, подаци који би били прикупљени, могли би да послуже за процену и одлучивање о неким будућим програмима образовања осуђених лица у затворским условима и представљали би смернице у ком правцу неки нови образовни, професионални и едукативни садржаји треба да иду, како би реинтеграција осуђеника била што успешнија.

1.3. Предмет истраживања

Предмет истраживања докторске дисертације усмерен је ка проучавању утицаја образовног процеса на редукују ризика рецидивизма и на постизање позитивних промена у понашању осуђених.

Процес *основношколског образовања* операционализован је као процес стицања знања, вештина и навика, кроз накнадно основношколско образовање (стицање функционалне писмености) (Јованић, 2010).

Процес *професионалног оспособљавања* операционализован је као процес стицања квалификација, доквалификација и/или преквалификација кроз средње стручно образовање осуђених (обука и оспособљавање за одређено занимање) (Кнежић & Савић, 2012).

Теоријски предмет истраживања докторске дисертације усмерен је ка систематизацији знања о значају образовних процеса, односно основношколског образовања и професионалног оспособљавања осуђених у процесу третмана, потребама за његовим реализовањем, али и утврђивању утицаја који овај процес остварује на редукују ризика рецидивизма као и на постизање позитивних промена у понашању осуђених.

1.4. Циљ и задаци истраживања

Како би се обухватније сагледала повезаност и утицај процеса основношколског образовања и професионалног оспособљавања на редукују ризика рецидивизма и постизање позитивних промена у понашању осуђених, издвајају се следећи циљеви и задаци:

1. Утврђивање разлика у нивоу ризика од рецидивизма код осуђених у зависности од укључености у процес основношколског образовања;

2. Утврђивање разлика у нивоу ризика од рецидивизма код осуђених у зависности од укључености у процес професионалног оспособљавања;
3. Утврђивање директних и индиректних веза између образовног нивоа и ризика од рецидивизма;
4. Утврђивање директних и индиректних веза између укључености у образовне процесе и ризика од рецидивизма;
5. Утврђивање директних и индиректних веза и утицаја образовних процеса на постизање позитивних промена у понашању осуђених;

Задаци истраживања усмерени су ка:

1. Сагледавању образовне структуре осуђених (ниво основношколског образовања);
2. Сагледавању структуре осуђених на основу професионалне оспособљености (обуке и квалификованости за одређено занимање);
3. Процени учешћа осуђених код којих постоје образовне потребе у образовним процесима;
4. Процени учешћа осуђених, код којих постоји потреба за професионалним оспособљавањем, у процесу стицања квалификација;
5. Примени специјализованих инструмената у циљу утврђивања разлика у нивоу ризика од рецидивизма у зависности од учешћа осуђених у процесима стицања основношколског образовања и стручних квалификација;
6. Процени модификације понашања осуђених са образовним потребама током пеналне рехабилитације и утврђивање разлика у зависности од учешћа осуђених у процесима стицања основношколског образовања и стручних квалификација.

1.5. Хипотезе

Општа претпоставка да образовни процес утиче на редукцију ризика рецидивизма и постизање позитивних промена у понашању, изражена је кроз наредне, полазне хипотезе.

Хипотеза 1:

Укљученост осуђених у процес основношколског образовања утиче на редукцију ризика рецидивизма;

Хипотеза 2:

Укљученост осуђених у процес стицања стручних квалификација утиче на редукцију ризика рецидивизма;

Хипотеза 3:

Укљученост осуђених у процесе образовања и професионалног оспособљавања повезана је са позитивним променама у својствима и понашању осуђених током извршења казне затвора;

1.6. Методе истраживања-узорак истраживања

Истраживање у циљу прикупљања емпиријских података обављено је у Казнено-поправном заводу затвореног типа у Сремској Митровици током јуна месеца 2015. године.

Узорак испитиване популације чине пунолетна осуђена лица, мушког пола, која су правоснажно осуђена и упућена на извршење затворске казне у Казнено-поправни завод Сремска Митровица, а која испуњавају критеријуме неопходне за истраживање у погледу образовног нивоа, тј. постојања образовних потреба и не/укључености у образовне процесе, као и критеријума-дужине изречене казне. Наиме, један од критеријума приликом одабира адекватног узорка испитиване популације, био је и тај да су учесници осуђени на затворску казну која је дужа од три године.

Постављање поменутог критеријума чинило се оправданим управо због чињенице да се за процену, у Пријемном одељењу према осуђеним, чија дужина казне прелази три године, употребљава Упитник за процену ризика и потреба који је садржајнији и обимнији од Упитника који се користи за процену ризика и потреба осуђених на казну затвора до и на три године. Управо поменута садржајност Упитника омогућила је прикупљање адекватних података о промени скора ризика рецидивизма и постигнутим променама у понашању осуђених.

У Казнено-поправном заводу Сремска Митровица у тренутку истраживања се на извршењу затворске казне налазило око 2.000 осуђених. Увидом у документацију поменутог казнено-поправног завода, дошло се до податка да је 1.500 осуђеника осуђено на затворску казну од три и више година, од чега преко 400 осуђеника има изречену казну на тачно три године. Према овој категорији, а на основу Директиве Министарства правде и државне управе, која прописује употребу Упитника за процену ризика и потреба осуђених, примењује се краћа форма Упитника за осуђене до три године, укључујући и казну у трајању од тачно три године.

Врло битан податак који је добијен увидом у документацију, произилази из чињенице да одређени број досијеа и Упитника осуђених лица који су одабрани за анализу, на основу критеријума-дужине казне од преко три године, ипак није могао бити уврштен због тога што је затворска казна преко три године добијена обједињавањем најмање две или више накнадно изречених затворских казни.

У пракси је то најчешће означавало да је осуђенику првом пресудом изречена затворска казна од годину дана или дужа, на чије је извршење осуђеник дошао у Казнено поправни завод, али да се у току извршења затворске казне, према осуђеном

водио још један кривични поступак за неко друго кривично дело, чиме му је изречена још једна затворска казна у одређеном трајању, а која сабирањем, доносно обједињавањем са претходно изреченом прелази дужину од три године.

Такође, у том случају, осуђеницима је након доласка у затворску установу рађена процена ризика и потреба Упитником који се примењује за осуђене до три године, а при томе, продужењем казне (тј. сабирањем казне изречене новим кривичним поступком са претходно изреченом казном) није рађена нова процена ризика и потреба, односно, није кориштен Упитник за процену ризика и потреба осуђених на казну преко три године.

Примењујући поменуте критеријуме дошло се до узорка који чини 120 досијеа и Упитника осуђеничке испитиване популације који испуњавају задате критеријуме.

Као што је и предвиђено почетним планом емпиријског истраживања, из одабраног узорка формиране су две групе и то:

О - Образовна група:

Образовна група-осуђени који имају образовне потребе-потребе за основношколским образовањем и осуђеници који имају потребе за професионалном обуком, а који су укључени у поменуте образовне процесе у казнено-поправној установи;

К - Контролна група:

Контролна група-осуђени који имају образовне потребе-потребе за основношколским образовањем и професионалном обуком, а који из неког разлога, нису укључени у поменуте процесе у казнено-поправној установи;

1.7. Варијабле истраживања

У истраживању су као *зависне-посматране* варијабле одређени ризик рецидивизма и позитивне промене у понашању осуђених које су сагледаване кроз промене у сфери:

- Ставова осуђеног према кривичном делу;
- Стручној спреми и односу према образовању и стручној обуци;

- Односа према раду и запошљавању;
- Располагања новцем и приходима;
- Животног стила и социјалних контаката;
- Понашања према другима;
- Начина размишљања;
- Рекласификације/рекатегоризације;
- Добијених погодности/награђиваности;
- Дисциплинског кажњавања;
- Успешности едукативног процеса;
- Укупног скорa ризика II;
- Категоризације нивоа укупног скорa ризика II.

Као *независне варијабле* сагледаване су карактеристике осуђених из сфере демографских, социолошких и криминолошко/пенолошких карактеристика, као што су:

- Старост;
- Тренутна ситуација са запослењем, непосредно пре доласка на извршење затворске казне;
- Стручна спрема-постојање вештина;
- Злоупотреба дрога;
- Врста извршеног кривичног дела;
- Дужина изречене казне;
- Примарна класификација-распоређеност;
- Ранија осуђиваности-легални рецидивизам;
- Ранији боравци у затвору-пенолошки рецидивизам;
- Укљученост у процес основно-школског образовања;
- Укљученост у процес професионалног оспособљавања;
- Укупни скор ризика I;
- Категоризација нивоа укупног скорa I;
- Категоризација процене вероватноће понављања кривичног дела I;

- Категоризација процене степена ризика I;
- Условни отпуст.

1.8. Инструменти истраживања

За процену потреба и ризика кориштен је инструмент Упитник за процену ризика, потреба и капацитета осуђених на затворску казну преко три године, који представља прилагођену верзију стандардизованог инструмента *OASys (Offender Assessment System)* (Home Office, 2002).

OASys (Offender Assessment System) структуриран је да помогне стручном затворском особљу да процене колика је вероватноћа да ће осуђени рецидивирати, али и колики је ризик од повреда које осуђеник може да нанесе себи, друштвеној заједници и законским нормама (Home Office, 2002).

OASys идентификује и класификује потребе осуђеника (нпр. за образовањем, стручном обуком, смештајем, здравствене потребе, односе и животни стил) али и помаже да се креирају адекватни планови будућег третмана у циљу задовољења потреба и смањења вероватноће од рецидива.

Настао је у оквиру пробационог сервиса на простору Енглеске и Велса средином осамдесетих година прошлог века, када је један од службеника осмислио скалу за процену ризика. Међутим, као што је често случај, дешавања у САД су претходила дешавањима у Великој Британији. Од раних осамдесетих година у САД, скале процене су се све више користиле у пробационом раду и делом су резултат развоја интензивних пробационих програма који су имали за циљ да се баве преступницима који би иначе били затворени. Претпоставило се да ће Скале процене да подстакну бољу идентификацију, чиме би се побољшало пружање услуга и помоћи, као и да ће довести до уједначења стандарда поступања на ширем подручју, чиме би се на крају, довело до ефикаснијег кориштења оскудних ресурса (Mair, Burke, & Taylor, 2006).

Класификација и третман осуђених у односу на ризик и потребе, данас је значајан аспект рада са осуђеним у пенолошкој пракси. Инструменти процене ризика и потреба

осуђених, који чине саставни део свих развијених, савремених интервенција у подручју правосуђа у земљама западне Европе, Сједињених Америчких Држава, Аустралије и Новог Зеланда, има и темељан циљ, одређен кроз предикцију рецидивизма (Ricijaš, 2010).

OASys омогућава стручним службама да донесу адекватне одлуке у погледу процене преступникових потреба, ризика али и најпогоднијих акција и третмана поступања, усмеравајући осуђеног ка најбољим облицима интервенције (National Probation Service, Home Office, 2002).

Оно што *OASys*-систем процене преступника издваја од осталих система процене јесте то што он испуњава шест основних принципа ефективне интервенције кроз: идентификацију/циљање преступника са високим и средњим нивоом ризика, циља криминогене потребе, користи одговарајуће методе лечења/програма третмана, одржава интегритет програма поступања, усмерава одговорност и заснован је на сарадњи са службама из друштвене заједнице (Howard, Clark, & Garnham, 2006).

О валидности *OASys* sistema, говоре бројни документовани и емпиријски потврђени налази:

- Он нуди структурисан "формат" за процену у пракси, али и промовише доследност између процена; Његова употреба повезана је са побољшањима у квалитету сродних области праксе (Roberts & Robinson, 1998, према Robinson, 2003);

- Инструмент процене ризика и потреба, на основу свог утемељења у научним доказима, постао је значајно средство које доприноси кредибилитету процена (Kemshall, 1998, према Robinson, 2003);

- Доказано је да је валидан у предвиђању ризика од рецидива (Raynor, et al, 2000, према Robinson, 2003);

- Користан је и за информисање о одлуци и /или врсти интензитета надзора и њеној примерности индивидуалним карактеристикама преступника (Robinson, 2003);

Министарство правде и државне управе Републике Србије је Директивом (којом се уређује начин рада службеника третмана у Заводима, процедуре у раду и изгледу и садржају докумената током утврђивања, спровођења и измене програма поступања са лицима осуђеним за кривична дела) у фебруару 2013. године, дефинисао сврху, правни оквир и процедуру за примену *Упитника за процену ризика и потреба* у казнено-

поправним заводима у Републици Србији. На тај начин, прилагођена верзија *OASys* система уведена је у практичну примену на нашим просторима.

Упитник за процену ризика представља основ за рад службеника за третман али и основ свих даљих активности према осуђеном. Он омогућава свеобухватну анализу психолошког, педагошког, криминолошког и социјалног функционисања осуђеног, која се врши у циљу процене ризика, капацитета за промене и специфичних потреба осуђеног.

Упитник за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног, која се користи у нашим затворским установама, садржи четрнаест одељака који дају свеобухватне податке о: кривичном делу, криминалном досијеу, ставу осуђеног према кривичном делу, условима становања осуђеног, породичним и брачним односима, образовању и обуци, односу према раду и запошљавању, располагањем приходима, животном стилу и социјалним контактима, злоупотреби алкохола, дрога, психолошким факторима, понашању према другима и начину размишљања.

Комплетан Упитник за процену ризика, капацитета и потреба осуђених на затворску казну преко три године, биће дат као прилог на крају рада, док ће у наредном делу бити представљени они одељци из Упитника који су у кориштени у емпиријском истраживању.

Општи подаци о годинама старости, извршеном кривичном делу и дужини изречене затворске казне, добијени су на основу анализе личних досијеа осуђеника и из општих информација који се налазе у Упитнику за процену ризика, капацитета и потреба осуђених, а податак о условном отпусту, на основу не/постојања приложених молби осуђеника за условни отпуст и одговору надлежене стручне службеи /или суда о прихватању или одбијању истог.

Из *Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног*, кориштени су следећи одељци:

СТАВ ОСУЂЕНОГ ПРЕМА КРИВИЧНОМ ДЕЛУ (одељак бр.3.)

Питања у овом одељку односе се на утврђивање става осуђеног према извршеном кривичном делу, а могући одговори, означени су и скоровани (уз напомену да је посебна пажња посвећена уједначавању скоровања на тај начин да повећање редног броја уједно очитава и степен негативнијег става, или другим речима, већи редни број означава и већи број бодова у укупном скору) од позитивног-прихватања који је означен са нулом, преко проблематичног става означеног скором један, до изражено негативног става-врло проблематичног означеног са скором два (0=Непроблематичан, 1=Проблематичан, 2=Врло проблематичан).

- Варијабла под редним бројем 4. означено је наредно питање (3.1.): **Прихвата / Одбија одговорност за своје кривично дело?** (Колико одговорности учинилац признаје за кривично дело. Да ли пориче да је учинио кривично дело, окривљује друге, минимализује размере кривичног дела). (0 1 2)
- Варијабла под редним број 5. представља питање (3.2.): **Разуме мотиве свог кривичног дела?** (Да ли је учинилац свестан фактора који су довели до кривичног дела? (0 1 2)
- Као варијабла под редним број 6. означено је питање (3.3.): **Свест о жртви ?** (Да ли учинилац признаје штету коју је учинио жртви? Да ли показује жаљење или жељу да се искупи?) (0 1 2)
- Варијабла под редним број 7. представља питање (3.4.): **Став према казни и законском поступку?** (Да ли учинилац своју казну сматра поштеном? Да ли судски поступак сматра поштеним и прихватљивим?) (0 1 2)
- Варијабла под редним бројем 8. представља питање (3.5.): **Какав је став учиниоца према ауторитетима?** (Да ли признаје органе власти и сарађује са њима?) (0 1 2)
- Варијабла под редним бројем 9. представља питање (3.6.): **Став према затворском особљу?** (Прошло искуство са са особљем ако постоји. Како учинилац гледа на особље-

благодоклоно или неблагодоклоно? Колика је вероватноћа да ће сарађивати са особљем?) (0 1 2)

• Варијабла под редним бројем 10. представља питање (3.7.): **Мотивација да се суочи са кривично кажњивим понашањем?** (Степен до ког је учинилац спреман да увиди да треба да се понаша другачије у будућности и колико је вољан да се ангажује и истраје у примени средстава која ће му помоћи да се промени. Како је реаговао на ранији корективни рад везан за учињено кривично дело?) (0 1 2)

• Варијабла под редним бројем 11. представља питање (3.8.): **Став према криминалу?** (Да ли учинилац показује став којим генерално прихвата криминално понашање. Да ли верује да ће свако учинити кривично дело ако има прилику?) (0 1 2)

• Варијабла под редним бројем 12. представља питање (3.9.): **Став према заједници/ друштву?** (Да ли учинилац признаје права других, прихвата неопходност наметања граница личним слободама. Да ли изражава жељу / спремност да буде део заједнице?) (0 1 2)

• Варијабла под редним бројем 13. представља питање (3.10.): **Став учиниоца према себи?** (Како види себе, да ли има самопоуздања, на чему је оно засновано?) (0 1 2)

ОБРАЗОВАЊЕ И ОБУКА

Наредни одељак из *Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног* који је употребљен у емпиријском истраживању односи се на образовање и обуку (одељак број 6.). Прикупљани су одговори на три питања која се односе на похађање школе, стручну спремност и став осуђеног према образовању/обуци.

• Варијабла под редним бројем 14. представља питање (6.1.): **Похађање школе?** (Напустио школовање пре завршетка обавезног образовања, бежао из школе или није похађао наставу, избачен, суспендован или искључен?).

Скоровање је означено као: 0=Непроблематично; 1=Проблематично; 2=Врло проблематично.

- Варијабла под редним бројем 15. представља питање (6.2.): **Стручна спрема (верификована или на нивоу усвојених вештина?** (Матура, занат, уме да обавља послове?). Не /Да

Одговор не-нема стручну спрему или вештине означен је скором два (2), док је потврдан одговор, да-има стручну спрему или вештине означен скором нула (0).

ОДНОС ПРЕМА РАДУ И ЗАПОШЉАВАЊЕ

Представља наредни одељак (бр.7.) из кога су прикупљани одговори на питања везана за запослење непосредно пре доласка осуђеника у затворску установу, затим одговори на питања везана за интерперсоналне односе осуђеника са осталим запосленим, али и његови ставови према запослењу и радном ангажовању током извршења затворске казне.

- Варијабла број 17. представља питање (7.1.): **Тренутна ситуација са запослењем**, а понуђени одговори скоровани су као: 1=У сталном радном односу, власник фирме; 2=Запослен на одређено време; 3=Привремено/необавезно запослен; 4=Обухваћен социјалним програмом; 5=На редовном школовању; 6=Регистрован као незапослен; 7=Незапослен; 8=Никада није био запослен; 9=У пензији; и скором 10=Неподобан за запошљавање.

- Варијабла број 18. представља питање (7.4.): **Односи на послу?** (Проблеми на послу са другим радницима и/или послодавцем/службеним властима. Ниво сарадње и интеграције у друштвену структуру, случајеви свађа или неслагања, проблеми који су довели до напуштања посла?)
Скоровање је назначено као: 0=Непроблематично, 1=Проблематично и 2=Врло проблематично.

- Варијабла број 19. представља питање (7.5.): **Став према запослењу?** (Степен задовољства запослењем, мотивација да се нађе посао, задовољство платом, степен присуства на послу, залагање на послу?)
Скоровање је назначено као: 0=Непроблематично, 1=Проблематично и 2=Врло проблематично.

- Варијабла број 20. представља питање (7.6.): **Став према радном ангажовању током извршења казне.**

Понуђени одговори на питање скоровани су на следећи начин: 0=Прихватање било ког рада; 1=Селективност у прихватању рада; и са бројем 2=Неприхватање.

РАСПОЛАГАЊЕ НОВЦЕМ И ПРИХОДИМА

Наредни одељак из којег су прикупљани одговори на питања, односи се на начин на који осуђени располаже новцем и приходима (одељак број 8.), односно, који је извор његове зараде и да ли се ослања на породицу.

Одговори у оба питања из овог одељка подједнако су означени као: 0=Непроблематично; 1=Проблематично и 2=Врло проблематично.

- Варијабла број 21. представља питање (8.2.): **Илегалана зарада је извор прихода?** (0 1 2)
- Варијабла број 22. је питање (8.3.): **Претерано ослањање на породицу/пријатеље/друге?** (0 1 2)

ЖИВОТНИ СТИЛ И СОЦИЈАЛНИ КОНТАКТИ

Из одељка животни стил и социјални контакти прикупљани су одговори на четири питања која ће бити приказана, а скоровање је у овом одељку, за сва питања, означено са: 0=Непроблематичан; 1=Проблематичан; 2=Врло проблематичан.

- Варијабла број 23. је питање (9.1.): **Друштвена изолованост ?** (Нема блиске пријатеље ни другове, нередовно комуницира са другима, усамљеник?). (0 1 2)

- Варијабла број 24. је питање (9.2.): **Интеграција у заједницу?** (Везаност за појединца, групу или учешће у организованим активностима које нису везане за чињење кривичних дела, укључујући и затвор, нпр. спортски клубови, црквене групе и др.). (0 1 2)
- Варијабла број 25. је питање (9.3.): **Како се учинилац односи према другим затвореницима?** (0 1 2)
- Варијабла број 26. је питање (9.5.): **Лако пада под утицај криминалаца са којима се дружи?** (Питање важи и за затвор. Да ли је већину кривичних дела учинио са другима? Да ли други утичу на његово чињење кривичних дела?) (0 1 2)

ЗЛОУПОТРЕБА ДРОГА И АЛКОХОЛА

Из поглавља које се односи на злоупотребу дрога и алкохола, за истраживачке сврхе, употребљено је само питање које се односи на податак да ли је осуђеник зависник од психоактивних супстанци.

- Варијабла број 27. је питање (11.): **Да ли осуђеник злоупотребљава дрогу?** Негативан одговор, да осуђеник не злоупотребљава дрогу скорован је са нулом ($H_e=0$), док је потврдан одговор, да-осуђеник злоупотребљава дрогу, скорован са један ($D_a=1$).

ПОНАШАЊЕ ПРЕМА ДРУГИМА

Из одељка понашање осуђеника према другима (одељак број 13.) анализирани су одговори на три питања. Скоровање је означено као: 0=Одговарајући степен сналажења; 1=Проблематично; и 2=Врло проблематично.

- Варијабла број 28. је питање (13.1.): **Степен сналажења у односу према другима?** (Да ли је сналажење у друштву/односу према другима адекватно, тј. у односу на животне околности учиниоца кривичног дела и нормалне околности?) (0 1 2)

- Варијабла број 29. је питање (13.2.): **Непријатељски став?** (Како учинилац кривичног дела гледа на свет-да ли показује непријатељство према појединцима или групама? Да ли је сумњичав према другима, склон да верује најгоре и неспреман да верује другима?)

Скоровање је означено са: 0=Нема непријатељски став; 1=Проблематичан; 2=Врло проблематичан. (0 1 2)

- Варијабла број 30. је питање (13.3.): **Агресивно понашање?** (Да ли учинилац кривичног дела показује агресивност према другима, да ли се служи насиљем или претњама да би разрешио конфликт с другима? Нпр. насиље у породици?)

Скоровање је означено са: 0=Нема агресивно понашање; 1=Проблематично; 2=Врло проблематично.

НАЧИН РАЗМИШЉАЊА

Начин размишљања починиоца кривичног дела је наредни одељак (број 14.) из ког су анализирани одговори за емпиријске потребе истраживања. Према приложеном образложењу из Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног, у овом одељку, одговори треба да буду засновани на општем утиску о начину размишљања учиниоца кривичног дела.

Понуђени одговори скоровани су на следећи начин: 1=Проблематичан; 2=Врло проблематичан.

- Варијабла број 31. је питање (14.1.): **Способност уочавања проблема?** (Да ли је учинилац кривичног дела свестан проблема у свом животу?). При чему је са 0=Означена добра способност уочавања проблема. (0 1 2)

- Варијабла број 32. је питање (14.2.): **Способност решавања проблема?** (Приступ решавању проблема, да ли је нелогичан, користи неодговарајуће стратегије, не признаје допринос других. Да ли је у стању да размишља флексибилно?) При чему је са 0=Означена добра способност решавања проблема. (0 1 2)

- Варијабла број 33. је питање (14.3.): **Свест и последицама?**

(Да ли је учинилац кривичног дела свестан да криминални поступци узрокују негативне последице? Да ли је у стању да их схвати?) При чему је са 0=Означена развијена свест о последицама. (0 1 2)

• Варијабла број 34. је питање (14.4.): **Постизање циљева?** (Да ли учинилац кривичних дела успјева да постави циљеве у свим подручјима свог живота, да ли су они реални и добро планирани? Да ли је мотивисан да оствари циљеве, има ли примера случајева да је постигао циљеве?) При чему је са 0=Означена способност да постави и оствари циљеве. (0 1 2)

• Варијабла број 35. је питање (14.5.): **Разуме друге/гледишта других људи?** (Неспособност исправног тумачења друштвених ситуација или стварања односа са вршњацима и службеним лицима. Не показује разумевање према другима?). При чему је са 0=Означена способност да разуме друге. (0 1 2)

• Варијабла број 36. је питање (14.6.): **Импулсивност?** (Да ли више воли да нешто учини него да то испланира, да доноси одлуке због којих после жали?). При чему је са 0=Означено да осуђеник планира поступке и способан је да одлаже своје потребе. (0 1 2)

КОНАЧНА ПРОЦЕНА

Наредни одељак из кога су анализирани подаци узорка испитиване популације представља коначан збир скорова сваког појединачног одељка из Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђених. Укупни скор сваког појединачног одељка је уједно и једна варијабла, при чему скорови нису класификовани у категорије, већ појединачно уписивани.

- Варијабла број 37. је укупан скор одељка - *Кривични досије осуђеног.*
- Варијабла број 38. је укупан скор одељка - *Криминални досије осуђеног.*
- Варијабла број 39. је укупан скор одељка - *Став осуђеног.*
- Варијабла број 40. је укупан скор одељка - *Услови становања осуђеног.*
- Варијабла број 41. је укупан скор одељка - *Породични и брачни односи осуђеног.*

- Варијабла број 42. је укупни скор одељка - *Образовање и обука осуђеног.*
- Варијабла број 43. је укупни скор одељка - *Однос према раду и упошљавање осуђеног.*
- Варијабла број 44. је укупни скор одељка- *Располагање новцем и приходима.*
- Варијабла број 45. је укупни скор одељка- *Животни стил и социјални контакти.*
- Варијабла број 46. је укупни скор одељка - *Злоупотреба алкохола.*
- Варијабла број 47. је укупни скор одељка - *Злоупотреба дроге.*
- Варијабла број 48. је укупни скор одељка - *Психолошки фактори.*
- Варијабла број 49. је укупни скор одељка - *Понашање према другима.*
- Варијабла број 50. је укупни скор одељка - *Начин размишљања осуђеног.*
- Варијабла број 51. представља укупан скор свих напред наведених одељака, који је означен нумерички.
- Варијабла број 52. представља категоризацију претходног укупног скорa (односно збира) свих одељака, а категорије су означене са: 0=Низак (0-39); 1=Средњи (40-80); 2=Висок (81-120); 3=Врло висок (преко 120).
- Варијабла број 53. представља *процену вероватноће понављања кривичног дела* која је категорисана као: ниска-од нула до седам бодова (0-7); средња-од осам до четрнаест бодова (8-14), и висока од петнаест до двадесет осам бодова (15-28).
- Варијабла број 54. представља *процену степена ризика* који је категорисан као: низак-који обухвата скор од нула до седам бодова (0-7); средњи-који обухвата скор од осам до тринаест бодова (8-14); и висок који обухвата скор од четрнаест до двадесет шест бодова (14-26).
- Варијабла број 55. представља податак о *школској спреми осуђеника*, односно податак о нивоу образовања пре доласка у затвор. Одговори су категорисани и нумерисани као:
  - 0=Завршена средња стручна школа (III и/или IV степен);
  - 1=Непотпуна/ недовршена средња школа;
  - 2=Завршена основна школа;
  - 3=Непотпуна/ незавршена основна школа;

4=Завршена виша школа/ факултет;

5=Без школе.

- Варијабла број 56. представља податак о *претходној осуђиваности* испитаника, који је означен као:

0=Није раније осуђиван;

1=Раније је осуђиван.

- Варијабла број 57. представља податак о *ранијим боравцима осуђеника у затвору*, који је означен као:

0=Није раније био у затвору;

1=Јесте раније био у затвору.

- Варијабла број 58. представља *примарну класификацију*, односно, примарно одељење у које је осуђени, након примарне процене у пријемном одељењу распоређен. Код ове варијабла уписивано је одељење, без категорисања (нпр. Б1, Б2, В1, В2 и др.).

- Варијабла број 59. представља податак о додељеним *погодностима* осуђенику, односно о награђиваности. Није прикупљан податак о броју погодности ни о врсти додељених погодности, већ се важним учинио податак да ли јесте или није осуђено лице добило погодности. Одговори су категорисани и скоровани као: 0= Да, јесте добијао погодности; и са 1=Не, није добијао погодности.

У истраживању је као индикатор позитивних промена у понашању осуђених поматрана награђиваности, односно добијене погодности.

- Варијабла број 60. представља податак о *дисциплинском кажњавању* осуђеника. Као и у случају претходне варијабле, и овде је анализиран податак да ли је осуђено лице дисциплински кажњавано или није, док анализа врсте и броја дисциплинских казни није рађена. Одговори су означени и скоровани са: 0=Није дисциплински кажњаван; 1=Јесте дисциплински кажњаван.

У истраживању су као индикатори негативних промена у понашању прикупљани подаци о досциплинском кажњавању осуђеника. Уколико је осуђеник дисциплински кажњаван, бележене су негативне промене у понашању.

- Варијабла број 61. представља варијаблу *укључености у основношколско образовање у казнено-поправном заводу*, а подаци су означени и категорисани као:

0=Није укључен, не постоји потреба;

1=Укључен је, постоји потреба;

2=Није укључен, постоји потреба.

- Варијабла број 62. представља варијаблу *укључености у професионално оспособљавање (стручну обуку) у казнено-поправном заводу*, а подаци су означени и категорисани као:

0=Није укључен, не постоји потреба;

1=Јесте укључен, постоји потреба;

2=Није укључен, постоји потреба;

3=Није укључен, постоји потреба и за основно-школским образовањем и за професионалном обуком;

4=Није укључен, иде у основну школу;

- Варијабла број 63. представља податак о *реклаификацији осуђеника из једног облика третмана у други*. Одговори су категорисани и нумерисани као:

0=Рекласификован је на боље (бољи/повољнији третман);

1=Остао је иста категорија, нема промена;

2=Рекласификован у лошију категорију (односно строжији облик третмана).

- Варијабла број 64. представља *успешност образовног процеса*, који је означен и категорисан као:

0=Успешно је завршена основна школа/обука за занат;

1=Није укључен, нема образовних потреба;

2=Образовни процес је у току, још није завршен;

3=Није завршен, прекинут је/проблематичан;

4=Није ни био укључен иако има образовне потребе.

- Варијабла број 65. представља *укупни скор 2-нумерички*, који је добијен приликом поновне процене у случајевима када је рађена ревизија Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног. У случајевима када није рађена ревизија Упитника

(*напомена*: ревизија Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног је обавезна у случајевима када су присутне одређене промене, на боље или на горе, нпр. у случајевима рекласификације, затим промене понашања, прекида радног односа због тешког дисциплинског преступа и др., а ревизија се ради или допуном првог Упитника поглављима и новим скоровањем где су забележене промене или поновним попуњавањем целог Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђеног) као други скор узиман је податак из првог Упитника о укупном скору, што значи да није било промена на горе или на боље.

- Варијабла број 66. представља категоризацију укупног скорa бр.2. који је означен као: 0=Низак (0-39); 1=Средњи (40-80); 2=Висок (81-120); 3=Врло висок (121 и више).

- Варијабла број 67. означена је као *промена бр.1-која се односи на залагање током обуке* или у току рада, на основу чега је осуђени добио одређене погодности. Понуђени одговори односно промене су означена као:

0=Нема никаквих промена;

7= Залагао се током обуке, или на раду/ добио је неку погодност;

70=Није се залагао, направио је дисциплински преступ, искључен из обуке/рада.

Приликом категоризације водило се рачуна, као и у претходним варијаблама, да позитиван став буде означен мањим бројем, тј. скором, док свако погоршање тј. промена на горе буде обиљежено и већим бројем, тј. скором.

- Варијабла број 68. означена је као *промена бр.2.-односи се на промене у понашању (одељак бр.13.)*, које су категорисане као:

0=Нема никаквих промена;

13=Позитивна промена-на боље (смањено скор) у одељку понашање према другима;

130=Негативна промена-на горе (повећао скор) у одељку понашање са другима.

- Варијабла број 69. означена је као *промена бр.3.-која се односи на промене у категорији злоупотреба дрога* (одељак бр.11.). Промене су нумерисане и категорисане као:

0=Није било никаквих промена;

111=Промена на горе (повећао скор)-направио тежи дисциплински преступ, злоупотребљавао дрогу/кријумчарио/трговао дрогом.

• Варијабла број 70. представља *промену број 4. која се односи на став осуђеног* (одељак број. 3.), а одговори тј. промене су категорисане као:

0=Нема никаквих промена;

3=Позитивне промене-на боље (смањен скор) у одељку ставови осуђеног;

30=Негативне промене-на горе (повећан скор) у одељку ставови осуђеног.

• Варијабла број 71. представља *промену број 5. која се односи на промене у одељку располагање новцем и приходима* (одељак бр.8.), а одговори тј. промене су категорисане као:

0=Нема никаквих промена;

8=Позитивне промене-на боље (смањен скор) у одељку располагање новцем и приходима;

80=Негативне промене-на горе (повећан скор) у одељку располагање новцем и приходима.

• Варијабла број 72. представља *промену број 6. која се односи на промене у одељку животни стил и социјални контакти* (одељак број 9.), а одговори тј. промене су категорисане као:

0=Нема никаквих промена;

9=Позитивне промене-на боље (смањен скор) у одељку животни стил и социјални контакти;

90=Негативне промене-на горе (повећан скор)у одељку животни стил и социјални контакти.

• Варијабла број 73. представља *промену број 7. која се односи на промене у одељку начин размишљања* (одељак број 14), а одговори тј. промене су категорисане као:

0=Нема никаквих промена;

14=Позитивне промене-на боље (смањен скор) у одељку начин размишљања;

140=Негативне промене-на горе (повећан скор) у одељку начин размишљања.

• Варијабла број 74. означава *условни отпуст*, односно податак о условном отпусту, молби осуђеног за условно отпуштање и одговору надлежних служби/суда поводом исте. Одговори су нумерисани и категорисани као:

0=Нема формални услов, писао молбу;

1=Надлежне службе не подржавају молбу, одбијена молба;

2=Ресоцијализација је у току-став стручне службе;

3=Позитивно мишљење о молби за условно отпуштање;

4=Нема података о молби за условни отпуст.

1.9. Поступак истраживања

Поступак истраживања утицаја образовног процеса којим је означен процес основно-школског образовања и професионалног оспособљавања осуђених лица, извршен је управо кроз процену нивоа ризика од рецидивизма и промену понашања осуђених и то:

1. Почетним мерењем нивоа ризика осуђених који имају образовне потребе (потребе за основно-школским образовањем потребе и потребе за професионалним оспособљавањем), а укључени су у образовни процес;

2. Накнадним мерењем нивоа ризика, тј. након завршеног процеса основно-школског образовања и процеса професионалног оспособљавања (анализом нивоа ризика и скорова на скали јачине ризика) осуђених који су учествовали у основно-школским и програмима стручног оспособљавања;

3. Почетним мерењем нивоа ризика рецидивизма код осуђених који имају образовне потребе, а нису укључени у образовни процес;

4. Поновним мерењем нивоа ризика рецидивизма код исте категорије испитиване популације, након одређеног временског периода (приликом рекласификације или у случају предлога за условни отпуст);

5. Анализом индикатора позитивних промена у понашању насталих у току пеналне рехабилитације код осуђених са образовним потребама који су укључени у процес основно-школског образовања и професионалног оспособљавања;

6. Анализом индикатора позитивних промена у понашању насталих током пеналне рехабилитације код осуђених са образовним потребама који нису укључени у процес основно-школског образовања и професионалног оспособљавања.

1.10. Анализа и обрада података

Обрада прикупљених података састојала се првенствено у скоровању и уношењу у базу програма IBM SPSS Statistic верзија 20. Дескриптивном статистиком вршена су поређења и укрштања варијабли важних за испуњење постављених циљева и задатака истраживања, усмерених на проверу постављених хипотеза.

У обради података коришћене су методе дескриптивне статистике, фреквенције, проценти, аритметичке средине и стандардне девијације.

Анализа утицаја укључености у образовни процес на ризик рецидивизма вршена је применом двофакторске анализе коваријансе са поновљеним мерењем. ANOVA тестом вршено је поређење посматраних група (*K* и *O*) и промена у понашању, а методом анализе међусобног дејства ефеката фактора утврђивано је постојање статистички значајних корелација посматраних варијабли.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

1. ОПИС УСТАНОВЕ У КОЈОЈ ЈЕ ВРШЕНО ИСТРАЖИВАЊЕ

Емпиријско истраживање за потребе докторске дисертације, као што је већ раније наведено, је обављено у Казнено-поправном заводу затвореног типа Сремска Митровица. Један од најважнијих разлога зашто је истраживање обављено у поменутом заводу, јесте податак да се у овом заводу реализује пројекат *Поддршка стручном образовању и обуци у затворским установама Србије*.

Наведени пројекат финансира Европска Унија и спроводи ХД Европска консултантска група (Србија) у конзорцијуму са Установом за образовање одраслих (Немачка) и Техничким колеџом ААРХУС (Данска). Пројекат је започет у септембру 2011. године и представља подршку Управи за извршење кривичних санкција Министарства правде на успостављању одрживог и ефикасног система стручног образовања и обуке осуђеника у затворима у Србији (Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2012).

Главни циљ пројекта је побољшање могућности запошљавања одраслих који су одслужили затворску казну, чиме би се олакшала њихова реинтеграција након изласка из затвора. Стручна обука и образовање је прво започета са пилот пројектом у три затворске установе: у Пожаревцу, Сремској Митровици и Нишу, а предвиђено трајање пројекта по циклусу је 24 месеца.

Одабир осуђених који су се пријавили за похађање стручне обуке је спроведен на основу психолошке процене, тестова и спровођења индивидуалног плана учења.

Обуке за осуђене су почеле у децембру 2012. године, за пет пилот струка:

- пекарство (3 типа обуке);
- заваривање (3 типа обуке);
- штампање сито штампом;

- столарство и
- повртарство.

У току 2012. године, обављене су све неопходне припреме за реализацију пројекта, које су обухватиле: набавку свих неопходних упутстава за употребу машина за обуку осуђеника и достава у три затвора обухваћена пројектом; неопходан материјал за спровођење обука за осуђенике (фасцикле, свеске и оловке); изградњу стратегије за комуникацију на пројекту, израду интернет странице пројекта; покретање иницијативе за доквалификацију инструктора у КПЗ и активно укључивање службе обезбеђења у реализацију пројекта (Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2013).

Након успешне стручне обуке више од 500 осуђених из три највећа затвора, држава би требало, у складу са могућностима, да обезбеди средства за одрживост пројекта и спровођење програма обуке у свим затворима у Србији (Подршка стручном образовању и обуци у затворским установама Србије, 2013).

Осим васпитно-корективне улоге, стручно оспособљавање осуђених значајно је и због квалитетнијеведеног слободног времена током извршења затворске казне. Носиоци васпитно корективног третмана и стручне обуке наводе да је велики број осуђених препознао своју шансу што је довело и до високог процента успешности па је тако 95% пријављених полазника успешно оспособљено за рад.

Увођење стручног образовања и обуке осуђених захтева и одређени број нових радних процедура које тренутно нису установљене у затворском систему. Оне се односе на дневно функционисање образовне установе, као и на подизање свести и мотивисање потенцијалних учесника. Они се односе на систем уписа, индивидуалне процене образовних потреба осуђених, образовно саветовање пре, током учења и након периода учења. Такође, укључују и подстицање свршених полазника на запослење и даље образовање. Потребно је да затворске установе изграде информационе платформе за размену података и дијалог (Подршка стручном образовању и обуци у затворским установама Србије, 2013).

У циљу даљег развоја започетог пројекта, како се у званичним Извештајима наводи, планирано је увођење нових радних процедура за саветнике за третман, на

пољу селекције и мотивације осуђених лица, развојем индивидуалних планова обуке и укључивањем саветника у њихову каснију реинтеграцију на тржиште рада, чиме ће се пружити техничка помоћ у јачању капацитета за имплементацију програма професионалне обуке у затворима.

2. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСПИТИВАНОГ УЗОРКА

Резултати добијени истраживањем биће изложени на систематичан начин, тако да ће прво бити приказане основне социо-демографске и криминолошко-пенолошке карактеристике испитиване популације, добијене анализама и приказане дескриптивном статистиком, кроз фреквенције и проценте, након чега ће следити приказ резултата који су добијени укрштањем зависних и независних варијабли, сложенијим методама статистичке обраде података.

2.1. Структура испитаника према старости

Старост осуђених је један од базичних критеријума према којем се врши како класификација осуђених, тако и примена појединих облика третмана.

У андрагошкој и психолошкој литератури могу се наћи бројне периодизације одраслог доба које се међусобно разликују не само у погледу броја и старосних граница појединих фаза, већ и најбитнијих својстава одређених периода. Ипак, најприхватљивијом учинила се периодизација коју наводи Јашовић (2000: 91), а која је прихваћена и за потребе овог истраживања, према којој се одрасло доба састоји из следећих подфаза:

- Степен адулације, од 18. до 20. године;
- Рано зрело доба, од 20. до 30. године;
- Зрело доба, од 30. до 45. године;
- Старије зрело доба, од 45. до 60. године и
- Доба старости, преко 60. године.

Изворни подаци о старости испитаника прикупљени у поступку истраживања класификовани су у наведене категорије и приказани табеларно.

Табела бр. 1. Структура испитаника према старости

Старосна група	Број	%
До 30 год.	34	28,3
31-45	69	57,5
46-60	15	12,5
Преко 60 год.	2	1,6
Укупно	120	100

У Табели број 1 приказана је структура испитаника на основу старосне доби. У узорку испитиване популације, најзаступљенија је категорија која припада зрелом добу (од 31 до 45 година) и чини 57,5% укупног узорка. Затим по учесталости следи старосна група која припада раном зрелом добу, односно узрасној категорији до 30 година 28,3%. У нешто мањем проценту, тачније, са 12,5% је заступљена категорија осуђених која припада старосној доби од 46 до 60 година, док је свега 1,6% осуђених старије животне доби, односно старије од 61 године.

У ситуацији када целокупни узорак има образовне потребе, значајним се чини податак да чак 85,5% испитаника чине они који су у старосној категорији од 30 до 45 година, а који су још увек способни за учење, обуку и савладавање нових радних и професионалних вештина. Ови подаци указују на потребу за додатним улагањем напора како би се осуђени са образовним потребама мотивисали за укључивање у образовни процес у затвору (Јованић & Илијић, 2015).

Сличне податке о старосној структури осуђених лица наводе и резултати истраживања других аутора (Илић & Јованић 2009; Кнежић & Савић, 2012) која потврђују податак да је у осуђеничкој популацији најзаступљенија категорија осуђених која припада старосном интервалу од 27 до 39 година (39,3 %), док је друга по учесталости категорија осуђених на узрасту од 21 до 27 година (29,1 %). Ове две категорије осуђених припадају млађем узрасту, па се може констатовати да релативно млађе особе преовлађују у популацији институционализованих осуђених лица у Србији преко са 68% учешћа.

Резултати ранијих истраживања које су спровели Митић и Јонић (1979) о старосној структури осуђениче популације у КПЗ Пожаревац и КПЗ Ниш, указују да се највећи

процент популације сврстава у категорију осуђених од 25-35 година старости, након чега следи категорија осуђеника старости између 35 и 45 година. Иако је ово истраживање имало за циљ потпуну анализу осуђеничке популације обављено далеке 1979. године, резултати указују на то да је тренд заступљености млађих, односно, зрелих старосних категорија и даље доминантан у старосној структури осуђених (Митић & Јонић, 1979). Тенденција "подмлађивања" носилаца криминалних активности представља једно од битних обележја ове појаве у Србији (Илић & Јованић 2009: 299).

2.2. Структура испитаника на основу врсте кривичног дела

Врста кривичног дела је један од основних криминолошких обележја које се у пенолошкој пракси користи и као основ за разврставање осуђених лица, како би се процес третмана што боље организовао и ускладио са карактеристикама личности. Такође, ова карактеристика чини битну ставку и приликом израде индивидуалног програма третмана. Значај овог обележја, у свеукупном процесу третмана је и више него очигледан, а огледа се и у посредној повезаности са низом других карактеристика, почев од димензија личности, до карактеристика које општим именом називамо социопсихолошким и криминолошким (Радовановић, 1988).

Пре табеларног приказа структуре испитаника на основу врсте почињеног кривичног дела, важно је напоменути да је првенствено прикупљен податак о сваком појединачном кривичном делу тј. као податак које је добијен анализом личних досијеа испитиване популације. У намери да се избегну тешкоће приликом формирања бројних категорија, добијени подаци биће приказани у изворном облику, сем категорије *остала кривична дела* (у коју је уврштен један случај кривичног дела-*злоупотребе службеног положаја*, један случај кривичног дела-*ратни злочин* и једно кривично дело-*угрожавања опште сигурности*).

С друге стране, уколико би се сва кривична дела приказала у појединачном облику, накнадна статистичка анализа би додатно била отежана тако великом дистрибуцијом кривичних дела.

Табела бр.2. Структура испитаника према врсти кривичног дела

Врста кривичног дела	Број	%
К.д. убиства	21	17,5
К. д. разбојн./тешко разбојн.	36	30
К. д. крађе/тешка крађа	17	14,1
К. д. везана за дрогу	27	22,5
К. д. насиља	8	6,6
К. д. силовања	7	5,8
Остала к.д.	3	2,5
Укупно	120	100

Из приказане Табеле број 2 може се запазити да су у узорку испитиване популације најзаступљенији осуђени који су починили кривично дело разбојништва и они чине 30% узорка. На другом месту по заступљености су извршиоци кривичних дела везаних за дрогу (*напомена*: У кривична дела везана за дрогу, уврштена су кривична дела инкриминисана Кривичним законом Републике Србије, који прописује три кривична дела, а то су: неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога чл. 246; неовлашћено држање опојних дрога чл. 246а; и омогућавање уживања опојних дрога чл. 247. Службени Гласник Републике Србије, бр. 72/09; 111/2009; 121/2012) са 22,5%, након чега по учесталости, следе извршиоци кривичног дела убиства 17,5%.

Кривична дела насиља у структури испитаника према врсти кривичног дела, заступљена су са 6,6% док је кривично дело силовања починило 5,8% узорка испитиване популације.

Анализом наведених података, уочава се да су имовинска кривична дела (разбојништво и крађа посматрани сабрано, 44,1%) најзаступљенија кривична дела, што потврђују резултати бројних истраживања и званичних Извештаја (Радовановић, 1992; Јованић, 2010; Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2009).

Међутим, резултат који уноси забринутост је податак о заступљености извршилаца кривичних дела везаних за дрогу. Анализирајући структуру кривичних дела осуђених лица, у 2007. години, 14,7% осуђених починило је кривична дела

злоупотребе дрога, док је крајем 2013. године, удео починилаца кривичних дела злоупотребе дрога, у укупној структури кривичних дела, износио преко 22% (Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2013). Негативни трендови у структури осуђеничке популације (Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2009) манифестују се не само кроз пораст броја осуђених за кривична дела дроге (као и пораст броја зависника од психоактивних супстанци), већ и кроз пораст броја кривичних дела насиља. Истраживањем за потребе израде магистарске тезе које је обављено у Казнено-поправном заводу Забела, 2011. године, уочен је тренд повећања броја осуђених за кривична дела дроге. У разговору са носицима васпитно-корективног третмана, дошло се до податка да су се до 1997. године су се у структури кривичних дела, кривична дела дроге сврставала у категорију занемарљивог броја, тј. осталих кривичних дела. У тренутку истраживања (2011) по учесталости, кривична дела дроге била су на трећем месту (после имовинских кривичних дела и кривичних дела против живота и тела) (Илијић, 2012). Повећање броја осуђених за кривична дела дроге је настављено, о чему сведоче и званични подаци Управе за извршење кривичних санкција (2013), да су ова кривична дела друга по заступљности у укупној структури кривичних дела, крајем 2013. године, што потврђују и резултати овог истраживања.

2.3. Структура испитаника према дужини изречене казне

Дужина изречене казне је једна од варијабли која је у тесној вези са врстом кривичног дела. Улога дужине казне, свакако се учинила довољно важном за истраживање из више разлога. Пре свега, дужина казне је један од основних критеријума на основу којих се врши целокупна организација третманских садржаја, односно, сви облици третмана прилагођавају се управо дужини боравка осуђеног лица у установи. С друге стране, дужина казне има врло значајне психолошке последице на осуђено лице.

Такође, временско одређење будућег боравка осуђеног лица у установи, поготово када је реч о дуже-временим казнама, може имати великог утицаја на развој мотивације осуђеног лица за активнијим учествовањем у процесу сопственог третмана и рехабилитације, а тиме и укључивањем у образовне процесе у затворској установи.

Имајући у виду податак да узорак испитиване популације чине осуђени на затворску казну преко три године, намеће се закључак да је елиминисан фактор недостатка времена, који се врло често јавља као основна препрека ка укључивању осуђених у едукативне процесе у установи. Међутим, онај проблем који остаје јесте проблем недовољне мотивисаности осуђеника ка подизању и унапређењу образовног нивоа.

Табела бр.3. Структура испитаника према дужини изречене казне

Дужина изречене казне	Број	%
Од 3 до 5 година	29	24,1
Од 5 до 10 година	68	56,6
Преко 10 година	23	19,1
Укупно	120	100

Анализом Табеле број 3 у којој је приказана структура испитиваног узорка на основу дужине изречене казне, уочавамо да је најзаступљенија категорија осуђених на казну у трајању од пет до десет година, која чини 56,6% узорка. Друга по заступљености је категорија испитаника чија је дужина казне од три до пет година, која чини 24,1% узорка, док је трећа по заступљености категорија осуђених на дуге казне, преко десет година и чини 19,1% узорка.

3. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ СТАВОВА

Ставови осуђеника су једна од посматраних варијабли, која је анализирана за потребе истраживања. Као што је и наведено код описа инструмента истраживања, Одељак ставови осуђеног подразумева анализу ставова у погледу одговорности осуђеног за почињено кривично дело, разумевања мотива, ставова о жртви кривичног дела, али и ставова према казни и законском поступку, ауторитетима, особљу, криминалу, заједници, као и самом себи. Разматрање ставова учинило се важном варијаблом, јер се очекивало да ће укљученост осуђеника у едукативни процес довести до одређених позитивних промена и редукције негативних ставова.

3.1. Структура испитаника на основу става-одговорности

У табели број 4 приказани су ставови испитаника у погледу прихватања одговорности за извршено кривично дело.

Табела бр.4. Структура испитаника на основу одговорности

Прихвата/одбија одговорност	Број	%
Прихвата одг./непроблематичан став	21	17,5
Проблематичан став	62	51,7
Врло проблематичан	37	30,8
Укупно	120	100

Анализом приказане табеле уочавамо да је у структури испитиваног узорка најзаступљенија категорија која има проблематичан став у погледу сопствене одговорности за учињено кривично дело, односно, да проблематичан став има нешто више од половине узорка, тачније 51,7%. Друга по заступљености је категорија испитаника која има врло проблематичан став по питању одговорности, са уделом од

30,8% у узорку. Ако се ове две категорије (проблематичног става и врло проблематичног) посматрају као јединствена категорија која не прихвата одговорност за почињено кривично дело (са разликом у интензитету неприхватања), долази се до података да 82,5% узорка себе не сматра одговорним за почињено кривично дело. Непроблематичан став, односно став у коме осуђени прихвата одговорност за кривично дело и не окривљује друге, има свега 17,5% испитаника.

3.2. Структура испитаника на основу става-разумевања мотива

Разумевање мотива који су довели до вршења кривичног дела, односно, испитивање да ли учинилац свестан фактора који су довели до извршења кривичног дела је друго питање из области ставова осуђеног, чији су одговори анализирани у овом истраживању.

Табела бр.5. Структура испитаника на основу разумевања мотива кривичног дела

Разуме мотиве к. д.	Број	%
Разуме мотиве/непроблемат. став	24	20
Проблематичан став	58	48,3
Врло проблематичан	38	31,7
Укупно	120	100

У Табели број 5 приказана је структура испитаника на основу разумевања мотива који су довели до извршења кривичног дела. Најзаступљенија категорија су испитаници који имају проблематичан став у погледу разумевања мотива кривичног дела и они чине 48,3% узорка. Након ове категорије, следи категорија осуђеника која има врло проблематичан став са учешћем од 31,7% у узорку. На последњем месту по заступљености су они осуђеници који су свесни фактора који су у њиховом случају довели до извршења кривичног дела, а у узорку учествују са свега 20 %.

3.3. Структура испитаника на основу става-свести о жртви

Наредно питање чији одговор је анализиран је структура испитаника на основу става-да ли учинилац признаје штету коју је учинио жртви, односно, да ли показује кајање или жељу да се искупи.

Табела бр.6. Структура испитаника на основу става-свести о жртви

Свест о жртви	Број	%
Непроблематичан став	10	8,3
Проблематичан став	40	33,3
Врло проблематичан	70	58,3
Укупно	120	100

Анализом приказане Табеле број 6 уочавамо је да структури испитиваног узорка, најзаступљенија категорија која има врло проблематичан став у погледу свести о жртви и она чини 58,2% узорка. Друга по учесталости је категорија испитаника која има такође проблематичан став у погледу признања штете нанесене жртви и ова категорија чини 33,3% узорка. Посматране заједно, ове две категорије проблематичног става (са разликом у интензитету проблематичности, од умерено проблематичног до врло проблематичног) чини 91,6% узорка. Свега 8,3% узорка признаје штету који је нанео жртви извршењем кривичног дела и показује жаљење или жељу да се искупи.

3.4. Структура испитаника на основу става према казни и законском поступку

Једно од питања из области ставова осуђеног на које је прикупљан одговор у овом истраживању, јесте и питање става испитаника према казни и законском поступку, односно, утврђивање да ли учинилац своју казну сматра поштеном и да ли судски поступак сматра поштеним и прихватљивим.

Табела бр.7. Структура испитаника на основу става према казни и законском поступку

Став према казни и закон. поступку	Број	%
Непроблематичан став	27	22,5
Проблематичан став	54	45
Врло проблематичан	39	32,5
Укупно	120	100

Подаци из Табеле број 7 указују на чињеницу да је у испитиваном узорку осуђених, најзаступљенија категорија оних који имају проблематичан став према казни и законском поступку, која чини 45% узорка, док врло проблематичан став има 32,5% узорка. Непроблематичан став у погледу схватања одмерене казне као поштене има 22,5% узорка.

3.5. Структура испитаника на основу става према ауторитетима

Какав је став учиниоца према ауторитетима односно, да ли осуђеник признаје органе власти и сарађује са њима је једно од питања чији одговори ће бити приказани.

Табела бр. 8. Структура испитаника на основу става према ауторитетима

Став према ауторитетима	Број	%
Непроблематичан став	15	12,5
Проблематичан став	44	36,7
Врло проблематичан	61	50,8
Укупно	120	100

У Табели број 8 у којој је приказана структура испитаника на основу става према ауторитетима, уочавамо да је најзаступљенија категорија оних који имају врло

проблематичан став према ауторитетима и чине нешто више од половине узорка (50,8%). Такође негативан, проблематичан став према ауторитетима има 36,7%, док 12,5% испитаника нема проблема у погледу ставова према ауторитетима.

3.6. Структура испитаника на основу става према затворском особљу

Какав је став осуђеника према затворском особљу и како учинилац гледа на особље, благонаклоно или неблагонаклоно, као и процена вероватноће да ли ће сарађивати са особљем у току извршења затворске казне је једно од питања које се учинило важним у погледу разматрања ставова осуђеника.

Табела бр. 9. Структура испитаника на основу става према затворском особљу

Став према затвор. особљу	Број	%
Непроблематичан став	75	62,5
Проблематичан став	25	20,8
Врло проблематичан	20	16,7
Укупно	120	100

Увидом у приказану Табелу број 9 уочавамо да је најзаступљенија категорија испитаника која има позитиван, непроблематичан став према затворском особљу, или другим речима, код 62,5% испитиване популације се може очекивати адекватна сарадња са затворским особљем. Проблематичан став има 20,8% испитаника, а врло проблематичан став 16,7%.

3.7. Структура испитаника на основу мотивације да се суочи са кривично-кажњивим понашањем

Мотивација да се учинилац суочи са сопственим кривично кажњивим понашањем представља степен до кога је учинилац спреман да увиди да треба да се понаша другачије у будућности, али и открива став колико је осуђеник вољан да се ангажује и истраје у примени средстава која ће му помоћи да се промени.

Табела бр.10. Структура испитаника на основу мотивације да се суочи са кривично-кажњивим понашањем

Мотивација да се суочи са крив.каж.пон.	Број	%
Непроблематичан став	12	10
Проблематичан став	53	44,2
Врло проблематичан	55	45,8
Укупно	120	100

Увидом у приказане резултате у Табели 10 може се уочити да 45,8% узорка има врло проблематичан став у погледу мотивације да се суочи са друштвено кажњивим понашањем. Друга по заступљености је категорија оних испитаника која такође има проблематичан став по истом питању, а у узорку учествује са 44,8%. Ако се и ове две категорије (проблематичног става и врло проблематичног става) посматрају заједно, са варијацијом у интензитету постојања мотивације, може се запазити да 90% узорка није спремно да увиди да треба да се понаша другачије, тј. да треба да промени своје понашање у будућности, те да није вољно да се ангажује и истраје у примени средстава која ће му помоћи да се промени.

Свега 10% испитаника исказало је мотивацију да се суочи са кривично кажњивим понашањем и исказује став којим увиђа да своје будуће понашање треба да промени.

3.8. Структура испитаника у погледу става према криминалу

Став према криминалу је наредна варијабла која је посматрана, а подразумева откривање да ли учинилац има став којим генерално прихвата криминално понашање и да ли верује да ће свако да почини кривично дело ако има прилику.

Табела бр.11. Структура испитаника на основу става према криминалу

Став према криминалу	Број	%
Непроблематичан став	8	6,7
Проблематичан став	53	44,2
Врло проблематичан	59	49,2
Укупно	120	100

У структури испитиваног узорка, као што је приказано у Табели бр 11, је најзаступљенија, са 49,2% категорија испитаника која генерално прихвата криминално понашање, након чега по учесталости следи категорија која такође има позитиван став према криминалу, односно они који имају проблематичан став 44,2%. Најмањи проценат чини категорија осуђених која има генерално негативан став према криминалу и она у узорку учествује са 6,7%.

3.9. Структура испитаника на основу става према друштву-заједници

Какав је однос учиниоца према друштву и заједници је наредна посматрана варијабла, која нам говори о томе да ли учинилац признаје права других, да ли прихвата наметање граница личним слободама као и то да ли изражава жељу/спремност да буде део заједнице.

Табела бр.12. Структура испитаника на основу става према друштву-заједници

Став према друштву/заједници	Број	%
Непроблематичан став	11	9,2
Проблематичан став	68	56,7
Врло проблематичан	41	32,4
Укупно	120	100

Анализом резултата из приказане Табеле број 12, уочава се да је у узорку најдоминантнија категорија испитаника која има проблематичан став у погледу признавања права других, као и у погледу прихватања неопходности наметања граница личним слободама, и чини 56,7% узорка. Након ове категорије, следе испитаници који имају врло проблематичан став и они чине 32,4% узорка, док је у најмањем проценту, са 9,2% заступљена она категорија испитаника која признаје права других, верује да личне слободе треба да буду ограничене, али и изражава жељу да буде део друштвене заједнице.

4. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ОБРАЗОВАЊА

Наредни одељак из кога су прикупљани подаци односи се на претходно образовање испитаника, односно утврђивање историје школовања, али и податка да ли испитаник поседује вештине неопходне за рад и какав је став испитаника према основно-школском образовању и стручној обуци у затворској установи.

Утврђивање претходног образовног нивоа, односно, претходне историје школовања је један од врло битних података од којег зависи укљученост испитаника у образовне процесе у казнено-поправном заводу, али и један од критеријума за избор узорка истраживања. У образовне процесе у затворској установи укључени су првенствено осуђени који имају образовне потребе, односно, они који немају завршену основну школу и/или нису обучени за одређено занимање.

У складу са циљем и предметом истраживања који је усмерен ка утврђивању утицаја основно школског образовања и стручне обуке на редукцију ризика рецидивизма, узорак чине они испитаници који имају потребе за неким нивоом образовања или преквалификације тј. узорком нису обухваћени испитаници који имају завршену основну школу и који су квалификовани за одређено занимање.

4.1. Структура испитаника на основу похађања школе/историје школовања

Прво од три питања из одељка образовања осуђеника, односи се на претходно похађање школе, тј. утврђивање да ли је испитаник напустио школовање пре завршетка обавезног образовања, да ли је бежао из школе, није похађао наставу или је избачен из школе.

Табела бр.13.Структура испитаника на основу ранијег/претходног школовања

Похађање школе/претходно школ.	Број	%
Непроблематично	36	30
Проблематично	44	36,7
Врло проблематично	40	33,3
Укупно	120	100

Из приказане Табеле број 13 је видљиво да је најзаступљенија категорија испитаника која је имала проблематично претходно школовање и она чини 36,7% узорка. На другом месту по заступљености са 33,3% су испитаници који су имали врло проблематично претходно школовање, а 30% испитаника није имало проблема (напуштање/бежање/избачен из школе) у претходном школовању.

Ови подаци нам јасно говоре да је 70% узорка (ако посматрамо категорију проблематичног и врло проблематичног претходног школовања заједно) има претходна негативна искуства у школовању или другим речима да нису редовно похађали наставу, да су напустили обавезно школовање или су избачени из школе.

Питање које се несумњиво намеће јесте како мотивисати за учешће у образовним садржајима популацију која је имала проблематичну историју школовања и негативна искуства?

4.2. Структура испитаника према нивоу стручне спреме-верификоване или на нивоу вештина

Да ли испитаник има верификовану стручну спрему, односно да ли је она на нивоу усвојених вештина (да ли уме да обавља послове) је наредно питање које је анализирано.

Табела број 14. Структура испитаника према нивоу стручне спреме-вештина

Стручна спрема/верификована или на нивоу вештина	Број	%
Има с.с. /потреб. вештине	29	24,2
Нема потребне вештине	91	75,8
Укупно	120	100

Из приказане Табеле број 14 уочавамо да 75,8% узорка нема стручну спрему, односно нема развијене вештине неопходне за обављање одређених послова, док 24,2% узорка има одређене вештине (верификоване или на нивоу усвојених вештина).

Овај податак о великом проценту осуђеника који немају ни верификоване стручне вештине, нити усвојена знања за обављање одређених послова (на нивоу развијених вештина) свакако истиче потребу реализовања програма професионалне обуке у затворским установама, али и неопходност позитивног деловања у правцу развоја мотивације осуђеника за узимање активног учешћа у поменутиим третманским садржајима.

4.3. Структура испитаника на основу става према образовању и стручној обуци

Какав је став испитаника према образовању и обуци и да ли испитаник има веру у вредност образовања, какви су његови ставови према школи и да ли има мотивацију да похађа стручне курсеве је питање које је такође разматрано приликом прикупљања података, а добијени одговори ће бити приказани табеларно.

Табела број 15. Структура испитаника на основу става
према образовању/стручној обуци

Став према образовању и обуци	Број	%
Вера /мотивација		
Непроблематичан	47	39,2
Проблематичан	33	27,5
Врло проблематичан	40	33,3
Укупно	120	100

Анализом добијених резултата приказаних у Табели број 15 уочавамо да 39,2% испитаника има позитивне ставове у погледу образовања и стручне обуке, односно да има позитиван став према школи и мотивацију да похађа образовне/стручне курсеве. Врло проблематичан став тј. негативан став у погледу вредности образовања има 33,3% узорка, а нешто умеренији, али ипак проблематичан став има 27,5% узорка. Ове две категорије (проблематичног и врло проблематичног става) чине 60,8% укупног узорка испитиване популације.

Наводећи податке у вези образовног процеса и претходног образовног нивоа узорка, чинило се важним навести и пар података до којих се дошло приликом истраживања.

Наиме, носиоци васпитно корективног третмана и наставно особље које реализује образовне садржаје у затворској установи, посебно су истакли да је један од највећих проблема када се говори о укључивању осуђених у основно-школско образовање то што осуђени нису заинтересовани и мотивисани да се укључе, иако у вербалном разговору најчешће наводе да би хтели да заврше раније пропуштено школовање.

За упис у један од разреда основне школе, неопходно је прикупити и приложити сва потреба документа, као што је то случај и са редовним школовањем на слободи. Већина осуђеника, и поред вербално изражене жеље да се укључи у похађање основне школе, најчешће на томе и остане, односно, у време уписа и

предаје документа, немају потребну и спремљену документацију неопходну за упис, па тако и поред образовне потребе, они остају неукључени.

С друге стране проблем који се најчешће јавља када се говори о професионалном оспособљавању-стручној обуци, јесте податак да се за стручну обуку обично пријављују осуђени који већ имају завршену средњу школу, односно, они који имају потребне квалификације, док они који немају завршену средњу стручну школу/који немају квалификације/обуку, нису заинтересовани за укључивање у неки од пет понуђених програма стручне обуке.

У пракси то најчешће означава да осуђеници са већ ранијим стеченим квалификацијама, на почетку сваког новог циклуса обуке, се добровољно пријављују за неки други вид обуке/заната, док они који нису квалификовани, остају непријављени јер су незаинтересовани. Предност приликом уписа у неки од понуђених програма стручне обуке имају осуђени који имају образовне потребе/немају никакве квалификације, међутим, због малог процента укључивања оних осуђеника који имају потребу, дешава се да један осуђеник, који нема образовних потреба заврши два или три различита курса тј. оспособи се за више различитих занимања.

5. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ТРЕНУТНЕ СИТУАЦИЈЕ СА ЗАПОШЉАВАЊЕМ

Прво од питања из поглавља односа према раду и запошљавању односи се на тренутну ситуацију са запослењем, или другим речима, какав је статус у погледу запошљавања имало испитано лице непосредно пре доласка на извршење затворске казне.

Табела број 16. Структура испитаника на основу тренутне ситуације са запослењем

Тренутна ситуација са запослењем	Број	%
У сталном радном односу	5	4,2
Запослен на одређено време	10	8,3
Привремено/повремено зап.	15	12,5
Обуваћен социјалним програмом	6	5
Регистр.као незапослен	9	7,5
Незапослен	66	55
Никада није био запослен	9	7,5
Укупно	120	100

Анализом Табеле број 16 у којој је приказана структура испитаника на основу тренутне ситуације са запослењем, уочавамо да је узорку са 55% најзаступљенија категорија оних који су незапослени. Међутим, ако и друге две категорије незапослених-они који су регистровани као незапослени (7,5%) и оних који никада нису били запослени (7,5%), подведемо под једну категорију-назапослених лица, добијамо податак да је 70% узорка пре доласка на извршење затворске казне било незапослено.

Друга по заступљености је категорија испитаника која је била привремено/повремено запослена и она чини 12,5% узорка. Следи категорија запослених на одређено време, са 8,3%, док је у најмањем проценту заступљена

категорија испитаника која је пре доласка на извршење затворске казне била у сталном радном односу 4,2%.

5.1. Структура испитаника на основу односа на послу

Наредно питање у склопу одељка запослења које је анализирано, усмерено је ка откривању односа испитаника са другим радницима на послу, службеним властима, нивоа сарадње и интеграције у друштвену структуру и евентуалне случајеве неслагања/свађа.

Табела број 17. Структура испитаника на основу односа на послу

Односи на послу са другим радницима/послодавцем	Број	%
Непроблематичан	43	35,8
Проблематичан	32	26,7
Врло проблематичан	45	37,5
Укупно	120	100

Анализирајући приказану Табелу број 17 виљиво је да је 37,5% узорка имао врло проблематичан однос са другим радницима или послодавцем.

Ако и у овом случају, категорију проблематичног односа (26,5%) и врло проблематичног односа (37,5%) посматрамо као јединствену категорију која је имала проблеме са другим радницима/послодавцем и проблеме са интеграцијом (случајеви неслагања и свађа) добијамо категорију која чини 64,2% узорка. С друге стране, 35,8% испитаника није имало проблема у односу са другим радницима и послодавцем.

5.2. Структура испитаника на основу става према запослењу

Став према запослењу подразумева утврђивање степена задовољства/незадовољства запослењем, мотивацију да се нађе запослење, задовољство платом, залагање на раду и степен присуства на послу.

Табела број 18. Структура испитаника на основу става према запослењу

Став према запослењу	Број	%
Непроблематичан	25	20,8
Проблематичан	54	45
Врло проблематичан	41	34,2
Укупно	120	100

Као што је видљиво у приказаној Табели број 18, најзаступљенија са 45% је категорија испитаника која има проблематичан став према запослењу. Врло проблематичан, негативан став према запослењу-који означава одсуство мотивације да се нађе посао (као и незалагање на послу) присутно је код 34,5% узорка. Свега 20,8% испитаника има позитиван, непроблематичан став када је у питању мотивација да се нађе посао, задовољни су запослењем, спремни да се ангажују и залажу на послу.

5.3. Структура испитаника на основу става према радном ангажовању током извршења казне

Последње питање из одељка однос према раду и запошљавању које је анализирано за потребе истраживања, односи се на став осуђеног према радном ангажовању током извршења затворске казне, односно, какаво је понашање осуђеног по питању запослења, да ли прихвата било који посао, да ли селективно бира посао или уопште не прихвата да буде радно ангажован у току боравка у казнено поправној установи.

Табела број 19. Структура испитаника на основу става
 према радном ангажовању у КПЗ

Став према радном ангаж.	Број	%
Прихвата било који посао	70	58,3
Селективно бира посао	35	29,2
Не прихвата	15	12,5
Укупно	120	100

Увидом у изложене резултате приказане у Табели број 19 уочава се да већина, тачније 58,3% испитаних прихвата било коју врсту посла током извршења затворске казне. Селективно бира посао 29,2% узорка, док никакав посао не прихвата 12,5% узорка.

Наиме, радна ангажованост или укљученост у процес рада је једна од врло битних карактеристика, а зависи од бројних фактора међу којима су свакако најважнији, ниво предходног образовања или стручне оспособљености и квалификација осуђеника, старост осуђених, способност за рад и у крајњој линији зависи и од могућности установе за организовање и укључивање осуђених у радни процес (Илијић, 2012).

6. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ РАСПОЛАГАЊА НОВЦЕМ И ПРИХОДИМА

Наредни одељак из кога су прикупљана питања за потребе истраживања односи се на располагање новцем и приходима, односно, утврђивање да ли је илегална зарада извор прихода испитаника, као и утврђивање да ли се испитаник, у погледу новчаних средстава и прихода претерано ослања на породицу/пријатеље или је по том питању, самосталан.

*Табела број 20. Структура испитаника на основу извора прихода-
илегална зарада*

Илегална зарада извор прихода	Број	%
Непроблематичан извор прих.	16	13,3
Проблематичан извор прих.	44	36,7
Врло проблем./ илегална зарада	60	50
Укупно	120	100

Као што је и приметно из приказаних података у Табели број 20, половина испитаника има врло проблематичан извор прихода, или другим речима, 50% као извор прихода има илегалну зараду. Они који имају проблематичан извор прихода (за које се такође претпоставља да им је илегална зарада извор прихода) чине 36,7% узорка, док 13,3% испитаника до прихода није дошао илегалним путем односно извршењем кривичног дела.

6.1. Структура испитаника на основу нивоа самосталности-ослањања на породицу/друге/пријатеље

Последње питање у оквиру одељка-располагање новцем и приходима, односи се на утврђивања самосталности испитаника, односно, утврђивања у којој мери се испитаник ослања на породицу/пријатеље/друге, када је у питању располагање новцем.

Табела број 21. Структура испитаника на основу нивоа самосталности-ослањања на породицу

Самосталност/ ослањање на породицу	Број	%
Непроблематично/самосталан	10	8,3
Проблематично	75	62,5
Врло проблематично/у потпуности се ослања на друге	35	29,2
Укупно	120	100

Анализирајући Табелу број 21 уочавамо да је најзаступљенија категорија испитаника која има проблематичан ниво самосталности у погледу располагања новцем. Ова категорија чини чак 62,5% узорка, а ако се посматра заједно са категоријом оних који имају врло проблематичан ниво самосталности (29,2%) добијамо јединствену категорију оних који се ослањају на породицу/друге/пријатеље у погледу располагања новцем и она чини 91,7% узорка.

Они који самостално располажу новцем и приходима, без ослањања на друге, чини најмалобројнију категорију која у укупном узорку учествује са свега 8,3%.

7. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ЖИВОТНОГ СТИЛА И СОЦИЈАЛНИХ КОНТАКАТА

Наредни одељак који је анализиран односи се на животни стил и социјалне контакте. Питања у овом делу усмерена су ка откривању друштвене изолованости, друштвене интегрисаности, али и односа који постоје са другим затвореницима, али на откривању податка да ли на испитаниково понашање утичу други, односно, да ли лако пада под утицај других.

7.1. Структура испитаника на основу друштвене изолованости

Прво питање у оквиру одељка животног стил и социјални контакти које је анализирано, усмерено је ка откривању друштвене изолованости испитаника, или другим речима, ка откривању податка о томе да ли испитаник има блиске пријатеље/другове, каква је његова комуникација са другима и да ли је усамљеник.

Табела број 22. Структура испитаника на основу друштвене изолованости

Друштвена изолованост	Број	%
Непроблематично- није изолован/има пријатеље	27	22,5
Проблематично	65	54,2
Врло проблем.- нема пријатеље/нередовна ком.	28	23,3
Укупно	120	100

У Табели број 22 приказана је структура испитаника на основу друштвене изолованости. Приметно је да је најзаступљенија категорија која има проблематичне друштвене контакте и она чини 54,2% узорка. Категорија којој су друштвени контакти врло проблематични (нема блиске пријатеље и нередовно комуницира са другима) чини 23,3% узорка. У узорку је најмање заступљена категорија испитаника која није

друштвено изолована, има пријатеље и редовну комуникацију са њима, а чини 22,5% узорка.

7.2. Структура испитаника на основу интегрисаности у заједницу

Наредно питање усмерено је ка идентификацији интегрисаности испитаника у заједницу. Ово питање даје нам податке о везаности појединца за групу, али и његовом активном учествовању у организованим активностима (која нису везане за чињење кривичних дела).

Табела број 23. Структура испитаника на основу интегрисаности у заједницу

Интегрисаност у заједницу	Број	%
Непроблематично-интегрисан	10	8,3
Проблематично	50	41,7
Врло проблематично- Непостојање било каквих веза	60	50
Укупно	120	100

Као што је из приказаних резултата уочљиво (Табела 23), најбројнију категорију чине испитаници који су врло проблематични по питању интегрисаности у друштвену заједницу. Половина узорка (50%) нема никакву врсту веза са другим осуђеницима нити активно учествују у заједничким активностима у затвору. Проблематичну интегрисаност има 41,7% испитаника, код које постоје одређене везе са другим осуђеницима, али оне нису на адекватном нивоу. Свега 8,3% узорка учествује у организованим активностима у затвору и везано је за друге појединце или групу.

7.3. Структура испитаника на основу односа према другим затвореницима

На који начин се испитаник односи према другим затвореницима је наредно питање које је анализирано у овом раду.

Табела број 24. Структура испитаника на основу односа са другим затвореницима

Однос са другим затвореницима	Број	%
Непроблематичан-добар однос	61	50,8
Проблематичан однос	31	25,8
Врло проблематичан однос	28	23,3
Укупно	120	100

Непроблематичан однос према другим затвореницима има нешто више од половине узорка, тачније 50,8%. Проблематичан однос са другим затвореницима има 25,8% узорка, а врло проблематичан однос 23,3% испитаника, као што је и видљиво из приказане Табеле број 24.

Чини се да ове податке не треба додатно објашњавати. Познато је да се затвореничка заједница односно неформални систем одликује dobrим односима и повезаношћу, па не изненађује податак да половина испитаника има добре односе са другим осуђеницима.

7.4. Структура испитаника према утицају који други криминалци врше на испитаника

Последње питање из одељка животног стила и социјалних контакта односи се на утврђивање утицаја који други криминалци имају на понашање испитиваног осуђеника.

Ово питање даје валидне податке и о томе да ли су на извршење кривичног дела испитаника утицали други/и да ли је већину кривичних дела учинио заједно са другима или самостално.

*Табела број 25. Структура испитаника на основу утицаја
других криминалаца*

Утицај других криминалаца	Број	%
Не пада под утицај других	24	20
Проблематично	42	35
Лако пада под утицај других	54	45
Укупно	120	100

Резултати из приказане Табеле број 25 говоре нам да је у узорку најучесталија категорија испитаника која лако пада под утицај других криминалаца са којима се дружи, као и да је већину кривичних дела починила заједно са другим, а она чини 45% узорка. Друга по заступљености, са 35% је категорија испитаника која је у погледу потпадања под утицај других криминалаца проблематична, што значи да други имају одређеног утицаја на његово понашање и извршење кривичних дела. Они који не падају лако под утицај других криминалаца са којима се дружи и који нису кривично дело починили са другима/или наговору других, чине најмалобројнију категорију која у укупној структури учествује са 20%.

8. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ЗЛОУПОТРЕБЕ ДРОГА

Наредни одељак из кога су анализирани прикупљени одговори односи се на злоупотребу дрога. Утврђивање овог податка учинило се врло важним за истраживање, због чињенице да у зависности од тога да ли осуђени злоупотребљава дрогу или не, зависи и његова укљученост у одређене третманске садржаје, али и његово укупно понашање и владање у затворској установи.

Једна од претпоставки од којих се пошло приликом планирања емпиријског истраживања, јесте да ће зависници од психоактивних супстанци, управо због своје зависности и њеног утицаја на понашање, имати веће скорове на скали ризика од рецидива, али и да ће бити недисциплинованији, односно, да ће чешће реметити правила кућног реда и дисциплине и због тога чешће бити и санкционисани, односно, дисциплински кажњавани.

Податке о томе да ли су полазне претпоставке биле оправдане или не, биће изложени у другом делу резултата истраживања, а сада ће бити представљени само подаци о томе да ли је испитаник зависник од психоактивних супстанци или није.

У узорку преовладава категорија испитаника који су зависници од психоактивних супстанци, тачније 51,7% испитаника. С друге стране, 48,7% испитаника негира да злоупотребљава психоактивне супстанце.

У извештају Управе за извршење кривичних санкција (2009) наводи се да негативни трендови у структури осуђених лица, манифестују не само кроз пораст броја осуђених за кривична дела дроге, већ и кроз пораст броја зависника од психоактивних супстанци који су починили кривична дела. Поменути извор наводи податак да је 50% лица лишених слободe имало искуства са дрогама или су активни зависници, а претпоставља се да ће тај број из године у годину расти. Подаци до којих се дошло нашим истраживањем, потврђују претходно наведене тврдње.

Пораст броја зависника од психоактивних супстанци међу осуђеничком популацијом, представља један од највећих проблема са којим се суочавају затворски системи у свету (Илијић & Јованић, 2015: 582).

Видљив пораст учешћа ове популације у укупном броју лишених слободе у Републици Србији, у односу на раније периоде, приближио се 20%, а у категорији осуђених и 40% (Илић & Јованић, 2011: 165)

Процењује се да у Сједињеним Америчким Државама, које су по проценама, почетком 2015. године имале преко два милиона осуђених (*Substance Abuse Treatment and Policy Safety*, 2008), једна четвртина осуђена за кривична дела дроге. Корективна служба Канаде наводи податак да 80% осуђеника у затворима има проблем са зависношћу од психоактивних супстанци (Correctional Services Canada, 2004). Према званичним подацима које износи Светска здравствена организација проценат осуђеника-зависника у европским земљама варира и креће се од 16% у Румунији, до 79% колико је забележено у Холандији и Уједињеном Краљевству (World Health Organization, 2014). Подаци из студије која је обухватила 15 земаља Европске Уније показују да је између 2% и 56% затвореника пријавило да константно користи недозвољене психоактивне супстанце од доласка у затворску установу (World Health Organization, 2014).

Стручна литература наводи податак да затвор као институција повећава ризик у погледу понашања зависника, како због концентрације великог броја ризичне популације на једном месту, тако и у погледу ризика од насиља, које је честа појава међу осуђеним лицима који су зависници од психоактивних супстанци (Stöver & Michels, 2010).

9. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ПОНАШАЊА ПРЕМА ДРУГИМА

Понашање према другима представља наредни одељак у оквиру кога су прикупљани подаци. Питања се односе на начин на који се испитаник понаша према другима, да ли је његово понашање агресивно, има ли непријатељски став, али и колики је степен сналажења у интерперсоналним односима са другима.

Ова питања чинила су се врло важним и због тога су и уврштена у истраживачки процес, јер се пошло од претпоставке да ће укљученост осуђеника у образовне процесе довести до одређених позитивних промена у понашању према другим особама.

Да ли су полазне претпоставке биле оправдане или нису, напредно ће се утврдити сложенијим облицима статистичке анализе прикупљених података и биће изложени у другом делу резултата истраживања.

9.1. Структура испитаника према степену сналажења у односу са другима

Степен сналажења у односу према другима подразумева утврђивање квалитета односа испитаника према другим особама, односно, да ли је његов однос према другима адекватан или није.

Табела број 26. Структура испитаника према степену сналажења у односу са другима

Степен сналажења у односу са другима	Број	%
Одговарајући степен сналажења	16	13,3
Проблематичан однос	62	51,7
Врло проблематичан-не сналази се	42	35
Укупно	120	100

Из приказане Табеле број 26 уочавамо да је најбројнија категорија испитаника који имају проблематичан-неадекватан однос са другима и они чине нешто више од половине узорка, тачније 51,7%. Врло проблематичан однос са другима има 35% испитаника. А ако ове две категорије лошег односа са другима-слабог степена сналажења са другима (категорију проблематичног односа и категорију врло проблематичног односа) посматрамо као јединствену категорију лошег и неадекватног односа са другима, са разликом у интензитету лошег односа, добијамо податак да 86,7% испитаника нема добар однос са другима. Свега 13% испитане популације има добар, непроблематичан однос са другима и адекватно понашање.

9.2. Структура испитаника у односу на непријатељски став

Утврђивање структуре испитаника на основу непријатељског става подразумева утврђивање података о томе да ли испитаник показује непријатељство према појединцима или групама, како гледа на свет, али и податка да ли је испитаник сумњичав према другима, склон да верује у најгоре и неспреман да верује другима.

Табела број 27. Структура испитаника у односу на непријатељски став

Непријатељски став	Број	%
Нема непријатељски став	42	35
Проблематичан став	56	46,7
Врло изражен непријатељски став	22	18,3
Укупно	120	100

У структури испитиваног узорка најзаступљенија је категорија испитаника која има проблематичан поглед на свет, односно, 46,7% узорка има проблематичан-непријатељски став према другима (Табела број 27). Друга по учесталости са 35% је категорија испитаника која нема непријатељски став/нити непријатељски поглед на свет/непријатељство према другим појединцима или групама. Трећа по

заступљености, са 18,3% је категорија испитаника која има изражен непријатељски став/која показује непријатељство према другим појединцима и групама.

9.3. Структура испитаника према испољавању агресивног понашања

Агресивно понашање појединца или другим речима утврђивање података о томе да ли учинилац кривичног дела показује агресивност према другима и да ли се служи насиљем или претњама у циљу разрешавања конфликта са другима, представља уједно и последње питање из одељка понашања према другима, које је разматрано у овом истраживању.

Табела број 28. Структура испитаника према испољавању агресивног понашања

Агресивно понашање	Број	%
Нема агресивно понашање	22	18,3
Проблематичан-склон агр.	37	30,8
Врло изражено агресивно понаш.	61	50,8
Укупно	120	100

Резултати приказани у Табели број 28 указују на податак да половина испитаника, тачније 50,8% има врло изражено агресивно понашање, тј. служи се агресивним понашањем, претњама и насиљем као начином разрешавања спорних ситуација са другим особама. Ако овој категорији додамо и популацију оних који су склони агресивном понашању и испољавању насиља као начину реаговања на конфликтне ситуације (30,8%), добијамо податак да 81,6% узорка има проблема са понашањем, односно, склоно је да агресијом и насиљем разрешава све спорне и конфликте ситуације.

10. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ НАЧИНА РАЗМИШЉАЊА

Начин размишљања испитаника представља последњи одељак из Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђених из кога су анализирани одговори за потребе истраживања. Из поменутог одељка анализирано је шест питања/одговора, која су усмерена ка откривању: способности решавања проблема испитаника; способности уочавања проблема; свести о последицама криминалног понашања; начину постизања циљева; разумевању гледишта других и импулсивности. Анализирана је структура испитаника у односу на свако од наведених питања, а резултати ће, као и до сада бити приказани табеларно.

10.1. Структура испитаника на основу способности уочавања проблема

Да ли је учинилац кривичног дела способан да уочи проблем и да ли је свестан да има проблеме је прво питање чији су одговори анализирани.

Табела број 29. Структура испитаника на основу способности уочавања проблема

Способност уочавања проблема	Број	%
Добра способност	8	6,7
Проблематична способност	62	51,7
Врло проблематично нема способност уоч.проб.	50	41,7
Укупно	120	100

Подаци наведени у Табели број 29 говоре нам да више од половине испитаника, тачније 51,7% има проблематичну способност уочавања проблема. Друга по заступљености, са 41,7% је категорија испитаника која има врло проблематичан став у погледу способности уочавања проблема, односно, категорија која нема способност

да уочи да криминално понашање представља проблем. Ако ове две категорије, као и у претходним анализама, посматрамо као јединствену категорију која нема способност, са различитим интензитетом одсуства способности, од умерене до потпуне, добијамо податак да 93,4% испитаника не схвата да има проблематично, криминално понашање које је произвело одређене проблеме и негативне последице. Свега 6,7% узорка уочило је да његово понашање проблематично и свесно је проблема који постоје.

10.2. Структура испитаника на основу способности решавања проблема

Осим податка о способности уочавања проблема, анализирани су и подаци у погледу способности испитаника за решавање проблема, под којим се подразумева начин на који испитаник приступа решавању проблема, да ли користи неодговарајуће стратегије и да ли не/признаје допринос других.

Табела број 30. Структура испитаника на основу способности решавања проблема

Способност решавања проблема	Број	%
Добра способност решавања проб.	1	0,8
Проблематична способност	37	30,8
Врло проблематично- нема спос. реш. проб.	82	68,3
Укупно	120	100

Приказани подаци у Табели број 30 нам говоре да је у испитиваном узорку најбројнија категорија која је по питању способности решавања проблема врло проблематична, тј. оних који уопште немају адекватне способности да реше проблеме и они чине 68,3% узорка. Проблематичну способност решавања проблема има 30,8% испитаника, а посебно забрињавајући чини се податак да свега један испитаник (0,8%) има добру способност решавања проблема.

10.3. Структура испитаника на основу развијене свести о последицама

Да ли је учинилац кривичног дела свестан и да ли разуме да криминално понашање производи негативне последице је наредно питање из које је анализирано.

Табела број 31. Структура испитаника на основу свести о последицама

Свест о последицама	Број	%
Развијена свест	5	4,2
Проблематична	65	54,2
Врло проблематична- не развијена свест/не схвата послѣ.	50	41,7
Укупно	120	100

Увидом у приказану Табелу број 31 уочавамо да је у узорку са 54,2% најзаступљенија категорија испитаника која је по питању развијене свести о последицама криминалног понашања-проблематична. Друга по заступљености је категорија испитаника која је врло проблематична, односно, она која нема развијену свест о последицама и која уопште не схвата да његови криминални поступци узрокују негативне последице и она чини 41,7%. Најмањи проценат, свега 4,2% испитаног узорка има развијену свест да криминалне активности производе негативне последице и схвата их.

10.4. Структура испитаника на основу постизања циљева

На који начин испитаник постиже циљеве је наредно питање анализирано у истраживању. Под постизањем циљева подразумева се утврђивање података о томе да ли учинилац кривичних дела успева да постави циљеве у свим подручјима свог живота, да ли су они реални и добро планирани, односно, и да ли је мотивисан да оствари циљеве.

Табела број 32. Структура испитаника на основу постизања циљева

Постизање циљева	Број	%
Способан да постави/ оствари циљеве	7	5,8
Проблематичан	60	50
Није способан да постави/оствари циљеве	53	44,2
Укупно	120	100

Као што је и видљиво у приказаној Табели број 32, половина испитаника (50%) је проблематична по питању постављања и остваривања сопствених циљева. Друга по заступљености са 44,5% је категорија испитаника која није способна да постави циљеве, реално их планира нити да их оствари. На крају, најмалобројнију категорију од 5,8% чине испитаници који знају реално да поставе, планирају и остваре сопствене циљеве.

10.5. Структура испитаника на основу способности разумевања гледишта других

Наредно питање које је у истраживању анализирано односи се на утврђивање податка о томе да ли испитаник разуме друге, односно, да ли има способност тумачења друштвених ситуација и да ли показује разумевање за друге.

Табела број 33. Структура испитаника на основу способности разумевања гледишта других

Разумевање гледишта других	Број	%
Способан да разуме друге	11	9,2
Проблематичан	53	44,2
Није способан да разуме друге	56	46,7
Укупно	120	100

Анализирајући испитанике по основу разумевања других, уочавамо да је у структури (Табела број 33), најзаступљенија категорија оних који не разумеју друге и гледишта других људи, а у узорку учествују са 46,7%. Друга по заступљености, са

44,2% је категорија испитаника која има проблематичан однос у погледу разумевања других. Најмањи проценат, тачније 9,2% чине испитаници који имају способност разумевања других.

10.6. Структура испитаника на основу импулсивности

Последње питање из одељка начин размишљања испитаника које је разматрано за потребе истраживања, односи се на импулсивност испитаника. Ово питање даје нам адекватне податке о томе да ли испитаник способан прво да планира своје поступке или не и да ли је способан да одлаже своје потребе/доноси одлуке због којих касније жали.

Табела број 34. Структура испитаника на основу импулсивности

Импулсивност	Број	%
Планира поступке/није импулсиван	8	6,7
Проблематичан	56	46,7
Не планира поступке/импулсиван	56	46,7
Укупно	120	100

Чини се да резултати из наведене табеле, када је реч о питањима која се односе на начин размишљања испитаника, прате досадашњу структуру која се огледа у доминацији негативних-проблематичних и врло проблематичних способности и односа испитаника. Подједнака је учесталост испитаника који су у погледу импулсивности проблематични (46,7%) и врло проблематични (46,7%). Свега 6,7% није импулсивно, као што и показују резултати наведени у Табели број 34.

На крају, сумирајући наведене резултате, можемо закључити да највећи проценат узорка, у погледу начина размишљања нема способност уочавања проблема и решавања проблема, нема развијену свест о последицама, има проблематичан став у погледу постизања циљева, не разуме гледишта других и у свом понашању је врло импулсиван.

11. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ УКУПНОГ СКОРА РИЗИКА

Укупан скор ризика означава укупан број бодова добијених збиром сваког појединачног одељка, који је изражен нумерички, а класификован по утврђеној процедури као низак (0-39), средњи (40-80), висок (80-120) и врло висок (121 и више).

Пре табеларног приказа структуре испитаника на основу укупног скорa важно је истаћи једну напомену. С обзиром да је приликом обраде прикупљених података, статистичком анализом добијен податак и о укупном скору сваког појединачног испитаника за сваки појединачни одељак, резултати неће бити приказани из више разлога.

Пре свега, приказ поменутих резултата захтевао би више десетина табела које би указивале само на податак колико испитаника има одређени број бодова у неком од одељака (нпр. један испитаник има скор нула у одељку - однос према раду или један испитаник има скор три у одељку - животни стил и социјални контакти и др.), што је податак који у овој фази приказивања основних резултата дескриптивне статистике није од великог значаја.

С друге стране, то би било и нерационално приказати јер се укупан бодовни скор појединачног одељка креће од минималних нула бодова до максималних тридесет (што је уједно и максимални скор који се може постићи у одељку кривични досије). Имајући у виду да постоји четрнаест одељака (укупних скорова) и узорак од 120 испитаника (што би значило да за сваког појединачног испитаника треба да се прикажу резултати у четрнаест табела) постаје јасније зашто ови подаци неће бити приказани на тај начин.

Међутим, ти подаци су од великог значаја за даљу анализу података сложенијим статистичким методама обраде и резултати ће бити приказани у другом делу резултата истраживања. У овом делу резултата истраживања, биће приказана

структура испитаника на основу укупног скорa ризика/степенa ризика, као и структура испитаника на основу процене вероватноће понављања кривичног дела и структура испитаника на основу процене степена ризика од угрожавајућег понашања. Укупна оцена и одређивање степена ризика добија се сабирањем поена свих области у Упитнику за процену ризика, и потреба осуђених. Добијени скорови означени су као квантификована (статистичка) процена вероватноће од поврата. Као што Директива прописује (*Министарство правде и државне управе-Управа за извршење кривичних санкција је 24.02.2013. године донела Директиву, којом се уређује начин рада службеника третмана у Заводима, процедурама у раду и изгледу и садржају докумената током утврђивања, спровођења и измене програма поступања са лицима осуђеним за кривична дела. Овим документом је, између осталих процедура, регулисана и примена Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђених на казну до и три године и примена Упитника за процену ризика, капацитета и потреба осуђених на казну преко три године*), сирови скорови се пребацују у пондерисане скорове на основу графикана (табеле) који се налази на крају Упитника. На основу збира пондерисаних поена одређујемо којој од категорија ризика осуђени припада.

Табела број 35. Структура испитаника на основу укупног скорa ризика

Укупан скор ризика	Број	%
Низак скор (0-39)	2	1,7
Средњи скор (40-80)	30	25
Висок скор (81-120)	76	63,3
Врло висок (121 и више)	12	10
Укупно	120	100

У Табели број 35 у којој је приказана структура испитаника на основу укупног скорa-коначне процене степена ризика, уочавамо да је у узорку са 63,3% најзаступљенија категорија испитаника која има висок ниво (скор) ризика.

Друга по учесталости са 25% је категорија испитаника која има средњи скор ризика, док је на трећем месту, са учешћем од 10% у узорку, категорија испитаника

врло високог ризика. Најмањи проценат, у узорку од свега 1,7% чине испитаници чији је степен ризика означен као низак.

11.1. Структура испитаника на основу укупног скорa - процене вероватноће понављања кривичног дела

Индивидуална процена вероватноће понављања кривичног дела добија се сабирањем клиничких процена испитивача о осуђеном (тј. о вероватноћи понављања кривичног дела) и налази се на крају сваког од 14 поглавља. На основу збира поена одређујемо којој од категорија ризика осуђени припада од понуђене три категорије садржане у Упутству за процену ризика за осуђене преко три године.

Табела број 36. Структура испитаника на основу процене вероватноће понављања кривичног дела

Вероватноћа понављања кривичног дела	Број	%
Ниска (0-7)	2	1,7
Средња (8-14)	33	27,5
Висока (15-28)	85	70,8
Укупно	120	100

Из приказане Табеле број 36 виљиво је да је у структури испитаника, са 70,8% најзаступљенија категорија оних који имају висок степен вероватноће понављања кривичног дела. Друга по заступљености, са 27,5% је категорија испитаника која има средњи ниво вероватноће да ће поново починити кривично дело, а у најмањем проценту са 1,7% учествују испитаници којима је вероватноћа за понављање кривичног дела оцењена као ниска.

11.2. Структура испитаника на основу укупног скор-а-клиничке процене ризика

Појединачна процена ризика (од угрожавајућег понашања) добија се сабирањем клиничких процена испитивача о осуђеном (тј. о вероватноћи испољавања ризичног понашања) и налази се на крају сваког од тринаест поглавља, јер поглавље број шест-*Образовање и обука* не предвиђа клиничку процену ризика од угрожавајућег понашања. На основу збира поена одређујемо којој од категорија ризика осуђени припада од понуђене три категорије садржане у Упутству за процену ризика за осуђене преко три године.

С обзиром да Упутство за процену ризика и потреба осуђених на затворску казну преко три године, као што је већ напоменуто, не предвиђа клиничку процену ризика од угрожавајућег понашања у одељку образовање и обука, подаци о појединачним скоровима ризика осталих (13) одељака, нису прикупљани. Прикупљен је податак о укупном скору, који је категорисан у неку од три категорије.

Табела број 37. Структура испитаника на основу укупног скор-а-клиничке процене ризика

Процена степена ризика	Број	%
Низак (0-7)	11	9,2
Средњи (8-13)	38	31,7
Висок (14-26)	71	59,2
Укупно	120	100

Као и код претходних резултата, где је приказана структура испитаника на основу вероватноће понављања кривичног дела (Табела 37) и у случају структуре испитаника на основу процене степена ризика, дистрибуција категорија је врло слична. Више од половине, тачније 59,2% чине су испитаници чији је степен ризика сврстан у највећу категорију, након чега следи, по учесталости, категорија испитаника средњег ниова ризика, 31,7%. У најмањем проценту су заступљени испитаници чији је ризик категорисан као низак и они у узорку учествују са 9,2%.

12. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ШКОЛСКЕ И СТРУЧНЕ СПРЕМЕ

Ниво школске спреме представља податак о претходном не/постигнутом нивоу образовања осуђеника пре доласка у затвор.

С обзиром да је узорак истраживања одабран управо на основу критеријума - постојања образовне потребе, односно, непостојања адекватног образовног нивоа (основно-школског и стручног/професионалног) резултати који ће бити приказани, односе се на утврђивање нивоа образовне потребе, или другим речима, нивоу претходно постигнутог образовања.

Табела број 38. Структура испитаника на основу претходно постигнутог образовног нивоа

Образовни ниво	Број	%
Завршена средња стручна школа	2	1,7
Непотпуна/недовршена средња стручна школа	47	39,2
Завршена основна школа	41	34,2
Непотпуна/незавршена основна школа	17	14,2
Завршена виша школа/факултет	2	1,7
Без школе	11	9,2
Укупно	120	100

Као што је и видљиво из приказане Табеле број 38, у узорку је најзаступљенија категорија испитаника која има непотпуну - недовршену средњу стручну школу. Ова најбројнија категорија у узорку учествује са 39,2%. Друга групу по заступљености са 34,2% чине испитаници који су у завршили само основну школу. Непотпуну основну школу има 14,2% испитаника, док је без школе 9,2% испитаника.

Две категорије испитаника учествују са по 1,7%, а то су категорија испитаника која има завршену средњу стручну школу и категорија испитаника која има завршену

вишу школу/факултет, али су због потреба за прекавалификацијама, уврштени су у истраживачки узорак. Претходно стечене квалификације, због врсте односно природе почињеног кривичног дела, поменутом узорку, неће омогућити проналазак адекватног запослења, због чега је ова категорија означена као она која има потребу за стицањем нових квалификација.

Међутим, ако категорију оних који имају непотпуну средњу школу и оних који имају завршену само основну школу, посматрамо као јединствену категорију испитаника која има потребу за завршетком средње стручне школе, односно, за стицањем квалификација, добијамо податак да 73,4% узорка има потребу за професионалним оспособљавањем. Ако на исти начин посматрамо категорију испитаника која има непотпуну основну школу и ону категорију без школе, потребу за основним образовањем има 23,4% испитаника, а потребу за преквалификацијама, 3,4% узорка.

Наведени резултати упућују на податак да велика већина испитаника има потребу за професионалним оспособљавањем, али и за накнадним основношколским образовањем и преквалификацијама (Јованић & Илијић, 2015).

До сличних резултата дошли су и други истраживачи. Тако Кнежић и Савић (2012: 184) у истраживању које је имало за циљ да утврди да ли код осуђеника постоји мотивација за наставак неке врсте образовања, наводе податак да 46% испитаника (од узорка који чини 260 осуђених) има непотпуну средњу школу или само основну школу. Непотпуну основну школу има 10% испитаника, а процентуално најмање заступљена категорија осуђених је, као и у општој популацији, са завршеном вишом школом или факултетом.

Да у осуђеничкој популацији постоји велики број оних који имају образовне потребе, било да се ради о накнадном основно-школском образовању или потреби за професионалним оспособљавањем, наводе и подаци Хелсиншког одбора за људска права (2011). Поменути извор наводи да у Казнено-поправном заводу Сремска Митровица, готово половина осуђеника има потребу за неким видом образовања, тачније, да 13% од укупног броја осуђених у Заводу нема завршену ни основну школу, а 30,8% нема завршену средњу школу.

13. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ РЕЦИДИВИЗМА

13.1. Структура испитаника на основу раније осуђиваности - легалног рецидивизма

Ранија односно претходна осуђиваност, као и ранији боравци у затвору су врло значајне криминолошко-пенолошке карактеристике које се разматрају у пенолошким истраживањима. То се чини сасвим и разумљивим, ако се има у виду да су ове карактеристике најочљивији показатељи криминалног понашања, а често и један од показатеља успешности третмана (Илијић, 2012).

Ранија осуђиваност или легални рецидивизам како се често назива у стручној литератури, је један од података који је анализиран као независна варијабла у истраживању, а учинио се важним због њеног посредног карактера - управо због тога што податак о ранијим осудама (садржан у одељку бр. 1. и бр. 2. кривично дело и криминални досије) повећава укупни скор ризика осуђеника (а тиме и повећава вероватноћу рецидива).

Табела број 39. Структура испитаника на основу раније осуђиваности-легалног рецидивизма

Ранија осуђиваност	Број	%
Није	28	23,3
Јесте	92	76,7
Укупно	120	100

Из приказане Табеле број 39 уочавамо да је у структури испитиваног узорка набројнија категорија испитаника која је већ била осуђивана. Ова категорија чини 76,7% узорка. Они који су примарно осуђени, тј. они којима је затворска казна коју издржавају прва осуда, чине малобројну категорију која у узорку учествује са 23,3%.

Сличне резултате о високој стопи рецидивизма у Казнено-поправном заводу Сремска Митровица, наводе Кнежић и Савић (2012: 185), који истичу податак да је 80% осуђеника бар једном раније осуђивано, а чак 47% више пута.

13.2. Структура испитаника на основу ранијих боравака у затвору-пеналног рецидивизма

Поврат у било ком виду представља значајан индикатор криминалитета у свим његовим облицима и видовима. Он је како показатељ његове сложености, друштвене опасности, али и успешности превентивних и васпитно-корективних подухвата (Илић, 2011: 349).

Како наводи Јованић (2010: 267) посебан проблем у нашим условима је непостојање квалитетне класификације рецидивиста, као ни посебних програма усмерених на редукцију рецидивизма. Рецидивисте је могуће затећи у свакој затворској установи, казну извршавају скупно, помешани са нерацидивистима, а о примени посебних третмана, нема ни назнаке.

Остаје нам да констатујемо ниво њихове присутности, али и да биљежимо стопу која из деценије у деценију расте.

*Табела број 40. Структура испитаника на основу ранијег боравака
у затвору-пеналног рецидивизма*

Пенални рецидивизам	Број	%
Није	61	50,8
Јесте	59	49,2
Укупно	120	100

Из приказаних резултата у Табели број 40, видљиво је да је дистрибуција оних који су први пут у затворској установи (50,8%) и оних који су у затвору већ раније боравили, скоро подједнака (49,8%).

Сличне резултате наводи Илић (2011), анализирајући рецидивизам осуђених на казну затвора у периоду од 2005. године до 2009. године, и истиче да се стопа пенолошког рецидивизма креће од 53,3%, колико је забележено 2005. године, до 60%, колико је забележено 2009. године.

Стопа рецидивизма у нашој земљи, према проценама је изнад 50%, мада доступни подаци о стопи рецидивизма варирају, у зависности од извора, али и критеријума - мере рецидивизма. Хелсиншки одбор за људска права (2010) наводи податак о стопи рецидивизма од чак 70%. Према доступним подацима Министарства правде Републике Србије крајем 2013. године укупна стопа рецидивизма износила је 53,7% (Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција, 2013).

Велики број повратника довољно говори о потреби изналажења другачијих, ефикаснијих начина и облика рада у затвору, али и прихвата по изласку из пеналних установа. Иако се често рецидивизам узима као индикатор успеха третмана који се примењује током издржавања затворске казне, остаје отворено питање колико на ту веома комплексну појаву утиче одмеравање казне, категоризација и класификација у затвору, али и постпенални третмана, који постоји само на папиру (Кнежић & Савић, 2012: 185).

14. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ПРИМАРНЕ РАСПОРЕЂЕНОСТИ

Примарна распоређеност подразумева примарну класификацију осуђеника, која се врши у пријемном одељењу, на основу објективних и субјективних критеријума, у одређену васпитну групу-категорију. Груписањем у одређене категорије, осуђена лица стичу одређене погодности које се по аутоматизму користе све док осуђено лице има статус те категорије (Стевановић, 2006).

У казнено-поправним заводима затвореног типа, класификација подразумева распоређивање осуђеника у једну од три групе-одељења, па тако осуђени може бити разврстан у А-категорију која представља најповољнији третман (са подгрупом А1 и А2)-отворено одељење; Б-категорију односно полуотворени третман-одељење (са подгрупом Б1 и Б2) или у затворено одељење, односно најстрожији третман В (са подгрупом В1 и В2).

Табела број 41. Структура испитаника на основу примарне распоређености

Тип одељења	Број	%
Б1	5	4,2
Б2	48	40
В1	13	10,8
В2	54	45
Укупно	120	100

Као што је и приказано у Табели број 41 у узорку је најзаступљенија категорија испитаника која је примарно распоређена у затворено одељење 55,8% (В категорија, с подгрупом В1 и В2), док је 44,2% испитаника примарном класификацијом распоређено у полуотворено одељење (Б категорија, са подгрупом Б1 и Б2).

Оваква структура испитаника на основу примарне распоређености не изненађује, имајући у виду чињеницу да је приликом избора узорка популације која

ће бити обухваћена истраживањем, један од критеријума био и дужина изречене казне (преко три године).

Критеријум примарне распоређености учинио се важним за анализу, због тога што се, имајући у виду постојање образовних потреба и на не/укљученост у образовне процесе, очекују и одређене промене у понашању, које су праћене и кроз рекласификацију осуђеника.

15. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ НАГРАЂИВАНОСТИ

Једно од питања анализираних за потребе истраживања, било је и питање о награђиваности односно питање да ли је осуђено лице, у оквиру своје класификационе категорије, добило одређена посебна права. Врста и број добијених погодности као варијабле нису анализирани.

Имајући у виду да се скоро све врсте погодности односе на повећани контакт осуђеника са спољашњом средином, као и на велики број различитих варијабли који би се добиле укључивањем података о врсти погодности, то би додатно отежало даљу анализу и разлог је зашто подаци (о врсти и броју проширених права) нису прикупљани и анализирани.

Табела број 42. Структура испитаника на основу награђиваности

Награђиван	Број	%
Није	49	40,8
Јесте	71	59,2
Укупно	120	100

У Табели број 42 у којој је приказана структура испитаника на основу награђиваности, уочавамо да су у узорку са 59,2% најбројнији испитаници који су добили неку погодност на основу понашања и владања, док 40,8% испитаника није добило никакаву погодност.

Награђивањем се исказује признање да је осуђеник постигао одређени успех у раду и понашању, чиме се код осуђеника изазива осећање задовољства и повећава самопоуздање које се рефлектује и у јачању и развијању осећања одговорности и подстичу позитивне промене у понашању (Стевановић, 2006).

Награђиваност, али и дисциплинско кажњавање су варијабале испитиване у овом истраживању, а управо кроз њихову учесталост, посматране су промене у понашању испитаника. Другим речима, постојала су очекивања да ће осуђеници који

учествују у образовним процесима у већем проценту бити награђивани и у мањем проценту дисциплински кажњавани, у поређењу са осуђеницима који нису укључени у образовне процесе. Да ли су почетна очекивања била оправдана, биће утврђено сложенијим статистичким анализама посматраних варијабли и приказано у другом делу резултата истраживања.

Награђивање је конципирано тако да вреднује и награђује већину позитивних активности осуђеника у процесу реализације третманских активности и садржаја, а по унапред утврђеном механизму коришћења. Другим речима, само мањи број погодности даје управник завода (реч је најчешће о наградном одсуству, ванредном одсуству и коришћењу годишњег одмора ван завода, о чему одлуку доноси управник), на предлог стручних служби, док распоређивање осуђеника у неку од категорија подразумева коришћење осталих погодности које припадају тој категорији, без накнадних одлука управе завода.

16. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ ДИСЦИПЛИНСКЕ КАЖЊАВАНОСТИ

Одржавање реда и дисциплине је кључна компонента управљања затворима (Илијић & Јованић, 2014). Закон о извршењу кривичних санкција (Службени гласник Републике Србије бр.55/2014) посебно наглашава да је осуђени дужан да се током извршења затворске казне, понаша у складу са законом и прописима донетим у складу са законом, као и по налогу службених лица. Непоштовање правила понашања, као и непоступање по налогу службених лица, означава се као лакши или тежи дисциплински преступ за који се изриче прописана дисциплинска казна.

Насупрот награђивању, кажњавање има за циљ да спречи кршење нормативног реда у установи, да омогући нормално функционисање завода и успешно спровођење третманских активности. Ове мере имају смисла ако одговарају циљу преваспитања и рахабилитацији осуђених и ако их подстичу на активан допринос свом преваспитању (Стевановић, 2006).

*Табела број 43. Структура испитаника на основу
дисциплинског кажњавања*

Дисциплински кажњаван	Број	%
Није	40	33,3
Јесте	80	66,7
Укупно	120	100

Увидом у приказану Табелу број 43, уочавамо да је у узорку са 66,7% најзаступљенија категорија испитаника која је била дисциплински кажњавана, док 33,3% узорка није никада било дисциплински кажњавано.

Изнесени подаци да је већина осуђеника дисциплински кажњавана, говори нам о учесталости појаве кршења правила понашања у затвору и недисциплини. Ови подаци су, са једне стране, забрињавајући, с обзиром да резултати других

истраживања указују на податак да већина осуђених није никада дисциплински кажњавана. Тако Стевановић (2006) наводи податак да 92,4% осуђеника није дисциплински кажњавано (а свега 7,6% је било дисциплински кажњавано), а Јованић, анализирајући дисциплинско кажњавање у деветнаест казнено-поправних установа, уочава да 81% осуђеника није никада дисциплински кажњавано (19% је било дисциплински кажњавано) (Јованић, 2012).

С друге стране, чини се да наведени подаци могу бити објашењени и структуром испитиване популације, коју чине осуђени на затворску казну преко три године, односно, осуђени за тежа кривична дела. Такође, не треба занемарити и податак о структури кривичних дела, тј. порасту броја осуђених за насилна кривична дела и кривична дела везана за дрогу, али и велики проценат зависника од психоактивних супстанци. У затворским условима, поменута популација је склонија незаконитом шверцу психоактивних супстанци, дистрибуцији али и конзумирању, што представља тежи дисциплински преступ за који се изриче дисциплинска казна.

17. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ УКЉУЧЕНОСТИ У ОБРАЗОВНИ ПРОЦЕС

17.1. Структура испитаника на основу укључености у основношколско образовање

Укљученост испитаника у образовне процесе, или другим речима, да ли је с обзиром на постојање образовних потреба осуђеник укључен у основно-школско образовање и процес стручно оспособљавање су наредне варијабле испитиване у истраживању.

Узорак испитиване популације посматран је као јединствена категорија испитаника која има образовне потребе, без диференцијације у погледу да ли се та потреба односи на потребу за накнадним основно-школским образовањем или накнадним средњошколским образовањем и обуком, али у дескриптивној статистици приказивањем фреквенције и процената, подељени су у две категорије, ради прегледности.

Табела број 44. Структура испитаника на основу укључености у основно-школско образовање

Укљученост у основношколско образовање	Број	%
Није-не постоји потреба	92	76,7
Јесте укључен, постоји потреба	8	6,7
Није укључен-постоји потреба	20	16,7
Укупно	120	100

У приказаној Табели број 44 уочљиво је да је најзаступљенија категорија испитаника која нема потребу за накнадним основношколским образовањем и није укључена, а она чини 76,7% узорка. Од 23,4% испитаника који имају потребу за

основно-школским образовањем, 6,7% је у поменути процес и укључено, док 16,7% није иако имају образовне потребе.

Један од главних разлога за неукључивање испитаника у образовни процес и поред непостојања основног образовања је, као што већ наведено у претходном поглављу (структура испитаника на основу претходног образовања) не мотивисаност осуђеника.

Европска затворска правила, као и Препоруке комитета министара Савета Европе о образовању у затвору, посебно истичу, да затвор треба да омогући затвореницима приступ образовним програмима који задовољавају њихове индивидуалне потребе, али и да подстиче осуђене да активно учествују у свим аспектима образовања.

Иако у Казнено-поправном заводу Сремска Митровица постоје добре могућности за накнадни завршетак основно-школског образовања, врло мали процената осуђеника те могућности и користи. Свакако да би будуће активности требало усмерити у правцу јачања мотивације осуђеника за учествовање у образовним програмима, чиме би са једне стране, њихова образовна потреба била задовољена, док са друге стране, укљученост у образовне садржаје пружила би и сврсисходније провођење слободног времена.

17.2. Структура испитаника на основу укључености у професионално оспособљавање

Да ли је испитаник укључен у процес стручног оспособљавања је наредно питање које је анализирано.

Табела број 45. Структура испитаника на основу укључености у професионално оспособљавање

Укљученост у професионално оспособљавање	Број	%
Јесте укључен-постоји потреба	45	37,5
Није укључен-постоји потреба	47	39,1
Није укључен-има потребу за оба нивоа образ.	20	16,6
Није укључен-иде у основну школу	8	6,6
Укупно	120	100

У Табели број 45 у којој је приказана структура испитаника на основу укључености у процес професионалног оспособљавања, уочавамо да је најзаступљенија категорија испитаника која има потребу за професионалном обуком, а која није укључена и она чини 39,1% узорка. Друга по заступљености, са 37,5% је категорија која има потребу за професионалном обуком и која је укључена у процес стицања квалификација у установи.

Они који имају образовне потребе односно, потребу и за основношколским образовањем и за професионалном обуком, а који нису укључени у образовне процесе, чине 16,6% узорка. У најмањем проценту је заступљена она категорија испитаника која иде у основну школу, те је то разлог неукључивања у процес професионалне обуке и она чини 6,6% узорка.

Ако испитанике класификујемо на основу постојања образовних потреба (не правећи диференцијацију да ли се ради о потреби за основно-школским образовањем или за професионалном обуком) и укључености, уочавамо да је 44,1% укључено у образовне процесе, а да 55,7% испитаника није укључено у поменуте процесе, и поред постојања образовне потребе.

18. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ РЕКЛАСИФИКАЦИЈЕ

Усвајањем Ирског прогресивног система као основног модела извршења у нашем пеналном систему, намеће се и разматрање постигнутог напретка у третману осуђених лица. Основни циљ рекласификације или рекатегоризације је да се осуђени мотивишу у правцу активне самопромене која ће бити стимулисана постизањем вишег квалитета живота у затвору и повећањем обима права (Јованић, 2010: 272).

Анализом варијабле рекласификације осуђених настојало се утврдити да ли су осуђени који имају образовне потребе и који су укључени у образовне процесе у установи, рекласификовани у бољу категорију у поређењу са осуђеницима који имају образовне потребе, а који нису укључени у поменуте процесе у затвору. Свакако, почетна претпоставка је да ће постојати разлике у односу на посматране категорија осуђеника, а имајући у виду чињеницу да је укључивање у образовне процесе и њихов успешан завршетак, може бити испраћен и променама у понашању и на крају награђивањем - повећаним обимом права у оквиру исте категорије, односно рекласификацијом у бољу категорију - врсту третмана.

Табела број 46. Структура испитаника на основу рекласификације

Рекласификован	Број	%
Јесте-у бољу категорију	35	29,2
Нема промена-иста категорија	78	65
Рекласификован на горе-нижа категорија	7	5,8
Укупно	120	100

Анализом приказане табеле, уочљиво је да је у узорку, најзаступљенија категорија осуђених код које није било промена у смислу напредовања у повољнију или назадовања у неповољнију категорију - третман.

Од оних који су рекласификовани, 29,2% је рекласификовано у бољу категорију - постигло је повољнији положај, а 5,8% испитаника је рекласификовано у лошију категорију. Податак да од оних осуђеника који су рекласификовани, највећи проценат рекласификован у бољу категорију, ипак нам указује да постоје извесне промене у понашању и залагању осуђеника у третманским активностима.

Добијени подаци подударају са резултатима других истраживања. Тако Јованић (2010) наводи да је у узорку од 200 осуђеника (из шеснаест пеналних установа) 49,5% није рекласификовано, повољнији положај добило је 45,5% осуђених, а неповољнији положај одређен је за 4,5% осуђених.

19. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ УСПЕШНОСТИ ОБРАЗОВНОГ ПРОЦЕСА

Наредно питање на које ће добијени одговори бити приказани табеларно, односи се на успешност образовног процеса. Другим речима, посматрано је да ли су осуђени код којих постоје образовне потребе успешно завршили образовни процес у који су укључени или је образовни процес био проблематичан, што је привело неуспешност.

Под успешним образовним процесом подразумева се завршен неки од уписаних разреда основношколског образовања или завршено стручно оспособљавање - што је потврђено дипломом или адекватним сертификатом.

*Табела број 47. Структура испитаника на основу
успешности образовног процеса*

Успешност образовног процеса	Број	%
Успешно завршена О.Ш/обука	49	40,8
У току је-није још завршен	2	1,7
Није завршен-био проблематичан	2	1,7
Није ни био укључен-има потребу	65	54,2
Укупно	120	100

Из приказане табеле, уочавамо да од узорка који чини 120 испитаника који имају образовне потребе, 54,2% није ни били укључено у поменуте процесе (*контролна група*). Од испитаника који су укључени у образовне процесе, најзаступљенију категорију од 40,8% чине они испитаници који су успешно завршили започето школовање (завршили професионалну обуку/разред основне школе) и стекли адекватан сертификат. У подједнаком проценту у узорку, са 1,7% учествују испитаници чији је образовни процес прекинут због проблематичног понашања и они чији је образовни процес још у току - у тренутку истраживања није био завршен.

20. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ СЕКУНДАРНЕ КАТЕГОРИЗАЦИЈЕ НИВОА РИЗИКА

Као што је већ раније напоменуто, приликом приказивања структуре испитаника на основу примарне класификације нивоа ризика, ни код секундарне класификације, односно код другог мерења укупног скорa ризика, нумеричке вредности (укупног скорa појединачног испитаника) укупног скорa ризика неће бити приказане, већ ће бити приказана категоризација нивоа ризика који је добијен секундарним мерењем.

Појединачна категорија укупног скорa ризика који је добијен секундарним мерењем послужиће као основа за компарацију са нивоом укупног скорa ризика који је добијен примарним мерењем, како би се утврдило да ли постоје промене у укупном скору ризику у зависности од укључености осуђеника у образовне процесе.

Почетне претпоставке иде у смеру очекивања одређених промена управо у укупном скору ризика (које ће бити видљиве компарацијом примарног и секундарног укупног скорa ризика), у зависности од укључености у образовне процесе. На тај начин, и најмање промене у укупном скору ризика ће бити регистроване као промене на боље (мањи број бодова-мањи укупни скор) или на горе (већи број бодова-већи укупни скор), иако с друге стране, то не значи и да је дошло до промене нивоа укупног ризика. Свакако, нешто су мања очекивања када се говори о променама у нивоу ризика, јер бодовни распон од једне, ниже категорије нивоа ризика, рецимо ниског, до веће категорије нивоа ризика-средњег, износи 40 бодова.

Табела број 48. Структура испитаника на основу секундарног нивоа ризика

Ниво ризика II	Број	%
Низак скор (0-39)	3	2,5
Средњи скор (40-80)	32	26,7
Висок скор (81-120)	73	60,8
Врло висок (121 и више)	12	10
Укупно	120	100

Анализом приказане Табеле број 48, уочавамо да је у узорку, са 60,8% најзаступљенија категорија испитаника којој је секундарним мерењем утврђен висок ниво ризика. Друга по заступљености је категорија испитаника која има средњи ниво ризика и она чини 26,7% узорка. Врло висок ниво ризика има 10% узорка, док низак ниво ризика има свега 2,5% испитаника.

Упоређујући структуру испитаника на основу примарног нивоа ризика (ризик I, Табела број 35) са структуром испитаника на основу секундарног нивоа ризика (ризик II, Табела број 48), видљиве су одређене промене у нивоу ризика, иако су очекивања у погледу промена нивоа ризика била прилично скромна. Наиме, категорија испитаника која је примарним мерењем имала висок ниво ризика (63,3%) је смањена за 2,5% у секундарном мерењу (60,8%) односно, три испитаника која су имала висок ниво ризика (скор I) у примарном мерењу, умањила су укупни скор, па секундарним мерењем (скор II) њихов ниво ризика сврстан је у категорију средњег ризика, док је проценат испитаника који су имали низак ниво ризика примарним мерењем (1,7%) порастао за 0,8%. Другим речима, један испитаник је из категорија средњег ризика сврстан у нижу категорију - категорију ниског ризика. Процент испитаника који су имали врло висок скор ризика, остао је исти и у секундарном мерењу (10%).

Иако је видљиво померање нивоа ризика од већих категорија ка нижим, да ли ће те промене бити статистички значајне, али и да ли су настале као резултат учествовања испитаника у образовним процесима, биће анализирано сложенијим методама обраде података и биће приказани у другом делу резултата истраживања.

21. СТРУКТУРА ИСПИТАНИКА НА ОСНОВУ АНАЛИЗИРАНИХ ПРОМЕНА У ПОСМАТРАНИМ ОДЕЉЦИМА

21.1. Структура испитаника на основу промена у залагању на раду и у току обуке

У овом делу рада биће изложена структура испитаника на основу промена насталих у одељку број 7, који означава однос према раду и запошљавању. Анализирана питања односе се на промене везане за односе на послу испитаника, ставу према запослењу, радном ангажовању односно радној обуци, а промене су класификоване у категорије: *није било никаквих промена, промене на боље* (ако се залагао у току рада и стручне обуке и на основу позитивних промена добио одређене погодности/проширена права) или *промене на горе* (ако се није залагао, није поштовао правила и дисциплину, променио понашање на горе).

Табела број 49. Структура испитаника на основу промена у односу према раду и запошљавању (бр.7.)

Однос према раду и запошљавању	Број	%
Није било никаквих промена	68	56,7
Промене на боље	48	40
Промене на горе	4	3,3
Укупно	120	100

Увидом у приказану Табелу број 49 уочавамо да у погледу промена насталих у односу према раду (бр.7) највећи проценат, тачније 56,7% чине испитаници код којих није било никаквих промена у посматраном сегменту. Друга по заступљености је категорија испитаника код које су забележене позитивне промене, односно, 40% узорка се залагало у току обуке и у раду, на основу чега је добио неку од погодности, док 3,3% узорка у одељку однос према раду и запошљавању има евидентиране промене на горе.

21.2. Структура испитаника на основу промена у понашању према другима

Наредно поглавље у оквиру кога су анализирани промене, односи се на понашање испитаника према другима. Прикупљени подаци о променама понашања испитаника према другима, биће класификовани, као и у претходном наслову, али и наредним насловима у категорије: *није било никаквих промена, промене на боље* (ако је код испитаника дошло до промена у позитивном смислу) *и као промене на горе* (ако је код испитаника дошло до промена у негативном смислу).

Резултати промена који ће бити приказани (промене у односу према раду и запошљавању бр. 7.; промене у понашању према другима, бр. 13.; промене у погледу злоупотребе дрога, бр. 11.; промене у ставу осуђеног, бр. 3.; промене у погледу располагања новцем и приходима, бр. 8.; промене у животном стилу и социјалним контактима, бр. 9. и промене у начину размишљања, бр. 14.) добијени су анализом примарне и секундарне категоризације укупних скорова у набројаним одељцима Упитника за процену ризика и потреба осуђених.

Табела број 50. Структура испитаника на основу промена у понашању према другима-одељак бр.13.

Понашање према другима	Број	%
Није било никаквих промена	82	68,3
Промене на боље	29	24,2
Промене на горе	9	7,5
Укупно	120	100

Анализом приказане структуре испитаника по посматраној варијабли, виљиво је да код 68,3% испитаника није било никаквих промена у понашању према другима. Промене на боље у погледу понашања према другима, забележене су код 24,2% узорка, док је своје понашање на горе, променило 7,5% испитаника.

Испитане промене у понашању односе се на степен сналажења у односу према другима, да ли испитаник има непријатељски став и агресивно понашање.

Да ли ће се видљиве промене у понашању моћи приписати променама које су настале због учествовања испитаника у образовним процесима, биће накнадно анализирано и приказано.

21.3. Структура испитаника на основу промена у погледу злоупотребе дрога

Да ли је код испитаника забележена промена у погледу злоупотребе дрога је варијабла која је испитивана, а довођење у везу поменуте варијабле са евентуалним променама понашања које могу настати као последица укључености у образовне процесе је значајна и има посредни утицај. Наиме, у зависности од тога да ли је испитаник зависник од психоактивних супстанци зависи у великој мери и његово укупно понашање у затворској установи, па постоје основане претпоставке да управо због употребе дрога, њене недоступности и могућности дотурања и дистрибуције, испитаник чешће вршити и дисциплинске преступе. С друге стране, чињење тешког дисциплинског преступа по аутоматизму, проузрокују и искључивање испитаника из образовних програма односно, узоркује прекид основношколског образовања и процес стручне обуке и извршење одређене дисциплинске мере.

Табела број 51. Структура испитаника на основу злоупотребе дрога

Злоупотреба дрога	Број	%
Није било никаквих промена	98	81,7
Ухваћен у злоупотреби	22	18,3
Укупно	120	100

Као што и приказани резултати у Табели број 51. указују у узорку је са 81,7% најзаступљенија категорија испитаника код којих није било никаквих промена у погледу злоупотребе дрога, док је код 18,3% испитаника забележена злоупотреба дрога, због које је и дисциплински кажњен.

Свакако, постојање проблема зависности од психоактивних супстанци осуђеничке популације је посебан проблем о коме је нешто више било речи у једном од претходних поглавља. Један од највећих проблема, у нашим казнено-поправним установама је непостојање обавезног тестирања за све осуђенике по пријему у затворску установу, али и непостојање специјализованих третмана намењених овој категорији осуђеника. Проблем зависности, често остаје нерегистрован, а зависност се често утврди приликом недозвољене употребе психоактивних супстанци, сем ако осуђеник сам не пријави зависност по доласку у установу и изјави да је корисник метадонске супституционе терапије започете још пре доласка у завод.

21.4. Структура испитаника на основу промена у ставу испитаника према кривичном делу

Да ли је дошло до промена у погледу става осуђеног лица према кривичном делу и криминалу је наредна анализирана варијабла. Овај одељак даје нам значајне резултате у погледу става испитаника у погледу: прихватања одговорности за своје кривично дело, разумевања мотива који су довели до извршења кривичног дела, свести починиоца о жртви, али ставу починиоца према казни, законском поступку, ауторитетима, затворском особљу, криминалу, према себи и мотивације да се суочи са кривично кажњивим понашањем.

Табела број 52. Структура испитаника на основу промена у ставу према кривичном делу и криминалу

Став према кривичном делу и криминалу	Број	%
Није било никаквих промена	114	95
Промене на боље	5	4,2
Промене на горе	1	0,8
Укупно	120	100

Приказани резултати у Табели број 52 јасно нам указују на податак да код 95% испитаника није било никаквих промена у анализираном одељку - став према кривичном делу и наведеним питањима. Код 4,5% испитаника забележене су

позитивне промене у погледу ставова према криминалу, односно, дошло је до извесних промена у погледу прихватања сопствене одговорности за почињено кривично дело. Код једног испитаника, тј. код 0,8% узорка, дошло је промена у негативном смислу-на горе, када се анализира одељак става према кривичном делу.

21.5. Структура испитаника на основу промена у погледу располагања новцем и приходима

Располагање новцем и приходима је наредни одељак из Упитника за процену ризика и потреба осуђених у оквиру кога су анализирана промене, а структура испитаника на основу наведене варијабле, биће као и до сада приказана табеларно. И ова варијабла - располагање новцем и приходима учинила се важном за анализу, управо због претпоставке да учешће испитаника у образовним процесима може имати индиректни утицај на посматрану варијаблу, односно, да ће обученост за одређено занимање повећати и могућности за проналазак адекватног запослења након изласка из установе, али довести до самосталности у погледу прихода, што ће испитанике удаљити од илегалне зараде као извора прихода или претераног ослањања на друге.

*Табела број 53. Структура испитаника на основу промена у погледу
располагања новцем и приходима*

Располагање новцем и приходима	Број	%
Није било никаквих промена	118	98,3
Промене на боље	2	1,7
Промене на горе	0	0
Укупно	120	100

Анализом приказаних резултата у Табели број 53, уочавамо да код 98,3% узорка, није било никаквих промена у погледу располагања новцем и приходима. Промене на боље забележене су само код два испитаника, односно код 1,7% испитаника. Међутим, важно је истаћи да у узорку нема испитаника код којих је

дошло до негативних промена у погледу располагања новцем и приходима, што се може протумачити и као позитиван резултат.

21.6. Структура испитаника на основу промена у погледу животног стила и социјалних контаката

Одељак животног стила и социјални контакти који је као варијабла анализиран, подразумева установљавање промена у структури испитаника у погледу њихове друштвене интеграције, друштвене изолованости, односа са другим затвореницима и утицаја који други затвореници остварују на понашање појединачног испитаника.

Табела број 54. Структура испитаника на основу промена у погледу животног стила и социјалних контаката

Животни стил и социјални контакти	Број	%
Није било никаквих промена	114	95
Промене на боље	5	4,2
Промене на горе	1	0,8
Укупно	120	100

Анализирајући приказану Табелу број 54, уочавамо као и код анализе претходне варијабле, да код 95% испитаника није било никаквих промена у животног стила и социјалним контактима. Промене на боље, односно, позитивне промене у животног стила, социјалним контактима забележене су код 4,2% испитаника, док је само код једног испитаника (0,8%) дошло до негативних промена - промена на горе (што подразумева да је ревизијом Упитника за процену ризика и потреба дошло до повећања скорa у одељку животног стила и социјалних контакти).

21.7. Структура испитаника на основу промена у погледу начина размишљања

Анализирана варијабла, начин размишљања, подразумева анализирани одговоре у наведеном одељку, на основу којих добијамо валидне податке о променама у способности испитаника да уоче проблем, способности за решавање проблема, свести о последицама, начина постизања циљева, разумевања гледишта других и импулсивности.

*Табела број 55. Структура испитаника на основу промена
у начину размишљања*

Начин размишљања	Број	%
Није било никаквих промена	113	94,2
Позитивне промене-на боље	5	4,2
Негативне промене-на горе	2	1,7
Укупно	120	100

Анализом приказаних резултата у Табели број 55 уочљиво је да код 94,2% испитаника нису забележене никакве промене у начину размишљања. Код 4,2% испитаника забележене су позитивне промене у начину размишљања, а код 1,7% испитаника промене су негативне.

Приказом анализираних варијабли које се односе на питања из Упитника за процену ризика и потреба осуђених, евидентно је да код већине узорка нису забележене никакве промене у наведеним одељцима. Позитивне промене постоје код малог број испитаника, а да ли ће се те промене моћи приписати утицају који образовни процеси имају на осуђене, утврдиће се корелационим анализама и биће приказано у другом делу резултата истраживања.

21.8. Структура испитаника у погледу условног отпуста

Варијабла условни отпуст је последња анализирана варијабла, а прикупљени подаци односе се на податак о условном отпусту, односно, да ли је испитаник писао молбу за условни отпуст и какав је став стручне службе по питању условног отпуста.

Табела број 56. Структура испитаника на основу условног отпуста

Условни отпуст	Број	%
Нема формални услов-писао молбу	20	16,7
Струч.сл.не подржава	12	10
Ресоцијализација у току	59	49,2
Позитивно мишљење	3	2,5
Нема податка	26	21,7
Укупно	120	100

Као што је и видљиво у приказаној Табели број 56, најзаступљенију категорију у узорку чине испитаници који нису добили ни позитивно ни негативно мишљење стручне службе у вези условног отпуштања, или другим речима, испитаници који су означени као категорија код које је ресоцијализација у току и они чине 49,2% узорка.

На другом месту по заступљености су они испитаници за које нема података у вези условног отпуста и они чине 21,7% узорка. Они који немају формални услов, а писали су молбу чине 16,7% испитаника. Негативан став стручне службе по питању условног отпуста добило је 10% испитаника, а свега 2,5% испитаника добило је позитивно мишљење стручне службе.

Врло мали проценат испитаника који су добили условни отпуст може бити објашњено и чињеницом да узорак испитане популације чине осуђени чија је казна дужа од три године, односно, да преко 56% узорка чине испитаници чија је казна од пет до десет година (не поседују ни формални услов). Дуге затворске казне на тај начин могу бити разлог зашто је у структури испитаника на основу условног отпуста најдоминантнија категорија којој је ресоцијализација у току (49,2%) по мишљењу стручне службе.

Закон о кривичном поступку (Службени лист СРЈ, бр.70/2001; Службени Гласник РС, бр.58/2004; 72/2011; 101/2011; 121/2012; 32/2013; 45/2013; 55/2014) регулише поступак за пуштање осуђених лица на условни отпуст, тако што молбу подноси осуђени и то суду који је судио у првом степену (члан 21. став 4.). Веће надлежног суда (члан 564.) утврђује испуњеност формалних елемената везаних за протек казне, и уједно тражи извештај од управе пеналне установе у којој осуђени издржава казну затвора, о његовом владању, извршавању радних обавеза и другим околностима које показују да ли је постигнута сврха кажњавања, као и извештај повереника из органа управе надлежног за извршење кривичних санкција. Веће доноси решење којим одбија или усваја молбу за пуштање на условни отпуст, при чему посебно има у виду процену ризика осуђеног, успешност у извршавању програма поступања и ранију осуђиваност (члан 567.) (Закон о кривичном поступку, Службени Гласник РС, бр.72/2011; 101/2011; 121/2012; 32/2013; 45/2013; 55/2014).

Као извор информација о подобности осуђеног за доделу условног отпуста, узимају се извештаји пеналних установа о понашању осуђеног за време извршења затворске казне. Ти извештаји се најчешће базирају на формалним елементима о идентитету, старости, брачном и породичном стању, занимању и ранијој осуђиваности уз навођење кривичног дела (и свих других криминолошко пенолошких карактеристика) доступних у Упитнику за процену ризика и потреба, али и податка из личног досијеа који се односе на радну ангажованост, врсту послова које осуђени обавља итд.

Не улазећи дубље у анализу формално правних надлежности за доделу условног отпуста, чини се потпуно адекватним навести две замерке упућене ка неадекватној терминологији законских одређења условног отпуста које Јованић (2012) истиче, а то су: друге околности које показују да је испуњена сврха кажњавања - која оставља велики простор за арбитрарност у процени да ли је и којој мери дошло до позитивних промена. Друга замерка се односи на процену испуњавања радних обавеза у ситуацији када је већина осуђеника није радно ангажована (Јованић, 2012).

3. РЕЗУЛТАТИ КОРЕЛАЦИОНЕ И МУЛТИФАКТОРСКЕ АНАЛИЗЕ

3.1. Резултати двофакторске анализе скорa ризика рецидивизма

Анализа утицаја укључености у образовни процес на ризик рецидивизма, вршена је применом двофакторске анализе коваријансе са поновљеним мерењем. Као што је и напоменуто у претходним поглављима, вршена је процена ризика рецидивизма у зависности од не/укључености у образовни процес, без диференцијације испитиваних група у погледу укључености у основношколско образовање или професионално оспособљавање. Због малог броја испитаника који су укључени у процес основношколског образовања и немогућности мерења и поређења ефеката који овај процес остварује на ризик рецидивизма, чинило се најцелисходнијим формирати једну групу, коју чини укључени у образовни процес-тј. укључени у основношколско образовање и професионалну обуку и резултате поредити са контролном групом односно, неукљученим у образовни процес.

Од два фактора, која су укључена у анализу, један је непоновљен (припадност образовној групи: укључени и неукључени), а поновљени фактор је ризик рецидивизма (примарно и секундарно мерење ризика рецидивизма). Старост испитаника и дужина казне су контролисани на тај начин што су узети у анализи као коваријати.

Као и до сада, резултати ће бити приказани табеларно, уз одговарајућа објашњења.

Табела 57. Резултати двофакторске анализе-прво и друго мерење

Укљученост у образовни процес		Аритмет. средина	Стандардна дев.	Број
Ризик: прво мерење	Није укључен	99,09	22,179	67
	Укључен	83,92	22,935	53
	Укупно	92,39	23,662	120
Ризик: друго мерење	Није укључен	99,58	22,221	67
	Укључен	81,92	22,672	53
	Укупно	91,78	24,000	120

Из приказаних резултата (Табела 57) може се закључити да је ризик рецидивизма генерално мањи код оних који су укључени у образовни процес, како на првом, тако и на другом мерењу, у поређењу са ризиком рецидивизма оних којих нису укључени у образовни процес.

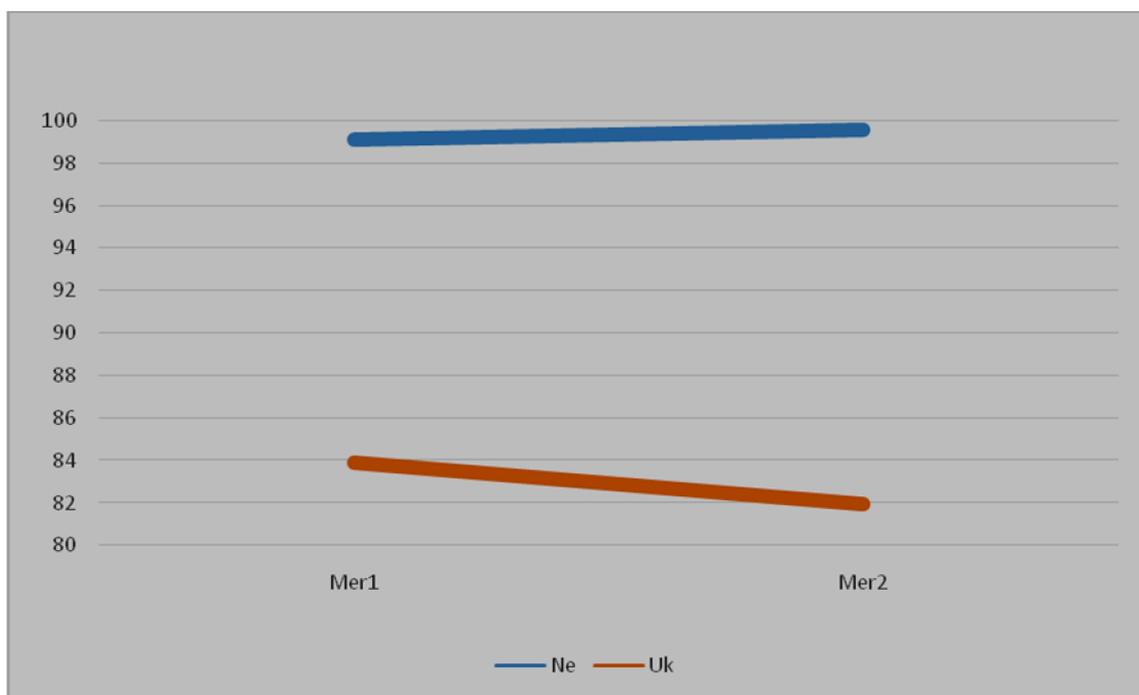
Разлике у скору ризика рецидивизма су значајне, и за прву и за другу разлику (разлике у скору на првом и другом мерењу и разлике у зависности од не/укључености у образовни процес), а параметри ове разлике су: $F=15,87$; $df=1$; $p<0.01$; $\epsilon^2=0,12$; за прву разлику и: $F=5,01$; $df=1$; $p<0.05$; $\epsilon^2=0,42$ за другу разлику. Разлика у инструменту износи 17,8 поена.

Овај важан податак може бити интерпретиран на начин да васпитна и образовна служба бирају кога ће да укључе у образовни процес на нивоу ризика или да се генерално, **осуђени који имају нижи ниво ризика чешће укључују у образовни процес у затворској установи од оних који имају виши ниво ризика.**

Међутим, најважнији податак у истраживању, који ће потврдити претходно наведене теоријске и хипотетичке основе, односи се на то да ли је дошло до промена у скору ризика (скор добијен на секундарном мерењу у поређењу са примарним мерењем) између оних који су били укључени у образовни процес и оних који нису били укључени у образовни процес.

Овај важан податак посматран је преко интеракције два фактора - укључености у образовни процес и скорa ризика рецидивизма.

Разлика и у овом случају је значајна, а њени параметри су: $F=13.60$; $df=1$; $p<0.01$ и $\epsilon^2=0.11$.

Графикон 1. Промене у скору ризика рецидивизма у зависности од укључености у образовни процес

У приказаном Графикону 1, уочљиве су промене скорa ризика рецидивизма на другом мерењу у поређењу са првим мерењем и код испитаника који су били укључени и испитаника који нису били укључени у образовни процес.

Наиме, скор ризика рецидивизма групе која је укључена у образовни процес, на другом мерењу је благо опао у поређењу са скором ризика рецидивизма добијеним на првом мерењу (скор I=83,92; скор II= 81,91; разлика у скору аритметичке средине је -2,01), док је код испитаника који нису били укључени и образовни процес, на другом мерењу скор благо порастао (скор I=99,09; скор II= 99,58; разлика у скору аритметичке средине је +0,49).

Овај значајан податак, пад у скору ризика рецидивизма укључених у образовни процес односно, пораст скорa ризика рецидивизма оних који нису укључени, може се интерпретирати као последица укљученост тј. неукључености у образовни процес. Другим речима, образовни процес је значајан фактор промене, а његови ефекти су видљиви кроз смањење ризика рецидивизма, чиме се потврђују полазне хипотезе истраживања.

3.2. Резултати ANOVA теста-анализа поређења посматраних група (*K* и *O*) и промена у понашању

Осим промена у скору ризика рецидивизма, један од задатака истраживања усмерен је ка утврђивању директних и индиректних веза и утицаја образовног процеса на постизање позитивних промена у понашању осуђених.

Као што је напоменуто у претходном поглављу, промене у понашању, посматране су преко промена у одељцима: став осуђеног (3), однос према раду и запошљавању (7), располагање новцем и приходима (8), животни стил и социјални контакти (9), злоупотреба дрога (11), начин размишљања (14), али и преко података о рекласификацији. Награђиваност и кажњаваност као бинарне варијабле нису могле бити укључене у анализу, па је у ту сврху формирана нова варијабла - понашање у институцији, у којој су са -1 означени дисциплински кажњавани, са 0 они који нису ни кажњавани ни награђивани, а са 1 они који су награђивани.

ANOVA тестом вршена су поређења између група (*K* и *O* групе) у погледу различитих посматраних промена у понашању. Старост и дужина затворске казне, контролисани су на тај начин што су у анализи стављени као коваријати.

Табела 58. Поређења између група и посматраних промена у понашању

Основношколско обр. и професионално оспособљ.		Аритмет. средина	Стандардна дев.	Број
Ако се залагао у току обуке и на раду и добио неку погодност-промене у одељку 7.	Неукљ.	,09	,417	67
	Укључ.	,72	,495	53
	Укупно	,37	,549	120
Ако је променио понашање према другима. Промене у одељку 13.	Неукљ.	-0,09	,379	67
	Укључ.	,49	,541	53
	Укупно	,17	,540	120
Злоупотребио дрогу-промена на горе-дисциплински кажњен.	Неукљ.	-0,33	,473	67
	Укључ.	0,00	,000	53
	Укупно	-,18	,389	120
Ако је било позитивних промена у ставу осуђеног. Промене у одељку 3.	Неукљ.	,01	,122	67
	Укључ.	,06	,305	53
	Укупно	,03	,222	120
Ако је било позитивних промена у одељку 8. располагање новцем и приходима.	Неукљ.	,01	,122	67
	Укључ.	,02	,137	53
	Укупно	,02	,129	120
Ако је било позитивних промена у одељку 9. животни стил и соц. контакти.	Неукљ.	,00	,174	67
	Укључ.	,08	,267	53
	Укупно	,03	,222	120
Ако је било позитивних промена у одељку 14. начин размишљања.	Неукљ.	-0,01	,122	67
	Укључ.	,08	,331	53
	Укупно	,03	,241	120
Да ли је рекласификован и како	Неукљ.	-0,04	,367	67
	Укључ.	,58	,535	53
	Укупно	,23	,546	120
Понашање у институцији	Неукљ.	-0,7015	,67454	67
	Укључ.	-0,0377	,96001	53
	Укупно	-,4083	,87443	120

Из приказане Табеле 58 уочљиво је да постоје разлике у погледу посматраних промена у понашању у зависности од укључености у образовни процес.

Група испитаника која није била укључена у образовни процес је:

✓ У погледу понашања према другима (одељак 13) имала забележене промене на горе, тј. повећање скорa у посматраном одељку, што потврђују негативне вредности у приказаној табели (58), али и мање средње вредности (*Аритметичка средина* = -0,09; *Станд. дев.* = 0,379);

- ✓ Због злоупотребе дрога чешће дисциплински санкционисана (одељак 11), што потврђују негативне вредности и мање средње вредности (*Аритметичка средина* = -0,33; *Станд. дев.* = 0,473);
- ✓ У посматраном одељку начина размишљања (одељак 14) имала забележене негативне промене, односно повећање скорa у наведеном одељку, што потврђују негативне вредности и мање средње вредности (*Аритметичка средина* = -0,01; *Станд. дев.* = 0,122);
- ✓ У погледу рекласификације, код посматране групе забележена је рекласификација на горе, односно у неповољнији третман, што потврђују негативне вредности и мања средња вредност (*Аритметичка средина* = -0,04; *Станд. дев.* = 0,367);
- ✓ У посматраном одељку животни стил и социјални контакти (одељак 9) нема забележене било какве промене (скорови у посматраном одељку остали су исти) (*Аритметичка средина* = 0,0;)
- ✓ У погледу понашања у институцији ова група је не само дисциплински кажњавана већ и чешће дисциплински кажњавана у поређењу са групом која је укључена у образовни процес, што потврђују негативне вредности и мања средња вредност (*Аритметичка средина* = -0,70; *Станд. дев.* = 0,674);

Група испитаника која је била укључена у образовни процес :

- ✓ У погледу посматраног одељка залагање на раду (одељак 7) има забележене промене на боље, што потврђује одсуство негативних вредности, али и веће вредности аритметичке средине у односу на вредност аритметичке средине групе која није укључена у образовни процес (*Аритметичка средина* = 0,72; *Станд. дев.* = 0,495);
- ✓ У погледу посматраног одељка понашања према другима (одељак 13) има забележене промене на боље, што потврђује одсуство негативних вредности, али и веће вредности аритметичке средине у односу на вредност аритметичке средине групе која није укључена у образовни процес (*Аритметичка средина* = 0,49; *Станд. дев.* = 0,541);

- ✓ У погледу посматраног одељка злоупотреба дрога (одељак 11) нема забележене било какве промене (скорови у посматраном одељку остали су непромењени) (*Аритметичка средина*=0,0; *Станд. дев.*=0,000);
- ✓ Има забележене позитивне промене у одељку располагање новцем и приходима (одељак 8), што потврђује одсуство негативних вредности, али и веће вредности аритметичке средине у односу на вредност аритметичке средине групе која није укључена у образовни процес (*Аритметичка средина*=0,02; *Станд. дев.*=0,137);
- ✓ У посматраном одељку животни стил и социјални контакти (одељак 9) има забележене промене на боље (одсуство негативних вредности и већа аритметичка средина у поређењу са вредностима аритметичке средине групе која није укључена у образовни процес) (*Аритметичка средина*=0,08; *Станд. дев.*=0,267);
- ✓ У посматраном одељку начин размишљања (одељак 14) има забележене промене на боље (одсуство негативних вредности и већа аритметичка средина у поређењу са вредностима аритметичке средине групе која није укључена у образовни процес) (*Аритметичка средина*=0,08; *Станд. дев.*=0,331);
- ✓ У погледу рекласификације, има забележене промене на боље, што нам говори да су испитаници који су учествовали у образовном процесу, чешће рекласификовани у бољи, повољнији третман, што потврђује одсуство негативних вредности и већа аритметичка средина (*Аритметичка средина*=0,58; *Станд. дев.*=0,535);
- ✓ У погледу понашања у институцији група укључених у образовни процес је дисциплински кажњавана, али ређе него група испитаника која није учествовала у образовним процесима, што потврђују негативне вредности и већа аритметичка средина (*Аритметичка средина*=-0,03; *Станд. дев.*=0,960);

Већ на основу наведених налаза ANOVA теста, могу се уочити разлике у понашању посматране преко промена у наведеним одељцима, између групе испитаника која је учествовала у образовним процесима (О-група) и оне групе која није учествовала (К-група).

Група испитаника која је укључена у образовни процес има мање негативних промена у понашању у поређењу са групом која није укључена. Па тако, иако у

одређеним одељцима нису забележене било какве промене, јер су скорови остали непромењени, ови резултати се могу тумачити као позитивни утицају образовања на понашање осуђених, јер су у истим одељцима, код групе која није учествовала, забележене негативне промене.

Међутим, ови налази дају нам само податке о постојању разлика у погледу понашања посматраних група.

Податак који ће потврдити да ли постоје статистички значајне корелације између наведених разлика у понашању посматраних група испитаника, добијен је сложенијом методом анализе међусобног дејства ефеката фактора.

Табела 59. Резултати анализе међусобног дејства ефеката фактора-укључености у образовни процес и посматраних зависних варијабли

Зависне варијабле	Сума квадрата	df	Квадрат аритм.ср.	F	Знач.	ϵ^2
Ако се залагао на раду/током обуке, добио погодност. Промене у одељку 7.	11,608	1	11,608	56,558	,000	,328
Ако је променио понашање према другима. Промене у одељку 13.	10,153	1	10,153	48,327	,000	,294
Злоупотребио дрогу-промена на горе-дисциплински кажњен	3,031	1	3,031	24,335	,000	,173
Ако је било позитивних промена у ставу осуђеног. Промене у одељку 3.	,045	1	,045	,917	,340	,008
Ако је било позитивних промена у одељку 8. Располагање новцем и приходима.	,001	1	,001	,031	,861	,000
Ако је било позитивних промена у одељку 9. Животни стил и соц. контакти.	,164	1	,164	3,473	,065	,029
Ако је било позитивних промена у одељку 14. Начин размишљања	,215	1	,215	3,816	,053	,032
Да ли је рекласификован и како Понашање у институцији	11,646	1	11,646	56,934	,000	,329
	13,100	1	13,100	19,595	,000	,145

Из претходно приказане Табеле 59 јасно је уочљиво да постоје статистички значајне корелације између фактора укључености у образовни процес у затворској установи и посматраних промена у понашању:

✓ **Укљученост у образовни процес остварује статистички значајне корелације са позитивним променама у одељку 7-залагање на раду и током обуке.** Испитаници који су учествовали у образовним програмима, залагали су се током обуке на основу чега су чешће и добијали одређене погодности. Параметри поменуте корелације су: $F=56,6$; $df=1$; $\varepsilon^2=0,328$; $p<0.01$;

✓ **Укљученост у образовни процес остварује статистички значајне корелације са позитивним променама у одељку 13-понашање према другима.** Испитаници који су укључени у образовни процес, променили су своје понашање према другима на боље. Параметри поменуте корелације су: $F=48,32$; $df=1$; $\varepsilon^2=0,294$; $p<0.01$;

✓ **Код испитаника укључених у образовни процес нису забележене промене у одељку 11-злоупотреба дрога.** Скор постигнут у наведеном одељку остао је непромењен и након завршеног образовног процеса, што значи да испитаници нису због злоупотребе дрога дисциплински санкционисани. Параметри поменуте корелације су: $F=24,33$; $df=1$; $\varepsilon^2=0,173$; $p<0.01$;

✓ **Укљученост у образовни процес остварује статистички значајне корелације са варијаблом рекласификације.** То нам говори да су испитаници који су укључени у образовни процес, чешће рекласификовани у повољнији третман. Овај податак је свакако врло значај показатељ постигнутих промена у понашању, а параметри корелације су: $F=56,93$; $df=1$; $\varepsilon^2=0,329$; $p<0.01$;

✓ **Укљученост у образовни процес остварује статистички значајне корелације са варијаблом-понашање у институцији,** што нам указује на податак да је образовна група мање дисциплински кажњавана од групе која није учествовала у образовним процесима. Вредности поменуте корелације су: $F=19,59$; $df=1$; $\varepsilon^2=0,145$; $p<0.01$;

Осим наведених разлика за које су потврђене статистички значајне корелације, чинило се важним и навести податак о постојању две маргинално значајне разлике. Реч

је о укључености и: позитивним променама у животном стилу и социјалним контактима (одељак 9) и начину размишљања (одељак 14), а параметри су: $F=3,473$; $df=1$; $\epsilon^2=0,029$; и $F=3,816$; $df=1$; $\epsilon^2=0,032$. Иако значајност није на нивоу <0.05 , она је врло близу, у оба случаја. То нам говори да су испитаници који су учествовали у образовним програмима остварили одређени напредак у погледу промене начина размишљања и социјалних контаката, односно да су њихови скорови у наведеним одељцима смањени, што се такође може приписати ефекту који остварује образовни процес.

Наведени резултати јасно нам указују да укљученост у образовне процесе остварује позитиван утицај у погледу понашања испитаника. **Образовни процес је и фактор промене понашања, чиме се потврђују полазне хипотезе истраживања садржане у ставу да је укљученост осуђених у процесе образовања и професионалног оспособљавања повезана са позитивним променама у својствима и понашању осуђених током извршења казне затвора.**

Узимајући у обзир емпиријски потврђене ефекте које остварује образовни процес на редукацију ризика рецидивизма и постизање позитивних промена у понашању осуђеника, сасвим је јасно зашто образовни третман има кључну улогу у процесу третмана.

Наведени резултати подударују се са резултатима бројних истраживања. Образовни третман у затворима утиче на редукацију ризика рецидивизма (Cho & Tayler, 2013; Davis et al, 2013; Cronin, 2011; Aos, Miler, & Drake, 2006; Anderson, 1995; Steurer, Smith, & Tracy 2001; Wilson, Gallagher, & Mackenzie, 2000; Tyler, & Kling, 2007), на смањење насиља и опште побољшање дисциплине у затвору, као и на смањење дисциплинских престапа (Correctional Association of New York, 2009; Prison Studies Program, 2008).

Накнадни завршетак основношколског образовања или стицање стручних квалификација осуђеном лицу пружа веће шансе и за успешну социјалну реинтеграцију након изласка из затворске установе. Као што наводе Јованић и Жунић-Павловић (2006), то не имплицира да они који су укључени у образовни процес, више неће вршити кривична дела, већ да осуђено лице повећава своје могућности за укључивање у просоцијалне токове на слободи.

ЗАКЉУЧАК

Од увођења затворске казне, до данас, пенолошка теорија и пракса усмерени су ка проналажењу дубљег друштвеног смисла и садржине извршења затворске казне, али и откривању путева који ће осигурати достизање и остваривање успешне ресоцијализације и социјалне реинтеграције бивших преступника.

Иако су се концепције на којима се темељило извршење затворске казне, мењале упоредо са напретком друштва, идеал коме тежи, изражен кроз редукацију ризика рецидивизма, смањење стопе криминала и заштиту друштва од починилаца кривичних дела није лако остварити. Овај идеал остао је исти, до данас, као и веровање да се образовним третманом могу, у мањој или већој мери, постићи позитивне промене у понашању осуђеника.

Крај XIX и почетак XX века, означава период када је целокупан затворски систем био подвргнут оштрој научној критици *јер није дао очекиване резултате* (Стевановић, 2006). Криза затвора и критике прокламоване идеје ресоцијализације, чиниле су се оправданим, имајући у виду одсуство позитивних резултата извршења затворске казне, који се најбоље огледају кроз високу стопу рецидивизма и повећање броја осуђених широм света (Илијић, 2014).

Као одговор на насталу кризу, велики број истраживача, окренуо се преиспитивању и евалуирању третманских садржаја, трагајући за оним програмима који дају позитивне резултате. Бројне студије и истраживања, пружиле су обиље валидних резултата који су указали да су образовни програми, прилагођени потребама појединачног преступника, снажан фактор који може редуковати стопу рецидивизма.

Савремени приступ третману, који ипак није у потпуности одустао од идеје поправљања и ресоцијализације учинилаца кривичних дела, данас карактерише усмереност ка концепту процене криминогених потреба и управљању ризиком. Полазећи од таквог става, сваки осуђени, разликује се се по одређеном профилу или нивоу ризика, што захтева одређени степен контроле његовог понашања у циљу заштите друштва.

Као што наводи Стевановић (2009б), на тај начин, држава кажњавањем настоји да смањи ризике који постоје у савременом друштву, успостављајући, кроз нови приступ како преступнику тако и управљању затворским системом, одговарајућу равнотежу између затворских трошкова и друштвене користи.

Концепт процене ризика, усмереног ка анализи, прихватању и смањењу ризика, као начина идентификације делинквентових криминогених потреба, а у циљу избора адекватних програма поступања, који тај ризик треба да умање, довео је и до развоја инструмена за процену ризика и потреба.

Након деценија искуства, практичари и истраживачи су идентификовали кључне факторе који могу да помогну у предикцији вероватноће будућег криминалног понашања. Инструменти који су развијени усмерени су ка идентификацији починилаца са високим нивоом ризика за рецидив, али истовремено помажу и у одабиру адекватне врсте и интензитета програма третмана. Правилна употреба инструмента за процену ризика и потреба такође омогућава и да се осуђеници класификују на одређени начин, а основни циљ интервенција јесте управо усмерен ка смањењу рецидива, повећању јавне безбедности и смањењу трошкова (Public Safety Performance Project, 2011).

Инструменти за процену ризика се темеље на статистичком израчунавању јачине везе између појединих обележја и рецидивизма, на основу чега се утврђује сет карактеристика које су најуже повезане са криминалним понашањем. И даље се ради на побољшању предиктивне функције наведених инструмената, а пажња истраживача усмерава се на познавање повезаности између одређених карактеристика личности и животне ситуације преступника и рецидивизма (Јованић, 2012).

Наведени инструменти откривају оне потребе које циљаним третманским интервенцијама могу бити задовољене, као што се потреба за накнадним основношколским образовањем, потреба за професионалном обуком или преквалификацијом, радним ангажовањем и др.

Иако су одавно напуштена схватања по којима је недостатак образовања један од предиктивних узрока извршења кривичних дела, у светлу савремених тенденција,

постојање образовних потреба осуђеничке популације се високо котира на скалама процена.

Низак ниво основног образовања, неписменост, лоша историја запошљавања, одсуство квалификација, проблеми у претходном школовању или неразвијене радне навике само су неке од карактеристика осуђеничке популације данас.

Развијени пенитенцијарни системи у свету, препознавајући образовне потребе осуђеника, али и значај који образовни процеси имају на укупно понашање и успешно извршење затворске казне, одбацују било какве расправе о питањима да ли су неопходни образовни садржаји у затворским установама и пажњу посвећују креирању најразноврснијих садржаја и програма образовања одраслих осуђеника.

Светска корективна пракса обилује најразличитијим програмима који су усмерени, не само ка стицању основног образовања и подизању образовног нивоа, већ и ка стручној и професионалној обуци за тражена занимања, програмима усмеренима ка контроли беса и агресивног понашања, развоју вештина, очувању менталног здравља, социјалне компетенције и др.

Враћање образовних програма на високо место у корективној пракси настало је на основу резултата бројних истраживања који указују на податак да су програми образовања и обуке за одређено занимање најефективнији када је у питању превенција од будућег криминала (Open Society Institute, 1997). Ефективни образовни програми треба да обухватају подједнако како основно образовање, стручну обуку и тренинг, тако и развој животних вештина, јер једино тако базирани програми дају могућности за стицање образовања, тј. добијање дипломе и сертификата, долазак до вишег нивоа стручне спреме, већег успеха у сналажењу након изласка из установе, али и мању стопу рецидивизма (Prison Studies Project, 2008).

Главни проблем с којим се суочавамо у нашим пенитенцијарним системима представљају неадекватни услови који владају у казнено-поправним заводима, услед којих су могућности спровођења образовног третмана, који чини један од темеља преваспитања, минимизирани (Драгојловић, Кушић, & Савић, 2013).

Све до средине деведестих година у казнено-поправним установама су постојале основне школе за образовање одраслих осуђеника, као и стручно оспособљавање, које је реализовано кроз обуке за бројне машинске, индустријске и пољопривредне раднике. Општа криза друштва није заобишла ни установе за извршење затворске казне, па тако ни у погледу могућности за образовање, професионално оспособљавање и рад осуђених, стање није на завидном нивоу. Нажалост, већина казнено-поправних установа данас има врло скромне могућности и средства за активно спровођење образовних садржаја.

Резултати истраживања (Јованић, 2010; Кнежић, 2001) указују да се на извршењу затворске казне у Републици Србији налази велики број осуђених са најразличитијим образовним потребама, што потврђују и званични извештаји, али и да се недовољно ради на задовољењу поменутих потреба, чак и код оних категорија код којих су те потребе најочљивије.

Статистички подаци о проценту осуђеника који учествују у образовним програмима, варирају од установе до установе и зависи од реалних могућности за обезбеђивање и реализацију образовних садржаја, мада је он генерално, на изузетно ниском нивоу и креће се од једног до три процента (Кнежић & Савић, 2012).

Известан помак у погледу односа државе према овим облицима третмана ипак постоји. Пројекат "Подршка стручном образовању и обуци у затворским установама у Србији" који је финансиран уз помоћ и подршку Европске Уније, обухватио је обезбеђивање услова и средстава за спровођење обуке и стицање стручних квалификација осуђених лица у три највеће казнено-поправне установе: КПЗ у Нишу, КПЗ у Пожаревцу и КПЗ у Сремској Митровици.

Чињеница да се у КПЗ Сремска Митровица спроводи професионална обука за пет занимања, као и основношколско образовање, уједно су били и разлог више да се истраживање обави у наведеном заводу. Основни циљ истраживања усмерен је ка откривању утицаја који образовни процес има на редукуцију ризика рецидивизма и постизање позитивних промена у понашању осуђених.

Узорак испитиване популације чинило је 120 испитаника који су пунолетни, правоснажно осуђени и упућени на извршење затворске казне у наведени КП завод, а

који испуњавају и критеријуме неопходне за истраживање у погледу образовног нивоа, односно, постојања образовних потреба и не/укључености у образовне процесе, као и у погледу критеријума дужине изређене казне-преко три године.

Узорак је подељен у две подгрупе и то: *Образовна група (О)* - коју чине испитаници који имају потребу за основношколским образовањем и професионалним оспособљавањем и који су укључени у образовни процес у установи; и *Контролна група (К)* - коју чине испитаници који имају потребу за основношколским образовањем и професионалном обуком, а који нису укључени у образовни процес.

Подаци неопходни за истраживање прикупљани су анализом података из Упитника за процену ризика и потреба осуђених на затворску казну преко три године, личних листова и Извештаја стручних служби. Подаци су прикупљани из одељака наведеног Упитника, као и податак о скору ризика рецидивизма, примарним и секундарним мерењем тј. пре укључивања у образовни процес и након завршеног образовног процеса *О*-групе и приликом рекласификације и ревидирања Упитника *К*-групе. Као зависне, посматране варијабле у истраживању одређен је скор ризика рецидивизма (добијен секундарним мерењем) и промене у понашању (посматране преко модификације скорa у посматраним одељцима), а карактеристике осуђених из сфере демографских, психолошких, криминолошких и социјалних карактеристика, као независне варијабле.

Најважније резултате истраживања могуће је изложити у односу на постављене полазне хипотезе истраживања:

✓ *Хипотеза 1 и 2: Укљученост осуђених у процес основношколског образовања и професионалног оспособљавања утиче на редукацију ризика рецидивизма.*

Двофакторском анализом коваријансе са поновљеним мерењем вршена је анализа утицаја укључености у образовни процес на ризик рецидивизма. Основни резултати указују да је ризик рецидивизма генерално мањи код групе која је укључена у образовни процес, како на примарном, тако и на секундарном мерењу. Разлике у скору ризика рецидивизма су значајне, и за прву у за другу разлику (разлике у скору на првом и другом мерењу и разлике у зависности од

не/укључености у образовни процес), а параметри ове разлике су: $F=15,87$; $df=1$; $p<0.01$; $\varepsilon^2=0,12$; за прву разлику и: $F=5,01$; $df=1$; $p<0.05$; $\varepsilon^2=0,42$ за другу разлику.

Овај важан податак може бити интерпретиран на начин да васпитна и образовна служба бирају кога ће да укључе у образовни процес на нивоу ризика или да се генерално, ***осуђени који имају мањи ниво ризика чешиће укључују у образовни процес у затвору.***

Разлика у скору ризика рецидивизма у зависности од укључености у образовни процес постоји, а параметри наведене статистички значајне разлике су: $F=13.60$; $df=1$; $p<0.01$ и $\varepsilon^2=0.11$. Скор ризика рецидивизма групе која је укључена у образовни процес, на другом мерењу је благо опао у поређењу са скором ризика рецидивизма добијеним на првом мерењу (скор I=83,92; скор II= 81,91; разлика у скору аритметичке средине је -2,01). Код испитаника који нису били укључени и образовни процес, на другом мерењу скор благо порастао (скор I=99,09; скор II= 99,58; разлика у скору аритметичке средине је +0,49) у односу на вредности добијене примарним мерењем. Овај податак о паду скору ризика рецидивизма испитаника укључених у образовни процес односно, пораст скору ризика рецидивизма код испитаника који нису били укључени у образовни процес, може се приписати ефекту који образовни процес остварује. Другим речима, ***укљученост у образовни процес, остварује значајан утицај на редукцију ризика рецидивизма, чиме се потврђују наведене хипотезе.***

✓ *Хипотеза 3: Укљученост осуђених у процесе образовања и професионалног оспособљавања повезана је са позитивним променама у својствима и понашању осуђених током извршења казне затвора.*

ANOVA тестом вршена су поређења између група (*K* и *O* групе) у погледу различитих посматраних промена у понашању. Старост и дужина затворске казне, контролисани су на тај начин што су у анализи стављени као коваријати.

Разлике постоје и у погледу модификације понашања посматраних група, а као најважније се могу издвојити:

K-група-неукључени:

- а) Имају повећање скорa у одељку-понашање према другима, односно, забележене промене понашања на горе (*Аритметичка средина*=-0,09; *Станд. дев.*=0,379);
- б) Чешће су дисциплински кажњавани због злоупотребе дрога (*Аритметичка средина*=-0,33; *Станд. дев.* =0,473);
- в) Имају повећање скорa у одељку начин размишљања-односно, забележене промене на горе (*Аритметичка средина*=-0,01; *Станд. дев.*=0,122);
- г) Чешће рекласификовани у неповољнији третман-забележене промене на горе у погледу рекласификације (*Аритметичка средина*=-0,04; *Станд. дев.*=0,367);
- д) У погледу скорова одељка животни стил и социјални контакти, немају забележене промене (скорови су остали исти и на примарном и на секундарном мерењу) (*Аритметичка средина*=0,0;);
- ђ) Чешће су дисциплински кажњавани (*Аритметичка средина*=-0,70; *Станд. дев.*=0,674);

У поређењу са групом испитаника који нису укључени у образовни процес (*K*-група) код испитаника из групе која је била укључена у образовни процес (*O*-група) је утврђено да:

- а) Имају забележене промене на боље (смањен скор) у одељку залагање на раду и током обуке (*Аритметичка средина*=0,72; *Станд. дев.*=0,495);
- б) Имају забележене промене на боље (смањен скор) у погледу посматраног одељка понашања према другима (*Аритметичка средина*=0,49; *Станд. дев.*=0,541);
- в) Скорови у одељку злоупотреба дрога остали непромењени (промене нису забележене) (*Аритметичка средина*=0,0; *Станд. дев.*=0,000);
- г) Имају забележене промене на боље и у погледу располагања новцем и приходима (смањење скорa у посматраном одељку) (*Аритметичка средина*=0,02; *Станд. дев.*=0,137);
- д) Има забележене промене на боље у посматраном одељку животни стил и социјални контакти (*Аритметичка средина*=0,08; *Станд. дев.*=0,267);

- ђ) Има забележене промене на боље у посматраном одељку начин размишљања (*Аритметичка средина*=0,08; *Станд. дев.*=0,331);
- е) Чешће рекласификовани у повољнији третман (*Аритметичка средина*=0,58; *Станд. дев.*=0,535);
- ж) Мање дисциплински кажњавана него *K* група (*Аритметичка средина*=-0,03; *Станд. дев.*=0,960).

Наведени резултати ANOVA теста дали су нам само податке о постојању разлика у погледу понашања посматраних група.

Податак који је потврдио да постоје статистички значајне корелације између наведених разлика у понашању посматраних група испитаника, добијен је сложенијом методом анализе међусобног дејства ефеката фактора.

Најважнији резултати указују на постојање статистички значајних корелација између:

- ✓ Укључености у образовни процес и позитивних промена у одељку 7. - залагање на раду и током обуке. **Испитаници који су учествовали у образовним програмима, залагали су се током обуке на основу чега су чешће и добијали одређене погодности.** Параметри поменуте корелације су: $F=56,6$; $df=1$; $\epsilon^2=0,328$; $p<0.01$;
- ✓ Укључености у образовни процес и позитивних промена у одељку 13 - понашање према другима. **Испитаници који су укључени у образовни процес, променили су своје понашање према другима на боље.** Параметри поменуте корелације су: $F=48,32$; $df=1$; $\epsilon^2=0,294$; $p<0.01$;
- ✓ Код испитаника укључених у образовни процес нису забележене промене у одељку 11 - злоупотреба дрога. **Скор постигнут у наведеном одељку остао је непромењен и након завршеног образовног процеса, што значи да испитаници нису због злоупотребе дрога дисциплински санкционисани.** Параметри поменуте корелације су: $F=24,33$; $df=1$; $\epsilon^2=0,173$; $p<0.01$;

- ✓ Укључености у образовни процес и рекласификације. То нам говори да су **испитаници који су укључени у образовни процес, чешће рекласификовани у повољнији третман**. Овај податак је свакако врло значај показатељ постигнутих промена у понашању, а параметри корелације су: $F=56,93$; $df=1$; $\varepsilon^2=0,329$; $p<0.01$;
- ✓ Укључености у образовни процес и понашања у институцији, што нам указује на податак да је **образовна група мање дисциплински кажњавана од групе која није учествовала у образовним процесима**. Вредности поменуте корелације су: $F=19,59$; $df=1$; $\varepsilon^2=0,145$; $p<0.01$;

Приказани резултати упућују на закључак да образовни процес остварује позитивне ефекте и на понашање осуђеника, чиме се потврђује и трећа хипотеза.

Образовни процес остварује позитивне ефекте који се огледају у смањењу ризика рецидивизма и позитивним променама у понашању.

ПРЕДЛОЗИ И ПРЕПОРУКЕ

У току поступка истраживања дошло се до података о бројним проблемима и недоследностима који стоје на путу успешног извршења затворске казне. Чини се да не треба посебно наглашавати да је економска криза оставила значајан траг у погледу одвајања материјалних средстава за функционисања затворских установа, те да оне осим проблема материјалне природе, имају проблема и са недостатком стручних кадрова, првенствено васпитача и специјалних педагога, али и квалификованих носилаца образовних процеса и предавача. Овај проблем негативно се одражава како на свакодневно функционисање затворске установе, тако и на квалитет спровођења третманских садржаја.

Увођење инструмената за процену ризика и потреба у стандардну процедуру рада представља добар почетни корак. У пријемном одељењу стручни радници попуњавају Упитник за процену ризика и потреба осуђених на основу података добијених у току разговора са осуђеним и других доступних информација, који служи као основа за одређивање даљег програма поступања, према класификованом нивоу ризика и потреба. Проблем настаје управо у даљем поступању. Специјализовани програми поступања за високо ризичне категорије не постоје, као што не постоје ни специјализовани програми који су усмерени ка елиминацији зависности, иако број осуђених зависника расте из године у годину.

У погледу образовног третмана, такође постоје бројни проблеми. Иако у КПЗ Сремска Митровица постоје могућности за накнадо основношколско образовање и стицање стручних квалификација, кроз пет занимања за која се континуирано спроводи обука, проблем лежи у немотивисаности осуђеника за учествовањем у доступним програмима.

Значај образовног процеса, али и важност адекватне мотивације осуђених за учешће у образовним садржајима, разматрана је у теоријском делу рада, али чини се значајним, још једном напоменути да је неопходно:

- ✓ Учинити све што је могуће да се осуђеник охрабри да активно учествује у свим аспектима образовања;
- ✓ Да образовање у затвору треба да тежи развоју целокупне личности имајући у виду њен друштвени, економски и културни контекст;
- ✓ Да сви затвореници имају приступ образовању;
- ✓ Да образовање за осуђене у затвору, треба да буде попут образовања које се пружа сличним старосним групама у спољном свету, на слободи;
- ✓ Да образовање у затвору не треба да има нижи статус од рада унутар затворског режима;
- ✓ Обезбедити развојне програме како би затворски предавачи могли да усвоје одговарајуће методе за образовање одраслих;
- ✓ Да нарочиту пажњу треба посветити затвореницима са посебним потешкоћама, као и оним који имају проблеме са читањем и писањем;
- ✓ Да стручно образовање треба да има за циљ развој појединца, али и да има слуша за кретања на тржишту рада;
- ✓ Да друштвено образовање треба да укључује практичне елементе који омогућавају затворенику да се носи са свакодневним животом у затвору, са циљем да му се олакша повратак у друштво, и
- ✓ Кад год је то могуће, затвореницима треба да буде омогућено и дозвољено да учествују у образовању изван затвора.

Наведене смернице, које су основа Препорука комитета министара Савета Европе у вези образовања у затвору (бр. Р(89)129), морају бити стварно, а не декларативно примењене у пракси пеналних установа у нашој земљи.

Разлози за неучествовање осуђених у образовним процесима су бројни: од немотивисаности због претходно лошег искуства у школовању, радног ангажовања, непостојања жеље за повећањем образовног нивоа, старости, задовољства претходно постигнутим школовањем и др. Овај проблем у току истраживања потврдили су и стручни радници, који наводе да иако постоји утврђена образовна потреба, највећи број осуђеника не жели да се укључи у доступне програме.

Нажалост, у пракси казнено-поправног завода се врло често се јавља и једна контрадикторна ситуација да се за професионалну обуку пријављују осуђеници који имају претходно стечене квалификације, јер желе да конструктивно проведу време у казненој установи и оспособе се за ново занимање, а они без квалификација најчешће неквалификовани и напуштају установу.

Циљ извршења затворске казне се не сме свести на пуко изоловање и сегрегацију осуђених на одређено време из друштвене средине, већ казну треба искористити на тај начин, да применом одговарајућих програма поступања, осуђени усвоје друштвено прихватљиве облике понашања и вредности у циљу што боље социјалне реинтеграције. Образовни процес, свакако, представља врло ефикасно средство које може да осигура остваривање пожељног циља.

У контексту наведених проблема, смернице за побољшање праксе треба да се усмере ка:

- ✓ Обогаћивању третманских садржаја циљаним програмима усмереним ка високо-ризицим категоријама осуђеника;
- ✓ Прилагођавању третмана и облика поступања са утврђеном ризик категоријом;
- ✓ Увођењу и реализацији специјализованих програма намењених елиминацији најдоминантнијих облика зависности;
- ✓ Улагању у кадровску службу кроз повећање броја запослених стручних радника, наставно образовног кадра и др.;
- ✓ Обогаћивању образовних програма, посебно програма стручног оспособљавања за занимања која су конкуретна на тржишту рада, чиме би се могућности за добијања запослења по изласку из установе знатно побољшале;
- ✓ Будући напори у сфери организације и реализације образовних садржаја треба да садрже компоненту која ће утицати на повећање мотивације за учешће осуђеника у образовним програмима;

- ✓ Претходна негативна искуства у школовању, проблеми са наставним особљем или непостојање жеље да се пропуштено школовање настави, морају бити у најмању руку ублажени, ако не и потпуно елиминисани;
- ✓ Обезбеђивању услова да осуђени који имају образовне потребе могу исте и надокнадити у установама где су образовни садржаји доступни, или у сарадњи са образовним институцијама у локалној заједници, тамо где нису доступни у затворским установама;
- ✓ Већем вредновању свих активности осуђених које су усмерене ка подизању образовног нивоа кроз интензивније награђивање и/или предлагање условног отпуста.

Позитивни ефекти образовних процеса не изостају. Укључивање у основношколско образовање или професионалну обуку може да произведе и позитивне промене у понашању осуђених, побољша односе осуђеног према другима, доведе до бољег поштовања реда и дисциплине у затвору и редукује ризик рецидивизма. С тога, улагање у образовне садржаје представља дугорочно исплативу инвестицију. Узимајући у обзир укупне трошкове криминала, трошкове поновног враћања у затвор и штету по појединца, друштво и породицу коју произведе извршење кривичног дела, са економског становишта, чак и мало смањење стопе криминала и промене у понашању, насталих као резултат образовних процеса, чине се исплативим и корисним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Allison, T. L. (1993). Making offenders more accountable and offering opportunity for change. *Corrections Today*, Vol. 55, pp. 92-106
2. Allen, F. A. (1959). Criminal justice, legal values and the rehabilitative ideal, *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 50(3), 226–32.
3. Aborn, J., Toorn, A., Hockin, J., Jordon, S., Nayvelt, M. & Finkelstein, M. (1999). *Poverty & Prejudice: Breaking the Chains of Inner City Poverty. Ethics od Developmnet in a Global Environment*. The California Prison and Rehabilitation System. Available from: www.web.stanford.edu/class/e297/poverty-prejudice/citypoverty/california (accessed 12 December 2014)
4. Anderson, S. V. (1995). *Evaluation of the Impact of Correctional Education Programs on Recidivism*. Columbus, OH: Office of Management Information Systems Bureau of Planning and Evaluation, Ohio Department of Rehabilitation and Correction.
5. Andrews, D. A., Bonta, J. & Wormith, J. S. (2006). The Recent Past and Near Future of Risk and/or Need Assessment, *Crime Delinquency*, 52(1), 7-27; Available from: [//cad.sagepub.com](http://cad.sagepub.com) (accessed 11 January 2014)
6. Andrews, D. A. (2000). Principles of Effective Correctional Programs. In *Compendium 2000 On Effective Correctional Programming*. Part One Contributing to Effective Correctional Programs. In Motiuk, L. L. & Serin, R. C. Eds. Ottawa. Correctional Services Canada. Available from: www.csc-scc.gc.ca (accessed 21 November 2013)
7. Andrews, D., Bonta, J. & Hoge, R. (1990). Classification for Effective Rehabilitation, *Criminal Justice and Behavior* 17(1), 19–52.
8. Aos, S., Miller, M., & Drake, E. (2006). *Evidence-Based Adult Corrections Programs: What Works and What Does Not*, Washington State Institute for Public Policy.
9. Austin, J. F. (2004). The Proper and Improper Use of Risk Assessment in Corrections, *Federal Sentencing Reporter* 16 (2004), 1-6.
10. Aubrey, R. & Hough, M. (1997). *Assessing Offenders' Needs: Assessment Scales for the Probation Service*. Home Office Research Study 166. London: Home Office

11. Batiuk, M. E., Moke, P. & Rountree, P. W. (1997). Crime and Rehabilitation: Correctional Education as an Agent of Change. *Justice Quarterly* 14, 167– 180.
12. Brewster, D. R., & Sharp, S. (2002). Educational Programs and Recidivism in Oklahoma: Another Look, *The Prison Journal*, 82(3), 314-334.
13. Brown, S. L. (2000). *Cost-effective correctional treatment*. Forum on Corrections Research, 12(2). Correctional Service of Canada: Ottawa. Available from: <http://www.csc-scc.gc.ca/research/forum/e122/e122n-eng.shtml> (accessed 25 November 2013)
14. Brinc, F. (1987). Otvorene kazneno popravne ustanove-od ideje do stvarnosti, *Penološke teme*, 2(1-2), 3-22.
15. Brosens, D., Donder, L., Vanwing, T., Dury, S., & Verte, D. (2013). Lifelong learning Programs in Prison: Influence of Social Networks on Participation. World Conference on Educational Science-WCES. *Procedia-Social and Behaviour Sciences*, 116(2014), 518-523.
16. *Basic Education In Prison* (1995). United Nations Office at Vienna and UNESCO-Institute for Education Hamburg.
17. Бошкович, М. & Радоман, М. (2002). *Пенологија*, Нови Сад: Правни факултет, Центар за издавачку делатност.
18. Callan, V. & Gardner, J. (2007). The role of VET in Recidivism in Australia. In: Dawe, S. (Ed.) *Vocational Education and Training for Adult Prisoners and Offenders in Australia: Research readings*. National Centre for Vocational Education Research-NCVER, Australian Government. Available from: www.ncver.edu.au (accessed 18 May 2014)
19. Cho, R. M. & Tyler, J. (2013). Does Prison-Based Adult Basic Education Improve Postrelease Outcomes for Male Prisoners in Florida. *Crime & Delinquency*. 59. (7), 975-1005. Published on-line on November 30, 2010. Available from: cad.sagepub.com/content/59/7/975 (accessed 21 April 2014)
20. *Council of Europe-Education in Prison*. Recommendation No R(89)12 Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and Explanatory memorandum. Strasbourg 1990. Available from: www.erea.org/upload/media/Education_in_Prison_02pdf (accessed 28 January 2014)
21. Chavez, R. & Dawe, S. (2007). International Research and Trends in Education and training provision in Correctional Settings, (16-27) In: Dawe, S. (Ed.) *Vocational Education and training for Adult prisoners and Offenders in Australia: Research*

- readings*. National Centre for Vocational Education Research-NCVER, Australian Government. Available from: www.ncver.edu.au (accessed 16 May 2014)
22. Correctional Association of New York, (2009). *Education from the Inside Out: The Multiple Benefits of College Programs in Prison*
  23. Cronin, J. (2011). *Prison Education Programs Reduce Inmate Prison Return Rate, Study Shows*. Retrived on December, 12 2013. Available from: www.sciencedaily.com (accessed 29 April 2014)
  24. Dawe, S. (2007). *Vocational education and training for adult prisoners and offenders in Australia: Research readings*, National Center for Vocational Education Research (NCVER), Australian Government.
  25. Davis, L., Bozick, R., Steele, L. J, Saunders, J. & Miles, J. (2013). *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta Analysis of Programs that Provide Education to Incarceration Adults*. Bureau of Justice Assistance. U.S. Department of Justice. Rand Organization. Available from: www.rand.org/pubs/research_reports/RR266 (accessed 7 June 2014)
  26. Darkenwald, G. & Merriam, S. B. (1982). *Adult Education*. Foundations of practice, NewYork: Harper and Row.
  27. Duguid, S. (1998). *Prison Education Research Project-British Columbia*. Final Report. Canada: Institute for the Humanities Simon Fraser.
  28. Драгојловић, Д., Кушић, И., & Савић, З. (2013). Улога радне и образовне активности у функцији ресоцијализације. *Безбедност-Полиција-Грађани*, IX(3-4/13), 271-281.
  29. *Education and Training in the Correctional Services "Another Spring"* (2004). Norwegian Ministry of Education and Research, Report No.27 (2004-2005).
  30. *Evaluating Correctional Education*, (1997). Using Correctional Education Data: Issues and Strategies. Available from: <http://www2.ed.gov/offices/OVAE/AdultEd/OCE/IssuesStrategies/ch5.html> (accessed 9 April 2013)
  31. *Европска затворска правила*, (2006). Савет Европе и Канадска агенција за међународни развој.
  32. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. Available from: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/html/005.htm> (accessed 16 June 2014)
  33. Eikeland, O.J., Manger, T. & Asbjørnsen, A. (Eds.) (2009). *Education in Nordic Prisons*. Prisoner's educational background, Preferences and Motivation

- Copenhagen: Nordic Council of Ministers. Available from: <http://www.norden.org/en/publications/publications/2009-508> (accessed 27 June 2013)
34. Fitzgibbon, D. W. (2007). Risk Analysis and the New Practitioner, Myth or reality? *Punishment & Society*, 9(1), 87-97. Available from: <http://pun.sagepub.com/content/9/1/87> (accessed 10 September 2014)
  35. Federal Bureau of Prisons, (2015). Educational Programs. Available from: www.bop.gov/inmates/custody_and_care/education.jsp (accessed 28 July 2014)
  36. Federal Bureau of Prisons, (2014). A Directory of Bureau of Prisons' National Program-2014. BOP. Available from: www.bop.gov/inmates/custody_and_care/does/BOPNationalProgramCatalog.pdf (accessed 19 February 2014)
  37. Flanagan, T. J. (1994). *Prison education research project final report*. Huntsville: Sam Houston State University Criminal Justice Center
  38. Greenberg, E., Dunleavy, E., & Kutner, M. (2007). *Literacy Behind Bars: Results from the 2003 National Assessment of Adult Literacy Prison Survey (NCES 2007-473)*. U. S. Department of Education, Institute of Education Sciences, National Center for Education Statistics
  39. Glaser, D. (1966). The effectiveness of correctional education. *American Journal of Correction*, 28, 351-363.
  40. Gendreau, P. & Ross, R. (1979). Effective Correctional Treatment: Bibliography for Cynics. *Criminal Justice and Delinquency*, 25, 463-489.
  41. Gendreau, P., Goggin, C. & Cullen, F. (1999). The Effects of Prison Sentences on Recidivism. Solicitor General Canada, Ottawa. Available from: www.prisonssucks.com (accessed 24 June 2014)
  42. Gerber, J. & Fritsch, E. J. (1995). Adult Academic and Vocational Correctional Education Programs: A Review of Recent Research. *Journal of Offender Rehabilitation*, 22, 119-142.
  43. *Government of Western Australia-Department of Corrective Services*, (2013). Rehabilitation and Services. Available from: www.correctionalservices.wa.gov.au/rehabilitation-services/rehab-programs.aspx (accessed 23 June 2014)
  44. Годишњи извештај о раду Управе за извршење заводских санкција, (2009). Министарство правде Републике Србије.
  45. Годишњи извештај о раду Управе за извршење заводских санкција, (2013). Министарство правде Републике Србије

46. Harer, M. (1995). *Prison Education Program Participation and Recidivism: A Test of the Normalization Hypothesis*, Federal Bureau of Prisons Office of Research and Evaluation, Washington, DC. Available from: www.bop.gov/resources/research_projects/pdf (accessed 8 May 2015)
47. Harer, M. D. (1995b). Recidivism among Federal Prisoners Released in 1987. *Journal of Correctional Education*, 46(3), 98-128.
48. Harlow, C. W. (2003). Education and Correctional Populations, Bureau of Justice Statistics Special Reports, U.S. Department of Justice. Available from: www.bjs.gov/content/pub/pdf/ecp.pdf (accessed 23 March 2014)
49. Hannah-Moffat, K. (2005). Criminogenic Need and the Transformative Risk Subject: Hybridizations of Risk/Need in Penalty, *Punishment and Society*, 7(1), 29–51.
50. Hawley, J., Murphy, I., & Souto-Otero, M. (2013). *Prison Education and Training In Europe. Current stay-of-play and Challenges*. A summary report authored for the European Commission by GHK Consulting. Available from: www.ec.europa.eu (accessed 2 June 2014)
51. Хелсинки одбор за људска права, (2010). Затвори у Србији-праћење реформе затворског система у Србији.
52. Home Office (2005). The NOMS-Offender Management Model. London: Home Office (NOMS Offender Management Workstream Team).
53. Home Office-Briefing (2002). *National Probation Service for England and Wales, Enforcement, Rehabilitation and Public Protection*, March, 2002.
54. Home Office (2000). *National Standards for the supervision of offenders in the community*. London: Home Office
55. Horsfield, A. (2003). Risk Assessment: Who needs it? *Probation Journal*, 50 (4), 374-379.
56. Howard, P. (2006). The offender assessment system: An Evaluation of the Second pilot, *Home Office Research Findings No. 278*. London: Home Office.
57. Howard, P., Clark, D. & Garnham, N. (2006). An Evaluation of the Offender Assessment System (OASys) in three pilots 1999-2001, OASys Data, Evaluation & Analysis Team.
58. Human Resources Development Canada (2000). *Job Futures 2000*. Ottawa: Human Resources Development Canada. Available from: <http://www.jobfutures.ca/doc/jf/trends/trends.shtml/#10> (accessed 24 June 2014)

59. Илић, З., & Јованић, Г. (2011). *Затвори и/или слобода под надзором*. Београд: Планета Принт.
60. Илић, З. (2011). Криминалитет и осуђена лица. У: Крон, Ј. & Кнежић, Б. (Ур.) *Криминал и државна реакција: феноменологија, могућности и перспективе*. (339-357). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
61. Илић, З., & Јованић, Г. (2009). Криминалитет и заводске санкције-стварне и привидне последице казнене политике у Србији, У: Радовановић, Д. (Ур.) *Зборник Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију "Истраживања у специјалној педагозији"* (287-304). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
62. Илић, З. (2000). *Ресоцијализација младих преступника*. Београд: Интереграф ММ.
63. Илијић, Љ. & Јованић, Г. (2015). Присуство и употреба психоактивних супстанци у затворима. *Наука, друштво, транзиција*. Зборник радова међународног научног скупа "Допринос науке развоју друштва у транзицији". Европски Дефендологија центар. Бања Лука. 2, 582-593.
64. Илијић, Љ. & Јованић, Г. (2014). Дисциплинско кажњавање осуђених. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 33(2), 163-177.
65. Илијић, Љ. (2013). Савремене пенолошке тенденције-о концепту процене ризика и потреба. *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*. 32(1), 167-176.
66. Jancic, M. (1998). Does Correctional education have an effect on recidivism? *Journal of Correctional Education*, 49(4), 152-161.
67. Јашовић, Ж. (2000). *Пенолошка андрагогија*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
68. Јованић, Г. & Илијић, Љ. (2015). Образовне потребе и едукативни третман. *Специјална едукација и рехабилитација данас* (157-169). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
69. Јованић, Г. (2010). Потребе за третманом и његова реализација у пенитенсијарним условима, У: Жунић-Павловић, В. и Ковачевић-Лепојевић, М. (Ур.) *Превенција и третман поремећаја понашања* (257-276). Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
70. Jovanić, G. (2008). *Inclusive education in prison*, Book of Abstracts Conference Role of the Special Educator and Rehabilitator in the Institutional treatment of Children

- with special education needs (112-113). Skopje: Institute of special education and rehabilitation.
71. Јовашевић, Д. & Стевановић, З. (2012). *Казне као облик друштвене реакције на криминал*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
  72. Klein, S., & Tolbert, M. (2007). Correctional Education: Getting the Data We Need. *Journal of Correctional Education*, 58(3), 284-292.
  73. Kemshall, H. (2003). *Understanding Risk in Criminal Justice*. Maidenhead: Open University Press
  74. Kemshall, H. (2002). Effective practice in probation: An example of advanced liberal responsabilisation? *Howard Journal of Criminal Justice*, 41(1), 41–58.
  75. Кнежић, Б., & Савић, М. (2012). образовање иза решетака. У: Крон, Ј. (Ур.) *Деликти, казна и могућности социјалне профилаксе*. (179-193). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
  76. Кнежић, Б. (2011а). Затворска казна: Репресија и/или ресоцијализација. У: Крон, Ј. и Кнежић, Б. (Ур.) *Криминал и државна реакција: феноменологија, могућности, перспективе*. (327-339). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
  77. Кнежић, Б. (2011б). образовање осуђеника између права и могућности, *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 30(1-2), 77-90.
  78. Кнежић, Б. (2001). *Образовање и ресоцијализација. Методе мерења*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
  79. Кнежић, Б. (1998). Право и могућност осуђених лица на образовање. *Темида*, 1(1), 9-15.
  80. Константиновић-Вилић, С. Костић, М. (2006). *Пенологија*. Ниш: Свен.
  81. Константиновић-Вилић, С., Ђурђић, В., Петрушић, Н. (2001). *Казнено поправни завод у Нишу-90 година*, (За издавача-Ђорђевић, М.).
  82. Кривични закон Републике Србије, Службени Гласник РС. бр. 72/09; 111/2009; 121/2012.
  83. Lancaster, E. & Lumb, J. (2006). The Assessment of Risk in the National Probation Service of England and Wales. *Journal of Social Work*. 6(3), 275-291.
  84. Lipsey, M., Landenberger, N. A. & Wilson, S. J. (2007). Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Criminal Offenders. A Campbell Collaborative Systematic Review. Center for Evaluation Research and Methodology, Vanderbilt Institute for

- Public Policy Studies, Nashville. Available from: www.campbellcollaboration.org/lib/project/29/ (accessed 28 June 2014)
85. Lipsey, M., & Cullen, F. T. (2007). The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews. *Annual Review of Law and Soacial Science*, 3, 297-320. Available from: www.researchgate.net/profile/Mark_lipsey/publication. (accessed 10 March 2014)
  86. Lowencamp, C., & Latessa, E. J. (2005). Increasing the Effectiveness of Correctional Programming Through the Risk Principle: Identifying Offenders for Residential Placement. *Criminology & Public Policy*, 4(2), 263-290. Available from: www.cjonline.uc.edu/resource/criminal-justice-research (accessed 13 August 2014)
  87. Lowenkamp, C., Latessa, E. J., & Smith, P. (2006). Does Correctional Program Quality Really Matter? The Impact of Adhering to the Principles of Effective Intervention. *Criminology & Public Policy*, 5(3), 575-594. Available from: http://www.uc.edu/content/dam/uc/ccjr/docs/articles/Correctional_Program_Quality.pdf.
  88. Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, 35, 22-54.
  89. Mair, G., Burke, L. & Taylor, S. (2006). The Worst tax form you've ever seen'? Probation Officers' views about OASys. *Probation Journal-The Journal of Community and Criminal Justice*, 53(1), 7-23. Available from: www.prb.sagepub.com/content/53/17 (accessed 4 May 2014)
  90. Morgan, M., Kett, M. (2003). *The Prison Adult Literacy Survey*, Results and Implications, Irish Prison Service. Available from: www.irishprisons.ie/documents/Adult_Literacy_Survey.pdf (accessed 25 June 2014)
  91. Motiuk, L. L. (2012). *The Effectiveness, Efficiency and Revlevancy of Correctional Programs: A System's Perspective*. 151 International Training Cours on "Evidence-Based Tretment of Offenders". UNAFEI-Unated Nation Asia and FAR FAST Institute for the Prevention on the Crime and Treatment of Offenders. No.138. Available from: unafei.or.jp/english/pdf/PDFnewsletters/138pdf (accessed 2 May 2014)
  92. Motiuk, L. L. (2001). Contributing to Safe Reintegration: Outcome Measurement. In: *Compedium 2000 on Effective Correctional Programming*. (Eds) Motiuk, L.L.& Serin, R.C. Vol.1. Correctional Service Canada:Ministry of Supply and Service. Available from: www.csc-scc.gc/text/rsrch/compedium/2000/chap_23eng. (accessed 8 July 2014)

93. Motiuk, L. L. (1996). Targeting employment patterns to reduce offender risk and need. *Forum on Corrections Research*, 8(1), 22-24.
94. MacKenzie, D. L. (2012). *The Effectiveness of Corrections-Based Work and Academic and Vocational Education Programs*. In: Petersilia, J. & Reitz, K. R. (Eds), *The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections*. Available from: http://www.reentryeducationnetwork.org/uploads/1/2/5/3/12534585/the_effectiveness_petersilia.pdf (accessed 21 February 2014)
95. MacKenzie, D. L. (2006). *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
96. McGuire, J. (2000). *Defining correctional programs*. *Forum on Corrections Research*, 12(2). Available from: <http://www.csc-scc.gc.ca/text/pblct/forum/e122/e122ind-eng.shtml> (accessed 21 Januray 2014)
97. Милутиновић, М. (1977). *Пенологија*. Београд: Савремена администрација.
98. Митић, С., & Јонић, З., (1979). *Дуге казне и постпенална заштита*, IV Пенолошко саветовање: Постпенални третман осуђених лица и постинституционални третман малолетника којима је изречена васпитна мера упућивања у ВП дом. (29-49), Пожаревац.
99. Министарство правде и државне управе-Управа за извршење кривичних санкција, Директива. (Бр. 110-00-1/13-03; Датум: 24.02.2013.год.). На основу члана 44/1 Закона о државној Управи ("Службени гласник РС", број 79/05, 101/07 и 95/10) и члана 26. став 1. Закона о извршењу кривичних санкција ("Службени гласник РС", број 85/05). Преузето са: www.uiks.gov.ra/images/Direktiva_24.02.2013.pdf
100. National Institute of Justice-Office of Justice Programs (2014). *National Statistics on Recidivism*. Available from: www.nij.gov/topics/corrections/recidivism/pages/welcome.aspx (accessed 14 October 2013)
101. Netherlands Ministry of Education, Culture and Science, (2010). *The approach to school drop-out: Policy in the Netherlands and the provisional figures of the 2008–2009 performance agreements*.
102. Николић, З. (2009). *Савремена пенологија-Студија казни и кажњавања*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
103. Norwegian Ministry of Education and Research, (2004-2005). *Short Version of Report No. 27. Education and Training in the Correctional Services "Another*

- Spring". Available from:<http://www.epea.org/images/pdf/AnotherSpring-Norway.pdf> (accessed 18 April 2014)
104. *Open Society Institute* (1997). Education as Crime Prevention: Providing education to Prisoners
  105. Odović, G., Žunić-Pavlović, V., & Jovanić, G. (2014). Profesionalno osposobljavanje kao faktor rehabilitacije osuđenih lica u ustanovama za izvršenje kazne zatvora. III International Scientific Conference *Special Education and Rehabilitation—Adult Persons with Disabilities*. Oktobar, 24-26. 2014.g. Šabac, Str. 353-366
  106. Palmer, T.(1975). "Martinson revisited". *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 12, 1-23.
  107. Public Safety Performance Project (2011). Risk/Needs Assessment 101: Science Reveals new Tools to Manage Offenders. Pew-Center on the States. Available from:pewtrusts.org/media/legacy/uploadedfiles/pcs_assets/2011/PewRiskassessmentbrief.pdf (accessed 19 March 2014)
  108. Prison Studies Project (2008). *Why Prison Education?* Available from www.prosinstitutproject.org (accessed 15 September 2013)
  109. *Podrška stručnom obrazovanju i obući u zatvorskim ustanovama Srbije* (2013). Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije i Mисија ОЕБС. Доступно на: <http://www.vet-kpz.rs/?m>
  110. Riply, P. (1993). *Prison Education Role in Challenging Offending Behaviour*, Mendip Papers MP 047.
  111. Ricijaš, N. (2010). *Instrumenti procjene kriminogenih rizika i potreba u probaciji*, III Zagreb: Hrvatski kongres socijalnih pedagoga.
  112. Радовановић, Д. (1992). *Човек и затвор-студија интегрисаности у затворенички друштвени систем*. Београд: Прометеј и Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
  113. Радовановић, Д. (1988). *Својства осуђеника и затворски третман*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
  114. Robinson, G. (2008). Late-modern Rehabilitation-The Evolution of a Penal Strategy, *Punishment Society*, 10(4), 429-445. Available from: www.pun.sagepub.com/cgi/content/abstract/10/4/429 (accessed 19 October 2013)
  115. Robinson, G. (2005). What Works in Offender Management? *The Howard Journal*, 44(3), 307-318.

116. Ross, R., & Fabiano, E. (1985). *Time to Think: A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Johnson City, TN: Institute of Social Science and Arts
117. Sampson, R., & Laub, J. (1993). *Crime in the making: Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge MA: Harvard University Press
118. Schnur, A. (1948). The educational treatment of prisoners and recidivism. *American Journal of Sociology*, 54(2), 142-147.
119. Steurer, S. J., Smith, L. J. & Tracy, A. (2001). *Three State Recidivism Study*. Landham, MD: Correctional Education Association
120. Strickland, T. & Collins, T. (2010). *What Works? General Principles, Characteristics, and Examples of Effective Programs*. Ohio Department of Rehabilitation and Correctional. Available from: www.drc.ohio.gov/web/reports/effective%20programs.pdf (accessed 14 June 2014)
121. Stöver, H., & Michels, I.I. (2010). Drug use and Opioid Substitution Treatment for Prisoners, *Harm Reduction Journal*. (7-17). Available from: www.harmreductionjournal.com/content/pdf1477-7517-7-17.pdf (accessed 14 June 2013)
122. *Substance Abuse Treatment and Policy Safety*, (2008). Justice Policy Institute. Available from: www.justicepolicy.org (accessed 21 June 2014)
123. Стевановић, З. (2006). Могућности и ограничења изградње савременог затворског система, У: Радовановић, Д. (Ур.) *Ново кривично законодавство: дилеме и проблеми у теорији и пракси*. (581-589). Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Виша школа унутрашњих послова.
124. Стевановић, З. (2012). *Затворски системи у свету*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
125. Стевановић, З. (2009). Ефекти институционалног третмана у раду са осуђеним лицима и превенција криминала. У: Благојевић, М. и Стевановић, З. (Ур.) *Превенција криминала и социјалних девијација-од разумевања ка деловању*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
126. Стевановић, З. (2009б). Нове тенденције у управљању затворима. *Ревизија за криминологију и кривично право*. Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и Институт за криминолошка и социолошка истраживања. 47(2), 147-161.
127. Соковић, С. (2012). Затвори и казнени популизам. *Правни живот*, 61(9), 815-829.

128. Соковић, С. & Васиљевић, Д. (2007). Нова пенологија-стара пракса са новим именом. *Социјална мисао*, 14(1), 127-135.
129. Сулејмановић, З. (1996). *Пенологија*, Скопје: Магор.
130. Tyler, J. H. & Kling, J. R. (2007). Prison-based Education and Reentry into the mainstream labor market. In Shawn Bushway, In: Stoll, M. A. & Weiman, D. F. (Eds.), *Barriers to Reentry: The Labor Market for Released prisoners in Post-Industrial America* (227-256). New York: Russel Sage Foundation
131. *The Importance of Education in Prison System*, (2010). Prison Book Program. Available on: www.prisonbookprogram.blogspot.com (accessed 8 October 2013)
132. The Irish Prison Education Service for Instance Emphasized this role in its 2003-2007. Strategy Statement for Prison Education, by declaring that one of its four aims is to "Establish the appetite and capacity for lifelong learning". 2007 Available from: www.pesireland.org/pdfs/Strategy%20Statement%20on%20Prison%20Education%20for%202003%20to%202007.pdf (accessed 2 October 2013)
133. Trends in U.S. Corrections, (2014). Facts Sheet in U.S. Corrections. The Sentencing Project. Available from: www.sentencingproject.org (accessed 3 June 2013)
134. Tracy, A., Smith, L. G., & Steurer, S. (1998). Standing Up for Education: New CEA study seeks to definitively show Correlation Between Education and Reduced Recidivism, *Corrections Today*, 60, 144-147
135. Top 10 Modern Prison Programs (2008). Available from: www.listverse.com/2008/14/top-10-modern-prison-programs (accessed 14 March 2013)
136. Uggen, C. (1999). Ex-Offenders and the Conformist Alternative: A Job Quality Model of Work and Crime. *Social Problems*, 46(1), 127-151
137. United Nation & UNESCO-Institute for Education, (1995). Basic Education in Prison. United Nations Sales Publication, No. 95-IV-3. Available from: www.unesdoc.unesco.org/images/0011/001116/111660eo.pdf (accessed 8 April 2013)
138. West, H. C., & Sabol, W. J. (2009). *Prison Inmates at midyaer 2008-Statistical Tables (NCJ 225619)*. Washington, D C: Bureau of Justice Statistics, U. S. Department of Justice.
139. Wilson, D. B., Gallagher, C. A., & MacKenzie, D. L. (2000). A Meta-Analysis of Corrections Based Education, Vocation and Work Programs for Adult Offenders. *Journal of Research in Crime & Delinquency*, 37, 347-368.
140. World Health Organization, (2014). Regional Office for Europe. Health Topics, Data and Statistics. Available from: www.euro.who.int. (accessed 3 June 2015)

141. Закон о извршењу казни, мера безбедности и васпитно поправних мера, (1951). Службени Гласник ФНРЈ, бр. 47/51.
142. Закон о Извршењу кривичних санкција Социјалистичке Републике Србије, (1977). Службени Гласник СР Србије, год. XXXII, Бр.26.
143. Закон о извршењу кривичних санкција, (2005). Службени Гласник Републике Србије Бр. 85/05.
144. Закон о кривичном поступку, Службени Гласник РС, бр.72/2011; 101/2011; 121/2012; 32/2013; 45/2013; 55/2014
145. Закон о кривичном поступку, Службени лист СРЈ, бр.70/2001
146. Закон о кривичном поступку, Службени Гласник РС, бр.58/2004
147. Измене и допуне Закона о извршењу кривичних санкција, Службени Гласник Републике Србије бр.72/2009. и бр. 31/2011.
148. Жунџић-Павловић, В., & Јованић, Г. (2006). Савремене форме образовања одраслих осуђених лица, *Београдска дефектолошка школа*, 12(3),143-152.

ПРИЛОГ

**УПИТНИК ЗА ПРОЦЕНУ РИЗИКА, КАПАЦИТЕТА И ПОТРЕБА ОСУЂЕНОГ
(преко 3 године)**

Презиме и име:	
Име родитеља:	
Датум рођења	
Матични број:	

Адреса:	
Промена:	
Промена:	
Број телефона.	

Националност		Држављанство	
Први језик (ако није српски)			

Број пресуде и датум:		
Кривично дело:		
Суд:		
Време проведено у притвору, (од – до):	Дужина казне:	
Датум ступања у завод:	Датум престанка казне:	

Извори информација:			
Полиција	Разговор	Затворски досије	
Пре доношења пресуде	Досије пробације	Социјалне службе	
Полицијски досије	Породица	Друга служба	
Медицинске	Психијатријске	Психолошке	
		Упитник за самопроцену	

Имена оцењивача	Радно место оцењивача

Датум оцењивања	
-----------------	--

(1) КРИВИЧНО ДЕЛО

Дати оцену само за питања 1.1.1 – 1.3.4

Оцена

Класификација кривичног дела

Оцењивање:

- 0 - за запређене казне до 3 године затвора,
- 1 - за запређене казне до 10 година затвора,
- 2 - за запређене казне преко 10 година затвора

1.1.1 Извршено кривично дело са највећом запређеном казном:

Додатна и/или нова кривична дела:

1.1.2 Приближан датум/временски период извршења кривичног дела:

1.1.3 Укупан број кривичних дела за које је изречена јединствена казна

Број кривичних дела	1	2-3	4+
Оцена	0	1	2

Природа и начин извршења кривичног дела

1.2.1 Кратак опис кривичног дела:

Опис:

Да ли је кривично дело укључивало следеће?

Штиклирајте

Ношење/употреба оружја (наведите којег _____)	
Претња насиљем / присилом	
Прекомерно насиље / садистичко, непотребно насиље	
Лукавство, манипулација	
Праћење жртве или опсесивно понашање	
Бизарни/ритуални елементи	

Изневеравање поверења	
Физичка штета на имовини / подметање пожара	
Дуготрајно планирање	
Сексуални елементи	

* Дајте оцену 1 за сваку утврђену ставку

1.2.2 Да ли је кривично дело изолован случај или део устаљеног обрасца извршења кривичног дела?

(НЕ = 0, ДА = 2)

НЕ ДА _____

1.2.3 Да је кривично дело озбиљније од претходног?

(НЕ = 0, ДА = 2)

НЕ ДА _____

Оштећени/жртва

Оцена

1.3.1 Укупан број оштећених/жртва

Број оштећених/жртава	Оцена
0-1	0
2	1
Више од 2	2

_____

(ако НЕМА жртва, пређите на одељак 1.3.5)

1.3.2 Поновљена виктимизација истог оштећеног/жртве

(НЕ = 0, ДА = 2)

НЕ ДА _____

1.3.3 Немоћност оштећеног/жртве

(Нпр. дете, стара особа, инвалид, друго)

Појединости:

(НЕ = 0, ДА / немоћно лице = 2)

НЕ ДА _____

1.3.4 Да ли је оштећени/жртва непознато лице?

(Не / случајна жртва = 0, Да / насумично изабрана особа = 2)

НЕ ДА _____

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (1)

1.3.5 Однос оштећени/жртва-учинилац

(Нпр. члан породице, близак пријатељ, познаник, насумично изабрано непознато лице, или неважан статус)

Појединости:

1.3.6 Да ли је било које кривично дело укључивало саучеснике?

(Нпр. саучесник/вођа/следбеник/члан/ итд.)

Појединости:

Мотив за извршење кривичног дела

Списак могућих мотива за извршење кривичног дела. Назначите сваки који се односи на кривично дело овог учиниоца и уписати у кућицу ознаку ДА. Наведите доказе / појединости у простору испод.

1.4.1 Докази за сексуални мотив?

(Нпр. сексуална кривична дела, сексуално понашање, форензички докази)

1.4.2 Докази за финансијски мотив

(Нпр. отет новац, роба украдена и продата, 'професионални учинилац кривичног дела')

1.4.3 Зависности/уочене потребе

(Нпр. Извршење кривичног дела ради даљњег уживања дроге, коцкање)

1.4.4 Утицај групе вршњака

(Нпр. учинилац кривичног дела поводљив, члан банде)

1.4.5 Реакција на конкретну жртву

(Нпр. злостављање брачног друга, освета, размирице)

1.4.6 Емоционално стање учиниоца кривичног дела

(Нпр. депресија/стрес/анксиозност/опсесивне мисли)

1.4.7 Расна мржња или мржња према другим уочљивим групама

(Нпр. напади на припаднике етничких или мањинских група)

1.4.8 Тражење узбуђења

(Нпр. да изазове узбуђење, разбије досаду, шенлучење, узимање дрога)

Наведите доказе за горе наведене ставке и појединости везане за било који други мотив:

Подстицаји и ситуациони окидачи

1.5.1 Да ли је нешто од наведеног деловало као подстицај у време извршења кривичног дела?

Ако је одговор

Алкохол
 Дрога
 Психијатријски проблеми
 Порнографија/Филм
 Емоционално стање (стрес/анксиозност)
 Неузимање лекова
 Трауматски догађаји (Нпр. развод, смрт детета, отпуштање с посла, итд.)

ДА, упишите

1.5.2 Да ли се неки од горњих догађаја одиграо непосредно пре извршења кривичног дела или су на делу били други конкретни фактори који су везани за кривично дело?

Појединости:

1.5.3 Да ли су окидачи повећали вероватноћу да дође до извршења кривичног дела?

_____

Поновљено чињење кривичног дела:

У ком степену вероватноће природа, начин и мотиви за извршење кривичног дела указују на криминално понашање и могућност да осуђени понови кривично дело

Н= 0 = Мала вероватноћа да ће учинити неко кривично дело   Н   С   В
 С = 1 = Вероватно да ће учинити неко кривично дело
 В= 2 = Висока вероватноћа да ће учинити неко кривично дело

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену природа, начин и мотиви за извршење кривичног дела утичу на повећање степена ризичног понашања?

Н   С   В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(2) КРИМИНАЛНИ ДОСИЈЕ (Само ако је раније осуђиван)

Оцена

2.1 Број пресуда за кривична дела која је учинио као малолетник

Број пресуда	0	1-2	3+
Оцена	0	1	2

_____

2.2 Број пресуда за кривична дела која је учинио као пунолетник
(Не рачунајте актуелно кривично дело)

Број пресуда	0	1-2	3+
Оцена	0	1	2

_____

2.3 Старост у време првог осуђивања

Старост	+21	18-21	14-18
Оцена	0	1	2

_____

2.4 Број мера институционалног карактера изречених до 18 године
(Упућивање у васпитну установу, васпитни дом, мал. затвор)

Број	0	1-2	3+
Оцена	0	1	2

_____

2.5 Број изречених затворских казни после 18 године

Број	0	1-2	3+
Оцена	0	1	2

_____

2.6 Прекршаји пробације/условна осуда или рада у јавном интересу (НЕ = 0, ДА = 2)

НЕ ДА

_____

2.7 Покушај бекства/бекство/удаљење из установе
(НЕ = 0, ДА = 2, Није познато = 0)

НЕ ДА

_____

2.8 Насиље/напади/реметилачко понашање у установи
(НЕ = 0, ДА = 2, Није познато = 0)

НЕ ДА

_____

2.9 Начин доласка на издржавање казне (Сам дошао=0, Приведен=2)

_____

2.10 Криминална разноврсност: Наведите различите типове кривичних дела наводећи број кривичних дела у одговарајућим рубрикама.

	Број
Убиство, убиство из нехата или покушај убиства	
Тешка телесна повреда, учествовање у тучи	
Дела учињена уз употребу силе, поседовање оружја	

Дела против полне слободе	
Отмица / противправо лишење слободе	
Разбојништво/разбојничка крађа	
Крађа	
Дела против уставног уређења и безбедности	
Превара, фалсификовање, уцена, изнуда,	
Дела против службене дужности, давање и примање мита	
Дела против опште сигурности и имовине	
Неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога	
Дела против безбедности јавног саобраћаја	

(Оцена 0: ако је мање од 3 типа кривичног дела

1: ако су 3 или 4 типа кривичног дела

2: ако је више од 4 типа кривичног дела

Оцена

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (2)

Поновљено чињење кривичног дела:

У ком степену вероватноће ранија осуђиваност указује на могућност да ће осуђени поново вршити кривична дела?

Н= 0 = Став који вероватно не указује на криминално понашање Н С В

С = 1 = Став који вероватно указује на криминално понашање

В= 2 = Став који готово сигурно указује на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену криминална прошлост учиниоца кривичног дела утиче на повећање степена ризичног понашања? Н С В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(3) СТАВ ОСУЂЕНОГ ПРЕМА КРИВИЧНОМ ДЕЛУ

0 = непроблематичан, 1 = проблематичан, 2 = врло проблематичан, Н = нема података /непознато

Оцена

- 3.1** Прихвата / Одбија одговорност за своје кривично дело.
(Колико одговорности учинилац признаје за кривично дело. Да ли пориче да је учинио кривично дело, окривљује друге, минимализује размере кривичног дела)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 3.2** Разуме мотиве свог кривичног дела.
(Да ли је учинилац свестан фактора који су довели до кривичног дела?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 3.3** Свест о жртви
(Да ли учинилац признаје штету коју је учинио жртви? Да ли показује жаљење или жељу да се искупи?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 3.4** Став према казни и законском поступку
(Да ли учинилац своју казну сматра поштеном?
Да ли судски поступак сматра поштеним и прихватљивим?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 3.5** Какав је став учиниоца према ауторитетима
(Да ли признаје органе власти и сарађује с њима?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 3.6** Став према затворском особљу
(Прошло искуство са особљем ако постоји. Како учинилац гледа на особље — благонаклоно или неблагонаклоно? Колика је вероватноћа да ће сарађивати са особљем?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

3.7 Мотивација да се суочи са кривично-кажњивим понашањем
(Степен до ког је учинилац спреман да увиди да треба да се понаша другачије у будућности и колико је вољан да се ангажује и истраје у примени средстава која ће му помоћи да се промени.

Како је реаговао на ранији корективни рад везан за учињено кривично дело?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

3.8 Став према криминалу
(Да ли учинилац показује став којим генерално прихвата криминално понашање. Да ли верује да ће свако учинити кривично дело ако има прилику?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени

3.9 Став према заједници / друштву
(Да ли учинилац признаје права других, прихвата неопходност наметања граница личним слободама. Да ли изражава жељу / спремност да буде део заједнице?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени

3.10 Став учиниоца према себи
(Како види себе, да ли има самопоуздања, на чему је оно засновано?)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (3)

Поновљено чињење кривичног дела:

Како став осуђеног према кривичном делу утиче на вероватноћу да ће он поново вршити кривична дела? Н С В

Н= 0 = Став који вероватно не указује на криминално понашање

С = 1 = Став који вероватно указује на криминално понашање

В= 2 = Став који готово сигурно указује на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену став учиниоца према кривичном делу доприноси повећању степена његовог ризичног понашања?

Н   С   В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(4) УСЛОВИ СТАНОВАЊА ОСУЂЕНОГ

0 = непроблематичан, 1 = проблематичан, 2 = врло проблематичан, Н = нема података / непознато

Оцена:

4.1 У каквим условима становања је учинилац кривичног дела живео пре доласка у затвор?

Опис:

4.2 Тренутно (или након отпуста) нема стално место становања / бескућник /
(НЕ = 0, ДА = 2, ако је одговор ДА, оцените 4.3, 4.4 и 4.5 оценом 2)

НЕ   ДА   _____

4.3 Прикладност / Квалитет смештаја (тренутног или предложеног након отпуста)
(Квалитет места боравка, одговарајући смештај, пренасељеност, односи са осталим укућанима)

0   1   2   _____

Чињенице у прилог оцени:

4.4 Сталност места становања
(Време проведено на адреси, честа промена смештаја, вероватноћа трајног смештаја.
Да ли је смештај привремен?)

0   1   2   _____

Чињенице у прилог оцени:

4.5 Повезаност места становања и вршења кривичног дела
(Локални ниво криминалног деловања, могућност контакта са криминалцима,

близина жртве)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (4)

_____

Поновљено чињење кривичног дела:

У којој мери стамбени услови осуђеног утићу на вероватноћу да ће он поново вршити кривична дела?

Н= 0 = Услови становања који не утичу на криминално понашање Н СВ

С = 1 = Услови становања који могу утицати на криминално понашање

В= 2 = Услови становања који готово сигурно утичу на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену услови становања учиниоца кривичног дела доприносе повећању степена ризичног понашања?

Н С В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(5) ПОРОДИЧНИ И БРАЧНИ ОДНОСИ

0 = непроблематичан, 1 = проблематичан, 2 = врло проблематичан, Н = нема података / непознато

Оцена

5.1 Везе из детињства / родбинске везе

(Континуираност бриге, одвајање у детињству, периоди усвојења, дечји домови)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

5.2 Докази о злостављању у детињству / у породици

(Документовани докази о физичком, сексуалном и емоционалном злостављању током детињства и адолесценције)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 5.3** Садашњи односи са блиским члановима породице
(Односи с родитељима, браћом и сестрама, дедом и бабом и другим члановима породице с којима је редовно у контакту)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 5.4** Историја интимних веза
(Број и квалитет, задовољство партнерским односима)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 5.5** Садашњи односи са брачним другом/партнером
(Ниво подршке, међусобно поштовање/љубав, снага везе и проблеми.
Ако није у браку, ниво задовољства тим стањем)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 5.6** Докази о насиљу у кући/злостављању брачног друга
(Докази о претњама и психолошком злостављању)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

- 5.7** Односи са децом
(Односи са биолошком или усвојеном децом. Узмите у обзир контакт и ниво подршке,
став, разумевање и понашање према деци, ниво родитељских вештина.)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

5.8 Близак члан породице или садашњи партнер има криминални досије?
(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (5)

Поновљено чињење кривичног дела:

Како породични и брачни односи осуђеног утичу на вероватноћу да ће он поново вршити кривична дела? Н С В

Н = 0 = Породични и брачни односи који не утичу на криминално понашање

С = 1 = Породични и брачни односи који вероватно утичу на криминално понашање

В = 2 = Породични и брачни односи који готово сигурно утичу на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену породични и брачни односи осуђеног доприносе повећању степена ризичног понашања осуђеног?

Н С В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(6) ОБРАЗОВАЊЕ И ОБУКА

0 = непроблематично, 1 = проблематично, 2 = врло проблематично, Н = нема података / непознато

Оцена

6.1 Похађање школе

(Напустио школовање пре завршетка обавезног образовања, бежао из школе или није похађао наставу, избачен, суспендован или искључен)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

6.2 Стручна спрема (верификована или на нивоу усвојених вештина)
(матура или више, занат, уме да обавља послове итд.)
(НЕ -нема стручну спрему или вештине =2,
ДА - има стручну спрему или вештине = 0) НЕ ДА _____

6.3 Има проблема са читањем, писањем или бројевима

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

6.4 Има проблема са учењем

(Проблеми везани са учењем или проблеми са понашањем у школи,
похађао специјалну школу)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

6.5 Став према образовању/стручној обуци

(Вера у вредност образовања, ставови према школама,
мотивација да похађа образовне/стручне курсеве)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (6)

_____

Поновљено чињење кривичног дела:

У којој мери образовање и стручна оспособљеност осуђеног утичу на вероватноћу
да ће он поново вршити кривична дела?

Н С В

Н = 0 = образовање и обука који вероватно не утичу на криминално понашање

С = 1 = образовање и обука који вероватно утичу на криминално понашање

В = 2 = образовање и обука који готово сигурно утичу на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

_____

(7) ОДНОС ПРЕМА РАДУ И ЗАПОШЉАВАЊЕ

Оцена

7.1 Тренутна ситуација са запослењем:

Означите

У сталном радном односу-власник приватне фирме		0
Запослен на одређено време		0
Привремено/необавезно запослен		0
Обухваћен социјалним програмом		1
На редовном школовању		0
Регистрован као незапослен		0
Незапослен		1
Никад није био запослен		2
У пензији		0
Неподобан за запошљавање због инвалидности		0
Неподобан за запошљавање из других разлога		0

Ако се учинилац кривичног дела уклапа у више од једне категорије, означите ону са највишом оценом и упишите број поена _____

Од 7.2 до 7.6 примењивати следећи начин оцењивања

0 = непроблематична, 1 = проблематична, 2 = врло проблематична, Н = нема података / непознато

7.2 Историја запослења

(Број радних места, разлози за раскид уговора о раду, периоди између два запослења, случајеви раскида уговора о раду пре налажења алтернативног запослења, да ли је икада отпуштен са посла)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

7.3 Вештине везане за рад

(НЕ – било која вештина = 0, ДА – без вештина = 2)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

7.4 Односи на послу:

(Проблеми на послу са другим радницима и/или послодавцем/службеним властима, ниво сарадње, интеграција у друштвену структуру, случајеви свађа/неслагања, ниво признавања власти, проблеми који су довели до напуштања посла)

0 1 2

Чињенице у прилог оцени:

_____

7.5 Став према запослењу

0 1 2 _____

(Степен задовољства/незадовољства запослењем, мотивација да се нађе посао, задовољство платом, степен присуства на послу, залагање на послу)

Чињенице у прилог оцени:

7.6 Став према радном ангажовању током извршења казне

0 1 2 _____

(прихватање било ког рада -0, селективност у прихватању рада – 1, неприхватање – 2)

Чињенице у прилог оцени:

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (7)

Поновно чињење кривичног дела

Како однос осуђеног према раду и запошљавању утиче на могућност да ће он поново вршити кривична дела? Н С В

Н = 0 = Однос према раду и запошљавање не утичу на криминално понашање

С = 1 = Однос према раду и запошљавање вероватно утичу на криминално понашање

В = 2 = Однос према раду и запошљавање готово сигурно утичу на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену однос према раду и запошљавању осуђеног, доприноси повећању степена његовог ризичног понашања? Н С В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(8) РАСПОЛАГАЊЕ НОВЦЕМ И ПРИХОДИМА

0 = непроблематично, 1 = проблематично, 2 = врло проблематично, Н = нема података / непознато

Оцена

8.1 Тренутно прима или је поднео молбу за социјалну помоћ (пре одласка у затвор)
(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

8.2 Илегална зарада је извор прихода

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

8.3 Претерано ослањање на породицу/пријатеље/друге
(укључити и период у затвору)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

8.4 Располагањем новцем
(Вештина расподеле новчаних средстава, редовно плаћање рачуна, штедни улози, позајмице, могућност отплаћивања дугова)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

8.5 Тешки поремећај способности расподеле новчаних средстава
(Начини трошења који стално тешко оптерећују расподелу новчаних средстава. Нпр. прекомерно коцкање, клађење, злоупотреба дрога или алкохола, друго опсесивно понашање, потраживања других лица, нпр. зеленаша, итд.)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

8.6 Финансијска помоћ зависним лицима
(Да ли су довољно финансијски обезбеђена деца учиниоца, други чланови домаћинства, да ли су подмирени трошкови одржавања? Позната потраживања других лица/институција.(Навести ако нема података)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (8)

Поновљено чињење кривичног дела:

Како начин располагања новцем и приходима осуђеног утиче на вероватноћу да ће он поново вршити кривична дела? Н С В

Н= 0 = Начин располагања новцем не утиче на криминално понашање

С = 1 = Начин располагања новцем вероватно утиче на криминално понашање

В= 2 = Начин располагања новцем готово сигурно утиче на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену начин располагања новцем учиниоца кривичног дела доприноси повећању степена ризичног понашања? Н

С В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(9) ЖИВОТНИ СТИЛ И СОЦИЈАЛНИ КОНТАКТИ

0 = непроблематичан, 1 = проблематичан, 2 = врло проблематичан, М = нема података / непознато

Оцена

9.1 Друштвена изолованост

0 1 2 _____

(Нема блиске пријатеље ни другове, нередовно комуницира са другима, усамљеник?)

Чињенице у прилог оцени:

- 9.2** Интеграција у заједницу
(Везаност за појединца, групу или учешће у организованим активностима које нису везане за чињење кривичних дела, укључујући и затвор, нпр. спортски клубови, црквене групе, итд.)
(Непостојање било каквих веза = 2) 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 9.3** Како се учинилац односи према другим затвореницима? 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 9.4** Проводи време са другим учиниоцима кривичних дела
(Где учинилац проводи највише времена, да ли у клубовима/кафанама у које долазе и други учиниоци кривичних дела, у кући других учинилаца кривичних дела?) 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 9.5** Лако пада под утицај криминалаца с којима се дружи (важи и за затвор)
(Да ли је већину кривичних дела учинио са другима?
Да ли други утичу на његово чињење кривичних дела?) 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 9.6** Редовне активности подстичу га на чињење кривичних дела
(Да ли активности у доколици којима се најчешће бави стварају прилике за чињење кривичних дела или доприносе потреби да се учини кривично дело? Нпр. коцкање у затвору) 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 9.7** Манипулантски животни стил 0 1 2 _____

(Експлоатише друге, злоупотребљава пријатеље, везе, поверење?
Користи друге, живи на рачун других без узвраћања, насилнички се понаша према другима)

Чињенице у прилог оцени:

- 9.8** Други проблеми везани за животни стил
(Други аспекти животног стила који би могли бити проблематични: коцкање, клађење,
друго зависничко понашање, неуравнотеженост у активностима)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 9.9** Безобзирност/Авантуристичко и угрожавајуће понашање

(Испољава потребу за прекомерном или узбуђујућом стимулацијом:
ризичне, узбудљиве или изазовне појаве)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (9)

Поновљено чињење кривичног дела:

Како животни стил и социјални контакти осуђеног утичу на вероватноћу да он поново
врши кривична дела? Н С В

Н= 0 = Животни стил и социјални контакти не утичу на криминално понашање

С = 1 = Животни стил и социјални контакти вероватно утичу на криминално понашање

В= 2 = Животни стил и социјални контакти готово сигурно утичу на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену животни стил и социјални контакти учиниоца кривичног дела доприносе
повећању степена ризичног понашања? Н С В

Н С В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(10) ЗЛОУПОТРЕБА АЛКОХОЛА

0 = неproblemатична, 1 = проблематична, 2 = врло проблематична, Н = нема података / непознато

Оцена

- 10.1 Опишите степен и учесталост конзумирања алкохола
(Ако је у затвору, наведите све доступне доказе, нпр. приликом одласка из затвора у циљу коришћења посебних права) 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

- 10.2 Учесталост и степен злоупотребе алкохола у прошлости 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени:

Ако су питања 10.1 и 10.2 оцењена са 0, не попуњавајте упитник од 10.3 до 10.11 и пређите на питања о поновљеном чињењу кривичних дела.

- 10.3 Редовна конзумација алкохола
(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

- 10.4 Здравствени проблеми везани за конзумирање алкохола
(Физички и ментални здравствени проблеми, НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

- 10.5 Породица/партнер забринуте због конзумирања алкохола
(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

- 10.6 Проблеми у било ком периоду запослености због конзумације алкохола
(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

- 10.7 Други проблеми везани за конзумирање алкохола НЕ ДА _____
(Вожња у пијаном стању/финансијски проблеми, НЕ = 0, ДА = 2)

- 10.8 Историја насилног понашања – везана за алкохол (Службена евиденција насилног понашања, плус друга документација и извештаји о пијаном понашању, НЕ = 0, ДА = 2)
НЕ ДА _____

- 10.9 Докази о конзумирању алкохола током претходних казни

- 11.1** Дроге које је злоупотребавао НЕ   ДА
 (Ако није никад конзумирао дроге, заокружите НЕ, дајте оцену 0 и прескочите питања од 11.2 до 11.14 и пређите на питање о поновљеном чињењу кривичног дела иза укупне оцене)

<u>Шифра</u>	<u>Класа дроге</u>	<u>Није користио</u>	<u>Ранија злоупотреба</u>	<u>Сада повремено користи</u>	<u>Сада често користи</u>
А	Кокаин/Крек (А)				
Б	Екстази (А)				
Ц	Халуциногени (ЛСД, ПЦП) (А)				
Д	Опијати (Хероин) (А)				
Е	Амфетамини (Б)				
Ф	Барбитурати (Б)				
Г	Канабис (Хашиш) (Б)				
Х	Безнодиазепини (Ц)				
И	Стероиди (Ц)				
Ј	Раствори				
К	Друго (Лепак)				

Оцена 1 за сваку дрогу коју је раније користио или повремено користи, а 2 за дрогу која се редовно користи. Уписати збирни број поена као оцену.

- 11.2** Главна дрога коју користи (В. табелу ради шифре, нпр. канабис = Г) _____

- 11.3** Да ли је икада уносио дрогу шприцем
 (НЕ = 0, ДА = 2) НЕ   ДА   _____
- 11.4** Злоупотреба лекова
 (НЕ = 0, ДА = 2) НЕ   ДА   _____
- 11.5** Редовно коришћење различитих дрога у комбинацији са алкохолом и/или лековима
 (НЕ = 0, ДА = 2) НЕ   ДА   _____
- 11.6** Здравствени проблеми везани за коришћење дрога
 (Ментални здравствени проблеми/проблеми у сексуалном животу, НЕ = 0, ДА = 2)
НЕ   ДА   _____
- 11.7** Породица/партнер забринути због коришћења дрога
 (НЕ = 0, ДА = 2) НЕ   ДА   _____
- 11.8** Проблеми током било ког периода запослења због коришћења дрога
 (НЕ = 0, ДА = 2) НЕ   ДА   _____

11.9 Други проблеми везани за коришћење дрога
(Финансијски проблеми, вожња под утицајем дрога, НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

11.10 Историја насилног понашања везана за коришћење дрога
(Службена евиденција о насилном понашању, плус било која друга документација и извештај о понашању под утицајем дрога, НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

11.11 Докази о коришћењу дрога у затвору
(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

11.12 Број покушаја лечења зависности од дроге

Број покушаја лечења	0-1	2	3+
Оцена	0	1	2

11.13 Коришћење и набављање дроге главно занимање/активност
(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

11.14 Став према коришћењу дрога 0 1 2 _____
0 = нема проблема, 1 = проблеми, 2 = знатни проблеми, Н = нема информација
(Докази о препознатом проблему? Да ли се икада осећао лоше или кривим/други га критиковали што користи дрогу? Да ли постоји мотивација да се смањи зависност од дроге? Да ли постоји могућност промене?)

Чињенице у прилог оцени

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (11)

--

Поновљено чињење кривичног дела:

Како склоност осуђеног ка злоупотреби дрога утиче на могућност да он поново врши кривична дела? Н С В

Н = 0 = Нема злоупотребе дрога, не утиче на криминално понашање

С = 1 = Злоупотреба дрога која вероватно утиче на криминално понашање

В = 2 = Злоупотреба дрога која готово сигурно утиче на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

--

Процена ризика:

У ком степену злоупотреба дрога од стране учиниоца кривичног дела доприноси повећању степена ризичног понашања?

Н С В
Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(12) ПСИХОЛОШКИ ФАКТОРИ

0 = непроблематично, 1 = проблематично, 2 = врло проблематично, Н = нема података / непознато

Оцена

- 12.1** Тешкоће при суочавању са свакодневним ситуацијама
(Емоционална нестабилност, докази о емоционалном стресу, лако се узнемири, осећа се депресивно или анксиозно, муче га бриге које ометају свакодневно функционисање)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

- 12.2** Депресија
(Има ли историју депресије или лечења депресије коју је дијагностиковао лекар опште праксе или психијатар)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

- 12.3** Докази о проблемима са понашањем у детињству
(Изразито агресивно понашање код куће или у школи. Подметање пожара, окрутност према животињама, вандализам, непримерено сексуално понашање, неусмереност пажње или хиперактивност, боравак у установи социјалне заштите)

1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

- 12.4** Садашњи психијатријски или психолошки проблеми
(Психолошка дисфункција, или симптоми, нпр. анксиозност, опсесивно компулсивно понашање, анорексија, фобије, сексуална дисфункција, муцање, хипохондрија)

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

12.5 Историја тешких повреда главе, епилептичких напада, несвестица?
НЕ ДА _____
(НЕ = 0, ДА = 2)

Сада је подвргнут психијатријском лечењу или чека психијатријску процену?
НЕ ДА _____
(НЕ = 0, ДА = 2)

12.7 Историја психијатријског лечења? НЕ ДА _____
(НЕ = 0, ДА = 2)

12.8 Да ли је икада узимао лекове због менталних здравствених проблема,
ако јесте, које? (НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

Чињенице у прилог оцени:

12.9 Да ли је икада био хоспитализован? (НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

12.10 Историја самоповређивања, покушаја самоубиства, суицидалних мисли или осећања?

(НЕ = 0, ДА = 2) НЕ ДА _____

Чињенице:

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (12)

Поновљено чињење кривичног дела:

Како психолошки фактори осуђеног утичу на вероватноћу да ће он поново вршити кривична дела?

Н С В
Н = 0 = Психолошки фактори не утичу на криминално понашање кривична дела
С = 1 = Психолошки фактори вероватно утичу на криминално понашање
В = 2 = Психолошки фактори готово сигурно утичу на криминално понашање
Оцена _____

Разлози у прилог оцени:

13.4 Контролисање гнева

(Да ли учинилац кривичног дела губи живце лако и често, да ли има низак праг толеранције, слабо разрешава конфликтне ситуације? Неспособност да контролише емоције.)

0 = без проблема контролише гнев

0 1 2

_____

Чињенице у прилог оцени

13.5 Дискриминаторни ставови/понашање

(Докази из кривичних дела или животног стила о ставовима или понашању које се може сматрати расистичким/сексистичким или деградирајућим у односу на неку друштвену групу.)

0 = не показује дискриминаторне ставове или понашање

0 1 2

_____

Чињенице у прилог оцени

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (13)

Поновљено чињење кривичног дела:

Како усвојени начин понашања осуђеног према другима утиче на вероватноћу да ће он поново вршити кривична дела?

Н С В

Н= 0 = Понашање према другима не утиче на криминално понашање

С = 1 = Понашање према другима вероватно утиче на криминално понашање

В= 2 = Понашање према другима готово сигурно утиче на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Процена ризика:

У ком степену понашање учиниоца кривичног дела према другима доприноси повећању степена ризичног понашања?

Н С В

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

(14) НАЧИН РАЗМИШЉАЊА

(Одговори треба да буду засновани на општем утиску о начину размишљања учиниоца кривичног дела.)

1 = проблематичан, 2 = врло проблематичан, Н = нема података / непознато

Оцена

14.1 Способност уочавања проблема
(Да ли је учинилац кривичног дела свестан проблема у свом животу?)

0 = добра способност уочавања проблема

0 1 2

Чињенице у прилог оцени

14.2 Способност решавања проблема
(Приступ решавању проблема, да ли је нелогичан, користи неодговарајуће стратегије, не признаје допринос других. Да ли је у стању да размишља флексибилно?)

0 = добра способност решавања проблема

0 1 2

Чињенице у прилог оцени

14.3 Свест о последицама
(Да ли је учинилац кривичног дела свестан да криминални поступци узрокују негативне последице? Да ли је у стању да их схвати?)

0 = развијена свест о последицама

0 1 2

Чињенице у прилог оцени

14.4 Постизање циљева
(Да ли учинилац кривичних дела успева да постави циљеве у свим подручјима свог живота, да ли су они реални и добро планирани? Да ли је мотивисан да оствари циљеве, има ли примера случајева да је достигао циљеве?) **0 = способен да постави и оствари циљеве**

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

14.5 Разуме друге / гледишта других људи
 (Неспособност исправног тумачења друштвених ситуација или стварања односа са вршњацима и службеним лицима. Не показује разумевање према другима)

0 = способен је да разуме друге 0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

14.6 Импулсивност
 (Да ли више воли да нешто учини него да то испланира, да доноси одлуке због којих после жали.) **0 = планира поступке и способен је да одлажи своје потребе**

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

14.7 Конкретно / апстрактно размишљање
 (Да ли се држи круто својих догматских ставова, има проблема да размишља уопштено. Да ли је у стању да проблеме посматра на апстрактан начин, да закључује о општим принципима и да се прилагоди околностима?)
0 = има способност конкретног/апстрактног размишљања

0 1 2 _____

Чињенице у прилог оцени

УКУПНА ОЦЕНА: Одељак (14)

Поновљено чињење кривичног дела:

Како начин размишљања осуђеног утиче на вероватноћу да ће он поново вршити кривична дела? Н С В

Н= 0 = Начин размишљања не утиче на криминално понашање

С = 1 = Начин размишљања вероватно утиче на криминално понашање

В= 2 = Начин размишљања готово сигурно утиче на криминално понашање

Оцена _____

Разлози у прилог оцене:

Значајни догађаји	Актуелни штиклирајте	Ранији штиклирајте	
Осуђен на доживотну казну			Анализа ризика мора да буде комплетирана
Отпуштен из специјалне болнице / регистрован као психички болесник			
Напади на друге / претње другима			
Напади на особље / претње особљу			
Покушаји самоубиства или наношења повреда себи			
Кривично дело учињено док није узимао прописане лекове			
Насиље у породици			
Образац чињења кривичних дела укључује сексуалне или насилне радње			
Осуђиван на четири или више година			
Расно мотивисана кривична дела			Оцењивач треба да одлучи да ли анализу ризика треба комплетирати *
Садистичко понашање према људима и животињама			

* Наведите разлоге зашто анализа није комплетирана

15.1.3 На основу доступних информација, садашњег или ранијег понашања, да ли постоји вероватноћа да ће учинити кривично дело које подразумева наношење озбиљних физичких или психолошких повреда и траума.

ДА   НЕ

15.1.4 Да ли лице живи са децом или одржава редован контакт са децом.

15.1.5 На основу информација прикупљених у ранијим одељцима ове анкете, да ли постоје разлози који би упућивали на могућност да осуђени нанесе озбиљне физичке или психолошке повреде и трауме другима или себи.

Ако је ДА одговор на било које од горе наведених питања, анализа ризика се мора комплетирати

15.2 АНАЛИЗА РИЗИЧНОГ ПОНАШАЊА

Сврха комплетирања ове анализе јесте да се употребе све доступне информације како би се анализирано ризично понашања према заједници, особљу, затвореницима и себи

15.2.1 Информације у овом одељку треба да се односе на то ко је изложен ризику од чега и у којим околностима.

Шта је тачно осуђени урадио приликом чињења кривичног дела, на актуелном или ранијем издржавању казне или у социјалном окружењу што би указивало на могућност да нанесе озбиљне физичке или психолошке повреде и трауме другима или себи.
Где је то урадио
Када је то урадио
Зашто је то урадио
Ко су оштећени/жртве (има ли места забринутости за тип и угроженост жртве)
Како је то урадио
Да ли је неко био присутан / умешан

15.2.2 Предиспозицијски ризици – повезати са одељцима (1) – (15) ове анкете

Да ли постоје значајни ранији догађаји у животу учиниоца кривичног дела који указују на то да би могао да нанесе штету другима или себи, нпр. насиље, злоупотреба, виктимизација. Шта је оно најгоре што је ово лице учинило и у којим околностима.

--

15.2.3 Ситуациони ризици — повезати са одељцима (1) – (15) ове анкете

Опишите факторе који су тренутно актуелни, а који би могли да подстакну ризично понашање. Наведите околности у којима би такво понашање могло да се испољи. Да ли је понашање које је довело до кривичног дела опадајуће/константно/растуће

--

15.2.4 Фактори спречавања

Опис фактора, поступака, догађаја који могу да умање степен ризичног понашања. Шта га је раније спречило?

15.2.5 Временски оквир – Наведите да ли ће до појаве ризичног понашања доћи брзо или не

15.2.6 Угроженост — Да ли је лице можда угрожено због понашања других, или због догађаја или других околности

15.3 РЕЗИМЕ

15.3.1. Ко је изложен ризику?

15.3.2. Каква је природа ризика?

15.3.3. Када ће ризик бити највећи?

15.3.4. Које околности би могле да увећају ризик?

15.3.5. Који фактори би могли да умање ризик?

15.4 Коментари оцењивача

Шема оцењивања представља коначни збир утврђених параметара за вероватноћу поновног осуђивања и потреба осуђеног за изразу програма поступања.

оцена из сваког одељка

Одељак		оцена из сваког одељка																		Оцена
1	Кривично дело	0	1	2	3	4	5	6-7		8-10		11-15		16-20		20+				
		0	1	2	3	4	5	6		7		8		9		10				
2	Криминал и досије	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16+		
		0	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24	26	27	28	30		
3	Став осуђеног	0	1	2	3	4	5	6		7	8	9	10	11	12	13	14	15+		
		0	1	2	3	4	5	6		7	8	9	10	11	12	13	14	15		
4	Услови становања	0	1		2		3		4		5		6		7					
		0	1		3		5		7		8		9		10					
5	Породични и брачни односи	0	1	2	3	4	5	6		7-8		9-10		11-12		13+				
		0	1	2	3	4	5	6		7		8		9		10				
6	Образовање и обука	0	1-2			3-4			5-6			7-8			9+					
		0	1			2			3			4			5					
7	Однос према раду и упошљавању	0	1	2	3	4	5	6		7		8		9		10+				
		0	1	2	3	4	5	6		7		8		9		10				
8	Располагање новцем и приходима	0	1	2	3-4		5	6		7		8-9		10-11		12				
		0	1	2	4		5	6		7		8		9		10				
9	Животни стил и социјални контакти	0	1	2	3	4	5	6		7	8	9	10	11	12	13+				
		0	1	2	3	4	5	6		7	8	9	10	11	12	15				
10	Злоупотреба алкохола	0-1	2-4			5-7			8-12				13-18		19+					
		0	1			2			3				4		5					
11	Злоупотреба	0	1-2	3	4	5	6	7	8-	10-	12-	14-	16-	18-	20-	22-	24+			

Друго:

--

Да ли вам нешто од овога представља проблем?		Никакав проблем	Незнатан проблем	Озбиљан проблем	Не односи се на мене
1.	Коцкање				
2.	Лоше друштво				
3.	Досада				
4.	Усамљеност				
5.	Одлазак на проблематична места				
6.	Претерана конзумација алкохола				
7.	Узимање дрога				
8.	Депресија				
9.	Претерана брига				
10.	Гнев				
11.	Стрес				
12.	Исхитрени поступци				
13.	Понављање истих грешака				
14.	Постајем насилан кад се изнервирам				

Друго:

--

Да ли вам треба помоћ за ...		Никаква помоћ	Мала помоћ	Већа помоћ	Не односи се на мене
1.	Читање и писање				
2.	Недостатак квалификација				
3.	Располагање новцем / дуговима				
4.	Депресију				
5.	Усамљеност				
6.	Слагању с породицом				
7.	Слагању с брачним другом / партнером				
8.	Старању о вашој деци				
9.	Налажењу партнера				
10.	Стицању пријатеља				
11.	Задржавању пријатеља				
12.	Претераном бригом				
13.	Гневом				
14.	Стресом				

15.	Доношењем добрих одлука				
16.	Добијању посла				
17.	Задржавању посла				
18.	Новцем у довољној количини				
19.	Стамбеним условима				
20.	Избегавањем чињења кривичних дела				
21.	Понашањем према властима				
22.	Понашањем према другим људима				

Друго:

--

БИОГРАФИЈА

Љепосава Илијић је рођена 07.02.1981. године у Требињу, Република Српска, БиХ, где је завршила основну школу, а потом и Гимназију-општег смера 1999. године.

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију је уписала 1999. године и завршила у предвиђеном року, чиме је стекла звање дипломираног специјалног педагога.

Након завршетка редовних студија, уписала је последипломске-магистарске студије на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, на научном подручју Превенција и третман поремећаја понашања, на којима је положила све испите предвиђене наставним планом, са просечном оценом 9,33.

Магистарску тезу под називом *Демографска, социопсихолошка, пенолошка и криминолошка својства осуђених као чиниоци затворских депривација*, одбранила је у марту месецу 2012. године (ментор: проф. др Снежана Соковић; чланови комисије: проф. др Зоран Илић, председник комисије; проф. др Весна Николић-Ристановић, члан).

Љепосава Илијић је новембра 2005. године засновала радни однос на Институту за криминолошка и социолошка истраживања, на радном месту научног истраживача-приправника (2005-2012.год.) односно, истраживача-сарадника (2012-2015.год.) и од самог ступања у радни однос, учествовала је у реализацији пројеката "Превенција криминала и социјалних девијација" (2006-2010.год.) и "Криминал у Србији: феноменологија, ризици и могућности социјалне интервенције" (2011-2015.год.). До сада је објавила преко двадесет научних радова у часописима водећег/националног значаја, учествовала и излагала радове на скуповима међународног значаја, а објавила је и монографију под називом *Осуђени и депривације-утицај карактеристика личности на интензитет доживљавања затворских депривација* (2014).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана: мр Љепосава М. Илијић

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**УТИЦАЈ ОБРАЗОВАЊА И ПРОФЕСИОНАЛНОГ ОСПОСОБЉАВАЊА НА
РЕДУКЦИЈУ РИЗИКА РЕЦИДИВИЗМА КОД ОСУЂЕНИХ ЛИЦА**

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Љепосава Илијић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: мр Љепосава М. Илијић

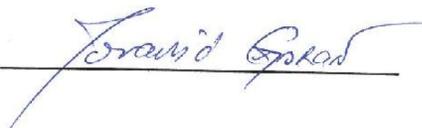
Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада:

**УТИЦАЈ ОБРАЗОВАЊА И ПРОФЕСИОНАЛНОГ ОСПОСОБЉАВАЊА НА
РЕДУКЦИЈУ РИЗИКА РЕЦИДИВИЗМА КОД ОСУЂЕНИХ ЛИЦА**

Ментор: Доцент др Горан Јованић

Потписани/а _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

УТИЦАЈ ОБРАЗОВАЊА И ПРОФЕСИОНАЛНОГ ОСПОСОБЉАВАЊА НА РЕДУКЦИЈУ РИЗИКА РЕЦИДИВИЗМА КОД ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

Александра Илић